

Een bordeel in de kerk?

Een onderzoek naar de verschillende waarden die actoren in het erfgoedveld toeschrijven aan kerkgebouwen en de conflicten die daardoor kunnen ontstaan.

Sophie Beekman

Masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen
augustus 2014

Een bordeel in de kerk?

Een onderzoek naar de verschillende waarden die actoren in het erfgoedveld toeschrijven aan kerkgebouwen en de conflicten die daardoor kunnen ontstaan.

Sophie Beekman (s1888498)

Scriptiebegeleiders: Quirijn van den Hoogen en Pascal Gielen

Masterscriptie Kunsten, Cultuur en Media - Rijksuniversiteit Groningen
Specialisatie KBM

Hierbij verklaar ik ondubbelzinnig dat de door mij ingeleverde scriptie gebaseerd is op eigen werk en de vrucht is van een onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek. Ik verklaar dat ik geen gebruik heb gemaakt van ideeën en formuleringen van anderen zonder bronvermelding; dat ik geen vertalingen of parafraseringen van tekstgedeelten van anderen als onderdeel van mijn eigen betoog heb ingezet; dat ik de tekst van deze scriptie of een vergelijkbare tekst niet heb ingediend voor opdrachten van andere opleidingsonderdelen.

19 augustus 2014, Groningen

* afbeelding omslag: Kerkje te Oostum, Jan Altink (1958)

Samenvatting

Rond kerkgebouwen zijn verschillende betrokkenen actief die het gebouw elk op hun eigen manier kunnen waarderen. Actoren kunnen met elkaar in conflict komen doordat zij verschillende waarden aan het kerkgebouw toeschrijven. De hoofdvraag van deze scriptie is: *Hoe wordt er door actoren in en om het erfgoedveld omgegaan met de verschillende waarden die religieus cultureel erfgoed voortbrengt, in het bijzonder bij herbestemd erfgoed?*

In **hoofdstuk 1** is er met behulp van verschillende bronnen een lijst opgesteld met waarden die toegeschreven kunnen worden aan religieus cultureel erfgoed. Dit zijn economische, functionele, symbolische, cultuurhistorische, emotionele en sociale waarden. Vervolgens is in **hoofdstuk 2** een schets gegeven van de verschillende actoren die betrokken zijn bij religieus erfgoed. De verdeling die vervolgens is gemaakt is deze: er zijn eigenaren, gebruikers, omwonenden, overheden en professionals actief in het erfgoedveld. In **hoofdstuk 3** wordt het waardenraster van Boltanski en Thévenot (2006) bij het onderzoek betrokken. De werelden die zij onderscheiden kunnen worden gebruikt om situaties en conflicten te analyseren en daarnaast om spanningen te voorspellen. Het doel is om dit waardenraster specifiek aan te passen op de erfgoedsector. Met behulp van de informatie uit hoofdstuk 1 en 2 is gekeken welke werelden van Boltanski en Thévenot relevant lijken te zijn. Vanuit de theorie gezien zijn de belangrijkste werelden de geïnspireerde wereld en de wereld van de domestiek. Op basis van deze aanname zijn er hypothesen geformuleerd over de conflicten die mogelijk kunnen plaatsvinden in de erfgoedsector. De hypothesen zijn getoetst door twee casestudies te bestuderen. Per casus werden drie respondenten geselecteerd die kaartjes met daarop verschillende waarden en herbestemmingsmogelijkheden in volgorde van belangrijkheid hebben gelegd. Dit werd gedaan tijdens een diepte-interview, waarin de respondenten werd gevraagd naar hun eigen ervaringen met conflicten in het erfgoedveld.

Veel van de waarden die zijn besproken in het onderzoek kunnen goed naast elkaar bestaan zonder dat er direct conflicten ontstaan. Er zijn echter wel conflicten naar voren gekomen in de data: tussen de domestieke en industriële wereld en tussen de geïnspireerde wereld en de civiele wereld. De geïnspireerde wereld is echter wel een stuk minder belangrijk dan werd verwacht. Hierin zijn de geloofskant en de esthetische belevingskant opgenomen, die aanvankelijk juist belangrijk leken te zijn voor het waarderen van kerkgebouwen.

In het waardenraster is te zien op wat voor punten de respondenten van mening verschillen. De conflicten waarover de respondenten hebben verteld zijn ook zichtbaar in het raster. Daarmee is het een nuttig hulpmiddel om duidelijkheid te scheppen in het soort waarden dat actoren nastreven. Hoewel het waardenraster nuttig is, levert het zoeken naar praktische compromissen vanuit de theorie niet veel op. In veel gevallen is het lastig om elkaar in het midden te treffen, maar loopt het uit op de ene óf de andere oplossing. Er zijn dus actoren die in zullen moeten leveren. Openheid en transparantie zijn in ieder geval belangrijk. Hierdoor krijgen respondenten geen conflicten over communicatie en zijn de belangen helder. Ook is het organiseren van allerlei activiteiten nuttig om de belangstelling voor de kerk onder de bevolking te verhogen en draagvlak te creëren. Mensen hebben echter tijd nodig om aan verschillende activiteiten te wennen.

Voorwoord

Iets minder dan een jaar geleden begon ik aan de Master Kunstbeleid. In de eerste paar weken werd ons studenten al gevraagd om een scriptieonderwerp te verzinnen. Dat vond ik wel wat overdreven, want het schrijven zou pas in het tweede semester beginnen. Cultureel erfgoed heb ik altijd interessant gevonden, maar daar had ik tot dan toe nog niet veel mee gedaan. Met een zomerse fietstocht langs het pittoreske kerkje van Oostum nog vers in het geheugen, koos ik er daarom voor om me te verdiepen in het werk van Stichting Oude Groninger Kerken. Het onderwerp werd elke week weer wat verder uitgewerkt, maar het uiteindelijke onderzoeksplan lag pas in maart bij de scriptiecommissie. Dat half jaar was dus toch echt wel nodig.

Veel dank gaat uit naar mijn scriptiebegeleider Quirijn van den Hoogen. Dankzij zijn kritische vragen en opmerkingen werd de geestelijke chaos die een scriptie kan veroorzaken gelukkig erg beperkt. Daarnaast doet het gevoel dat je begeleider vertrouwen heeft in een goede afloop wonderen voor de motivatie. Ook wil ik Peter Breukink bedanken voor de ontzettend leuke stageplek bij Stichting Oude Groninger Kerken. Van april tot augustus ben ik daar bezig geweest met mijn onderzoek. Ten slotte gaat ook veel dank uit naar de respondenten die dit onderzoek mogelijk hebben gemaakt.

Mijn interesse in cultureel erfgoed, en dan vooral in de bijzondere kerken op het Groninger land, is in de afgelopen maanden meer gegroeid dan ik had verwacht. Hoewel het schrijven van een scriptie soms even niet wil omdat het móet, was het een erg leuke en leerzame ervaring om bezig te zijn met de wereld van het religieus cultureel erfgoed.

Ik wens u veel leesplezier!

Sophie Beekman

Groningen, 19 augustus 2014

Inhoudsopgave

SAMENVATTING.....	3
VOORWOORD	4
INLEIDING	7
<i>Relevantie .....</i>	<i>9</i>
<i>Methodologie .....</i>	<i>9</i>
HOOFDSTUK 1 — WAARDEN VAN RELIGIEUS ERFGOED	10
1.1 BETEKENIS VAN WAARDEN IN VERSCHILLENDE PUBLICATIES	12
1.2 INDELING SOORTEN ERFGOEDWAARDEN.....	13
1.2.1 Economische waarde.....	13
1.2.2 Functionele waarde	14
1.2.3 Symbolische waarde	15
1.2.4 Cultuurhistorische waarden.....	16
1.2.5 Emotionele waarde.....	17
1.2.6 Sociale waarden.....	17
1.3 SAMENVATTING	18
HOOFDSTUK 2 — ACTOREN IN DE ERFGOEDSECTOR.....	20
2.1 SOORTEN ACTOREN	20
2.1.1 Overheidsbeleid in het verleden.....	20
2.1.2 Recente ontwikkelingen in het overheidsbeleid.....	21
2.1.3 Provinciaal beleid.....	22
2.1.4 Gemeentelijk beleid	22
2.1.5 Overheidsorganen.....	23
2.1.6 Instituten en actoren op nationaal niveau.....	23
2.1.7 Instituten en actoren op lokaal niveau	24
2.1.8 Particuliere organisaties	24
2.1.9 Overige actoren	24
2.2 WELKE WAARDEN VOOR WELKE ACTOREN?	24
HOOFDSTUK 3 — CONFLICTSITUATIES IN DE ERFGOEDSECTOR	28
3.1 WAARDENREGIMES VAN BOLTANSKI EN THÉVENOT.....	28
3.1.1 Geïnspireerde wereld.....	29
3.1.2 Domestieke wereld	30
3.1.3 Wereld van de faam	31
3.1.4 Civiele wereld.....	31
3.1.5 Marktwereld	31
3.1.6 Industriële wereld	32
3.1.7 Netwerkwereld	32
3.2 ONTMOETING TUSSEN DE WAARDENREGIMES EN ERFGOEDWAARDEN	32

3.3 HYPOTHESEN OVER CONFLICTEN EN COMPROMISSEN IN DE ERFGOEDSECTOR	33
3.3.1 <i>Inspiratie en Domestiek</i>	33
3.3.2 <i>Inspiratie en Civiel</i>	34
3.3.3 <i>Inspiratie en Markt</i>	34
3.3.4 <i>Inspiratie en Industrie</i>	34
3.3.5 <i>Domestiek en Civiel</i>	35
3.3.6 <i>Domestiek en Markt</i>	35
3.3.7 <i>Domestiek en Industrie</i>	36
3.4 HYPOTHESEN	37
HOOFDSTUK 4 — ERFGOEDWAARDEN IN DE PRAKTIJK.....	38
4.1 ONDERZOEKSMETHODE.....	38
4.1.1 <i>Gekozen termen voor waardenkaartjes</i>	38
4.2 PROFIEL: CLEMENSKERK, HILVERSUM.....	40
4.3 PROFIEL: NICOLAÏKERK, APPINGEDAM.....	40
4.4 UITKOMSTEN ONDERZOEK	41
4.3 ANALYSE UITKOMSTEN ONDERZOEK	43
4.3.1 <i>Onderzoeksresultaten Clemenskerk</i>	44
4.3.2 <i>Onderzoeksresultaten Nicolaïkerk</i>	48
4.4 BESTUDERING VAN BEIDE CASESTUDIES.....	51
4.4.1 <i>Waardering van erfgoed door actoren in de praktijk</i>	52
4.4.2 <i>Conflicterende waarden in de praktijk</i>	53
HOOFDSTUK 5 — STRIJD OF OVEREENSTEMMING?	54
5.1 SAMENVATTING	54
5.2 CONCLUSIE	55
5.3 DISCUSSIE	57
BIBLIOGRAFIE.....	58
BIJLAGEN	60
BIJLAGE 1: VRAGEN INTERVIEWS.....	61
BIJLAGE 2: INTERVIEWS	62

Inleiding

Het behouden van cultureel erfgoed wordt vaak gerechtvaardigd door te zeggen dat het erfgoed een belangrijke cultuurhistorische betekenis heeft en ons iets kan vertellen over onze geschiedenis en identiteit. Daarnaast kan erfgoed ook de aantrekkelijkheid van een regio bevorderen. Kortom, erfgoed heeft allerlei waarden¹, waardoor het behouden ervan interessant is voor regio's, toeristen, bedrijven, et cetera (Cultuurnota's Provincie Groningen, Gelderland, Noord-Holland). Een van de redenen waardoor er veel aandacht is voor cultureel erfgoed is globalisering. Binnen de globaliserende wereld is er steeds meer behoefte aan lokaliteit. Door globalisering lijkt de wereld steeds kleiner en homogener te worden, maar ondertussen groeit het verlangen om een eigen identiteit binnen die wereld vast te houden. Globalisering kenmerkt zich door de nieuwe mogelijkheden die onder andere vrije handel en razendsnelle communicatie bieden. Ontwikkelingen in allerlei sectoren hebben invloed op mensen over de hele wereld. Doordat er bijvoorbeeld via internet contact kan worden gelegd met iedereen op de hele wereld, lijken de grenzen te verdwijnen. Verscheidene modernisten en post-modernisten hebben dan ook gesteld dat globalisering '*the end of territory*' markeert (Keating, 2001). De interesse voor de eigen, lokale identiteit lijkt op het eerste gezicht dus een soort tegenbeweging te zijn.

De huidige samenleving is vooral op de toekomst gericht en moet daarbij vernieuwen en veranderen. Moderniteit wordt daardoor gekenmerkt door permanente instabiliteit. 'Wie op rust en stabiliteit uit is, zoekt zijn vlucht dan al gauw in het verleden' (Gielen 2007, 21). Cultureel erfgoed kan dienen als een soort therapie om de bijwerkingen van de moderne wereld tegen te gaan, zo stelt Gielen (2010).

Wanneer het gaat om het behouden van cultureel erfgoed kunnen verschillende belangen botsen. Er is een voortdurende strijd gaande tussen verschillende partijen die verschillende waarden nastreven. Zo kan er bijvoorbeeld gedacht worden aan sacrale en artistieke waarden, waarbij de eerste vooral van belang wordt geacht door het kerkgenootschap en de tweede vooral door kunsthistorici (Gielen 2007). Een van de andere waarden die erfgoed zou bewerkstelligen is het verhogen van de sociale cohesie binnen een gemeenschap. Veel beleidsmakers en mensen die werkzaam zijn binnen de erfgoedsector gaan ervan uit dat de sociale cohesie verhoogt wanneer meerdere individuen zich identificeren met dezelfde artefacten (Gielen 2007). Vanuit deze notie zou er dus sprake zijn van het vormen van een collectieve gemeenschap, waarin mensen normen, waarden en gedachtegoed delen. Mensen kunnen zich echter op verschillende manier identificeren met hetzelfde erfgoed. Daarom stelt Gielen dat cultureel erfgoed niet automatisch leidt tot een verhoogde sociale cohesie:

Als mensen zich met gelijkgezinden identificeren of zich zelfs engageren voor hetzelfde erfgoed, dan werkt dat misschien wel binnen die 'fysieke nabijheid' sociaal integrerend, maar ze

---

¹ In dit onderzoek wordt uitgegaan van de sociologische definitie van waarden. Het gaat hier specifiek om de waarden en de betekenis die dat heeft voor (mensen in) de samenleving: '*The functioning of culture and art in society occurs through the values that cultural activities generate for individuals. These values can yield certain functions for the individual, and both the individual values and functions can yield functions on a collective level.*' (Van Den Hoogen 2010, 237).

vormen daarbij niet vanzelf een overstijgende collectieve identiteit die een gevoel van 'behoren tot eenzelfde grotere eenheid stimuleert' (Gielen 2007, 141).

Niet alleen de kwestie of erfgoed al dan niet zou leiden tot sociale cohesie is wat dit betreft interessant. Het herbestemmen van kerken is een actueel thema. Door secularisatie hebben veel kerken te kampen met een teruglopend aantal kerkbezoekers. Wanneer er te weinig mensen zijn die de kerkdiensten bezoeken kan er worden gekozen voor het slopen of herbestemmen van het erfgoed. Hier is wel enige haast bij, want leegstand kan snel leiden tot verval. Het verlies van kerkelijke functie betekent echter niet dat de kerken geen waarde en betekenis meer hebben (VMBK en VNG 2008). Een kerk kan nog steeds de functie hebben van een ontmoetingsplek binnen een gemeenschap. Maar ook iets ogenschijnlijk simpels zoals de kerk als oriëntatiepunt in het landschap kan een waarde zijn die een kerk bezit. In de *Handreiking Religieus Erfgoed* wordt gesteld dat 'het zicht op de waarde en betekenis van religieus erfgoed ernstig vertroebeld is geraakt' (VMBK en VNG 2008, 20). Dit komt, zo wordt gesteld, door de fixatie op de seculariseringsproblematiek. De scheiding van kerk en staat maakt het overheidsingrijpen bij het behoud van religieus erfgoed ingewikkeld. Er wordt een beeld geschetst van twee partijen die tegenover elkaar staan. Aan de ene kant is dat de christelijke gemeenschap, die secularisering ziet als de teloorgang van religie en christelijke waarden en normen. Aan de andere kant kan secularisering gezien worden als passend bij de moderne cultuur en verlossend van 'kerkelijke benauwdheid' (VMBK en VNG 2008, 20).

Omdat er onduidelijkheid ontstaat door het nastreven van verschillende waarden door actoren in het erfgoedveld, is het van belang om onderzoek te doen naar welke waarden voortkomen uit religieus erfgoed en of deze waarden conflicten opleveren in het behoud ervan, vooral in situaties waarin religieus erfgoed andere bestemmingen krijgt. Dit leidt tot de volgende vraagstelling:

Hoe wordt er door actoren in en om het erfgoedveld omgegaan met de verschillende waarden die religieus cultureel erfgoed voortbrengt, in het bijzonder bij herbestemd erfgoed?

Om tot een beantwoording van de hoofdvraag te komen zullen eerst de volgende subvragen worden behandeld:

Hoofdstuk 1: Waarden van religieus erfgoed

-Welke waarden kunnen worden verbonden aan religieus erfgoed?

-Welke waarden kunnen met elkaar verenigd worden en welke waarden blijven vooral tegenover elkaar staan?

Hoofdstuk 2: Actoren in de erfgoedsector

-Welke actoren zijn betrokken bij het behouden van religieus erfgoed?

-Welke waarden streven zij na in het behouden van religieus erfgoed?

Hoofdstuk 3: Conflictsituaties in de erfgoedsector

-Hoe wordt in het wetenschappelijk discours gesproken over strijd tussen erfgoedwaarden?

-Welke hypothesen kunnen worden geformuleerd over de conflicten die de erfgoedwaarden kunnen opleveren?

-Welke oplossingen zijn vanuit de theorie te vinden voor deze conflicten?

Hoofdstuk 4: Erfgoedwaarden in de praktijk

-Hoe doen de theoretisch geschetste waardenconflicten zich in 2 praktijksituaties voor?

Hoofdstuk 5: Strijd of overeenstemming?

-Hoe kunnen conflicten in de erfgoedsector worden opgelost?

-Welke compromissen lijken toekomstbestendig?

-Hoe toepasbaar is het gemaakte waardenraster?

Relevantie

De waarden die op verschillende niveaus meespelen in het behouden van cultureel erfgoed worden in het onderzoek besproken. Het is belangrijk om aandacht te schenken aan de mogelijke situaties waarin het verenigen van verschillende waarden voor wrijving kan zorgen. Uiteindelijk zal er namelijk gepoogd worden strategieën te formuleren waarin de belangen van verschillende actoren verenigd kunnen worden. Hierin ligt de maatschappelijke relevantie van het onderzoek. Overheden en andere instanties kunnen op basis van dit onderzoek meer inzicht krijgen in de strijd om verschillende waarden en de rol die zij spelen binnen het erfgoednetwerk. De wetenschappelijke relevantie ligt in het aanpassen van de waardentheorie van Boltanski en Thévenot (2006) op de erfgoedsector.

Methodologie

Deze scriptie bestaat uit een theoretisch deel en een empirisch deel. Het theoretische deel beslaat de hoofdstukken 1, 2 en 3. Vanaf daar volgt het empirische deel, in de hoofdstukken 4 en 5.

De waardensociologie van Boltanski en Thévenot dient als overkoepelend theoretisch kader. Deze theorie, die gericht is op de het beschrijven van conflicten en compromissen binnen de verschillende werelden die zij onderscheiden, sluit goed aan bij dit onderzoek.

Het eerste deel van het onderzoek kreeg vorm door het doen van theoretisch onderzoek naar de waarden die voortkomen uit cultureel erfgoed. Er wordt in deze scriptie een beschrijving van al deze waarden gegeven. Dat is gebeurd op basis van de erfgoedwaarden zoals die genoemd worden in de *Handreiking Religieus Erfgoed* (2008) van de Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland (VMBK) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG). Deze publicatie is gekozen omdat deze specifiek over religieus cultureel erfgoed gaat. Met behulp van andere publicaties is kritisch gekeken of er nog meer waarden zijn die konden worden verbonden aan religieus erfgoed, of dat de genoemde waarden toereikend waren. De publicaties die dienden als vergelijkingsmateriaal zijn *Cultureel Erfgoed op Waarde Geschat* (2013) van Platform 31 en het eerste hoofdstuk uit *Assessing the Values of Cultural Heritage* (2002) van Randall Mason. Deze publicaties gaan over cultureel erfgoed, maar niet specifiek over religieus cultureel erfgoed. Daarnaast was het van belang om alle actoren die meespelen in de erfgoedsector in kaart te brengen. Ook dit is gebeurd met behulp van de *Handreiking Religieus Erfgoed* (2008). Uiteindelijk was het doel hiervan om het waardenraster van Boltanski en Thévenot aan te passen zodat dit specifiek kan worden toegepast op de erfgoedsector. Dit nieuwe raster wordt vervolgens in hoofdstuk 3 gebruikt om hypothesen over mogelijke conflicten op te stellen.

Om de theorie met empirie te verbinden zijn er twee casestudies bestudeerd. De twee casestudies zijn geselecteerd op advies van Stichting Oude Groninger Kerken, zodat er twee kerkgebouwen met verschillende bestemmingen kunnen worden bestudeerd. Op basis hiervan is gekozen voor de Clemenskerk in Hilversum en de Nicolaïkerk in Appingedam. In hoofdstuk 4 volgt een uitgebreidere beschrijving van deze twee casestudies en de gebruikte methodologie.

Hoofdstuk 1 — Waarden van religieus erfgoed

Wanneer iets tot erfgoed wordt gemaakt, dat wordt het namelijk niet vanzelf, gebeurt er iets met het artefact. Het gaat nu niet alleen om het bewaren en restaureren van het erfgoed, maar ook om het aan het publiek te laten zien. Daarbij komt dat wanneer een monument tot erfgoed wordt gemaakt, veelal wordt geprobeerd om dat artefact stil te laten staan in de tijd: 'De goede zorgen waarmee het voortaan wordt omringd, resulteren immers in een vreemd soort van temporele afkoeling, ja van bevroering' (Gielen en Laermans 2005, 31). Historische sporen worden uitgewist in een poging om het monument te herstellen in een zo oorspronkelijk mogelijke staat. Dit heeft er wellicht mee te maken dat mensen verval als romantisch kunnen beschouwen, maar dat wanneer iets té vervallen is het als verloedering wordt gezien. Ineens is de romantiek weg en ligt de sloophamer op de loer. Esthetiek wordt in dit geval misschien verkozen boven authenticiteit. Hier is natuurlijk wel een en ander voor te zeggen. Het gaat er uiteindelijk om dat het gebouw behouden blijft, en daarvoor is het noodzakelijk dat er af en toe wat gerestaureerd wordt. Maar of dit recht doet aan de authenticiteit van het gebouw valt te betwijfelen. Gaat het erom dat het gebouw zo lang mogelijk blijft staan, of dat het zo lang mogelijk authentiek blijft? Wat betekent het erfgoed nog wanneer er zo veel aan gesleuteld is? In de erfgoedsector is 'waarde' een belangrijk begrip. Wat niet op waarde wordt geschat, hoeft immers ook niet bewaard te blijven. Zeker in het geval van herbestemming spelen waarden een grote rol. Er worden in dit proces namelijk beslissingen genomen op basis van de waarden die door de actoren worden nagestreefd. De waarden vormen de basis voor hun handelen. Echter, de waarde van erfgoed is geen vast gegeven. Het komt voort uit de interactie tussen het erfgoed en de context van waaruit het wordt bekeken. Waarde ligt ingebed in cultuur en sociale relaties, die beide continu onderhevig zijn aan verandering (Mason 2002). Monumenten die tot erfgoed zijn gemaakt worden als waardevol gezien. Maar hoe kunnen de erfgoedwaarden worden gedefinieerd als de betekenis ervan per optiek kan verschillen?

Er zijn enkele moeilijkheden waar rekening mee moet worden gehouden bij het karakteriseren van de verschillende waarden. Er moet namelijk gelet worden op de definitie van waarden die per publicatie wordt gebruikt. Ook in het erfgoedveld is dit van belang: alle actoren moeten dezelfde 'taal' spreken, zodat de kans op miscommunicatie of strijd over de verschillende waarden zoveel mogelijk wordt beperkt. Dit is echter makkelijker gezegd dan gedaan: sommige waarden zijn nu eenmaal niet goed te vergelijken of kunnen niet zomaar worden 'vertaald'. Waar voor de een het economisch belang van het erfgoed voorop staat, kan voor de ander het kunsthistorisch belang zwaarder wegen. Het zal in de praktijk waarschijnlijk lastig zijn om deze waarden met elkaar te vergelijken. Daarnaast moet opgemerkt worden dat waarden per actor nog weer van betekenis kunnen verschillen. Economische waarde heeft voor iemand die professioneel met vastgoed bezig is een andere betekenis dan voor een omwonende. Zelfs wanneer alle waarden 'op tafel liggen' hoeft het dus nog niet altijd even duidelijk te zijn wat een waarde precies betekent. En dan is er ook nog de veranderlijkheid van waarden. Mason wijst op de sociale aard van het erfgoed. Dit heeft als gevolg dat erfgoedwaarden niet objectief en universeel meetbaar zijn (Mason 2002). In dit hoofdstuk worden definities van waarden uit verschillende publicaties samengebracht. Aan het einde van het hoofdstuk zullen de waarden die vanuit de theorie het meest fundamenteel worden geacht opgenoemd. Daardoor ontstaat een werkdefinitie van erfgoedwaarden die gebruikt kan worden in de rest van het onderzoek. In een later deel van de scriptie zal aan de orde komen welke waarden interessant zijn voor welke actoren.

Tegenwoordig krijgt de economische waarde van erfgoed veel aandacht. Niet onterecht, zoals ook blijkt uit de publicatie *Cultureel erfgoed op waarde geschat* (2013). Men kan erfgoed namelijk inzetten als strategisch marketinginstrument. Erfgoed geeft kleur aan een gebied en bevordert zo het toerisme en de toestroom van nieuwe inwoners en bedrijven (Bazelmans 2013). Kortom: de regio heeft de potentie om economisch aantrekkelijker te worden door de aanwezigheid van erfgoed. Er is echter meer dan enkel de economische waarde van erfgoed, zoals we zullen zien. Om een basis te leggen voor het beschrijven van de verschillende waarden wordt uitgegaan van de waarden die door Doevendans worden genoemd in de *Handreiking Religieus Erfgoed*, omdat deze specifiek gaat over religieus erfgoed (2008, 34). Hier volgt eerst een korte beschrijving van de waarden zoals ze in deze publicatie worden behandeld:

❖ *emotionele waarde*

Vooraf vanuit de kerkelijke gemeenten is er veel aandacht voor de emotionele aspecten van een kerkgebouw. Gemeenteleden hebben allerlei bijzondere gebeurtenissen meegemaakt in de kerk, zoals doop, huwelijk en uitvaartdiensten.

❖ *economische waarde*

De aspecten die in de *Handreiking Religieus Erfgoed* worden genoemd zijn vooral van praktische aard. Het zijn bijvoorbeeld zaken als de energierekening, onderhoudskosten en grondprijzen. Over dat laatste valt nog te zeggen dat kerken vaak op interessante locaties staan waar projectontwikkelaars op 'azen'.

❖ *functionele waarde*

Bij de functionele waarde gaat het om de manier waarop de kerk wordt gebruikt. Oorspronkelijk is dat natuurlijk de kerkelijke functie, maar door herbestemming kan dat veranderen. Wenselijke herbestemming ligt doorgaans in de sociaal-culturele hoek volgens Doevendans (VMBK en VNG 2008). Een kerk kan dan bijvoorbeeld tot expositieruimte, bibliotheek, of ontmoetingsplaats worden gemaakt.

❖ *symbolische waarde*

Het kerkgebouw kan een teken zijn van onze cultuurgeschiedenis, omdat het behoort tot onze collectieve herinneringen. Daarnaast kan het fungeren als herkenningspunt in een wijk, stad of dorp.

❖ *architectonische en stedenbouwkundige waarde*

Vanwege hun bouwstijl kunnen kerken ook architectonische en stedenbouwkundige waarde bezitten. De contextuele betekenis en stedenbouwkundige ligging maken dat de kerk een belangrijke functie vervult op de stadsplattegrond en bijdraagt aan de kwaliteit van de stedelijke omgeving.

❖ *monumentale waarde*

Kerken kunnen monumentale waarde hebben omdat ze bouwkundig indrukwekkend zijn of geschiedkundige tekens zijn. Daarnaast staan ze vaak op een belangrijke plaats in een stad of dorp en zijn ze volgens Doevendans 'visueel eigendom' van de samenleving (2008, 33).

Omdat de hierboven beschreven waarden erg beknopt zijn beschreven, zullen deze in de volgende paragraaf worden aangevuld en waar nodig worden gewijzigd. Bij de symbolische waarde mist bijvoorbeeld het spirituele, dat juist zo belangrijk is voor religieus erfgoed. Daarnaast lijkt het daar genoemde 'kerk als herkenningspunt' meer een stedenbouwkundige dan een symbolische waarde.

Om de waarden van religieus erfgoed beter te kunnen duiden is het dus zaak om meerdere bronnen te gebruiken en van daaruit een nieuwe indeling op te stellen.

1.1 Betekenis van waarden in verschillende publicaties

Door de erfgoedwaarden uit de *Handreiking Religieus Erfgoed* (2008) te vergelijken met de waarden die genoemd worden in de publicaties *Cultureel Erfgoed op Waarde Geschat* (2013) en *Assessing the Values of Cultural Heritage* (2002) kan er een verdeling in categorieën worden gemaakt. Hoewel deze elk apart zullen worden beschreven om de helderheid te waarborgen, is er uiteraard sprake van overlap tussen verschillende waarden. Daarnaast kunnen waarden veranderen door de tijd heen, sommige worden belangrijker terwijl andere wellicht minder belangrijk worden.

Het is van belang om de context waarin de waarden worden genoemd te bespreken, omdat de invalshoek per publicatie kan verschillen. In de *Handreiking Religieus Erfgoed* worden waarden bestudeerd vanuit het erfgoedbehoud:

Bij het behoud dienen vele waarden tegen elkaar te worden afgewogen en we bevinden ons in het spanningsveld van cultuur en economie. Ook private partijen zullen als uitgangspunt moeten nemen dat een kerkgebouw niet alleen een commercieel object is, maar eerst en vooral maatschappelijk vastgoed (2008, 31).

Erfgoed wordt in deze publicatie vooral gezien als iets dat van de maatschappij is. Het is cultureel vastgoed dat 'verbonden is met emoties, herinneringen, verhalen, identiteit en geschiedenis' (Doevendans 2008, 32). Het afwegen van de verschillende waarden is volgens hen van belang en wordt zelfs de kern genoemd van het omgaan met het religieuze vastgoed. Het behouden van kerken met een monumentenstatus is volgens de auteur een taak voor de samenleving. (*Ibid.*, 34).

Het spanningsveld tussen cultuur en economie, dat Doevedans noemt, wordt ook in de andere publicaties besproken (2008). In de publicatie van Platform 31 (2013) wordt onderscheid gemaakt tussen het economische en niet-economische domein. Ook Mason maakt een soortgelijke indeling in socioculturele waarden en economische waarden. Dit onderscheid is in alle gevallen echter niet zwart-wit, zoals we later ook nog zullen zien. Economische waarden kunnen bijvoorbeeld ook voortkomen uit niet-economische waarden, stelt Mason (2002).

Bazelmans pleit voor een meer maatschappelijke waardering van erfgoed binnen de professionele erfgoedzorg. Hij signaleert namelijk juist een focus op wetenschappelijke en cultuurhistorische waardering. Maatschappelijke veranderingen hebben ervoor gezorgd dat er een grote diversiteit aan waarden is ontstaan. Het gaat tegenwoordig niet alleen meer om de gaafheid van het monument, of de bijzondere stijl waarin het is gebouwd. Het gaat ook om het gevoel dat mensen bij erfgoed kunnen hebben, de waardering die voortkomt uit de beleving van erfgoed. Ook Mason gaat uit van een brede waardering van erfgoed die volgens hem ontstaat door interactie tussen het artefact en haar verschillende omgevingen (2002). In alle publicaties wordt gewezen op deze bredere erfgoedwaardering, waarin niet alleen ruimte wordt gegeven aan de professionals. Een andere overeenkomst is dat men de waarden niet ziet als vast gegeven en dat ze niet strikt van elkaar kunnen worden gescheiden.

In de praktijk zal dit inderdaad het geval zijn, maar vanuit een theoretisch perspectief is het juist zaak om zo veel mogelijk helderheid te scheppen over de verschillende waarden. Wat in al deze publicaties wordt geprobeerd, is om een bruikbaar model aan te bieden waarmee men meer grip krijgt op de diversiteit aan waarden. In de *Handreiking Religieus Erfgoed* (2008) en *Cultureel Erfgoed*

op *Waarde Geschat* (2013) is dit gelukt, maar in *Assessing the Values of Cultural Heritage* (2002) wordt te veel geprobeerd vast te houden aan de werkelijke situatie. De indeling die zou moeten verduidelijken is te gecompliceerd en zaait daarom juist verwarring, zoals we in de volgende paragraaf zullen zien.

1.2 Indeling soorten erfgoedwaarden

In wat volgt worden achtereenvolgens de economische, functionele, symbolische, cultuurhistorische, emotionele en sociale waarden van religieus erfgoed besproken. Deze categorisering is gebaseerd op de drie gebruikte publicaties. Op pagina 18 staat in Tabel 1.1 welke waarden met elkaar overeen komen. In de eerste kolom staat de eigen indeling, die vanaf hier zal worden besproken.

1.2.1 Economische waarde

In de *Handreiking Religieus Erfgoed* wordt vooral over economische waarde in praktische zin gesproken. De onderhoudskosten, energierekening, belastingen, grondprijzen et cetera, zijn uiteraard relevant, maar slechts voor enkele actoren. Vooral de eigenaren van de kerken krijgen met deze kosten te maken. De definitie van economische waarde kan echter vanuit een ruimer perspectief worden gezien. Er kan bijvoorbeeld worden gekeken naar de economische waarde van erfgoed voor de maatschappij. Zoals eerder gezegd geeft erfgoed karakter aan een gebied en daarnaast kan het bijdragen aan het stimuleren van toerisme en bedrijvigheid. In *Cultureel Erfgoed op Waarde Geschat* staat dat er veel aandacht is voor de economische waarde van erfgoed. De vraag die daarbij centraal staat is: wat kost het en wat levert het op? Deze vraag wordt beantwoord in de publicatie van Ruijgrok: '(...) we can conclude that the benefits greatly exceed the costs. This means that investing in heritage protection pays off to society' (2006, 211). Maar op wat voor manier draagt erfgoedbehoud bij aan de maatschappij?

In haar artikel *The three economic values of cultural heritage: a case study in the Netherlands* (2006) bespreekt Ruijgrok de positieve economische effecten die het behouden van cultureel erfgoed kan hebben. Ze maakt een verbinding tussen het welzijn dat erfgoed genereert voor de maatschappij en de economische waarde van erfgoed. Het gaat volgens haar dus niet alleen om de financiële voordelen van het erfgoed, maar ook om het welzijn dat het op kan leveren voor mensen. Het wonen in een historisch gebouw of in een historische omgeving kan het welzijn namelijk verhogen. Daarnaast kunnen toeristen en recreanten van erfgoed genieten en kunnen mensen het fijn vinden dat het erfgoed ook behouden blijft voor de volgende generaties. Dit kan vervolgens weer leiden tot een verhoogde financiële waarde: mensen zijn bereid om meer te betalen om in een monument te wonen, om entreegelden te betalen zodat zij een monument kunnen bewonderen en om te investeren in het behoud van erfgoed voor het nageslacht (*bequest value*). Deze bereidheid om te betalen kan worden berekend met behulp van de *contingent valuation method* (Ruijgrok 2006). Uit haar onderzoek blijkt dat investeren in het behoud van erfgoed ook iets oplevert voor de maatschappij. Mensen zijn bereid meer te betalen voor een woning wanneer deze geregistreerd staat als monument. Zelfs wanneer een woning geen monument is, maar in de buurt staat van een monument is er een stijging in waarde te ontdekken. Daarbij maakt het ook nog uit of het gaat om één monument of dat er meerdere monumenten in de omgeving van de woning te vinden zijn. De economische waarde is er dus niet alleen voor de eigenaar van een monument maar ook voor omwonenden. Ook uit de publicatie van Lazrak, Nijkamp, Rietveld en Rouwendal (2013) blijkt dat de aanwezigheid van erfgoed de waarde van woningen kan verhogen. De economische waarde van

erfgoed is daarom ook van belang voor omwonenden. Deze onderzoeken zijn bijzonder omdat de waarde van erfgoed vaak wordt beschreven met woorden, maar niet met cijfers. De financiële waarde van erfgoed is vaak lastig te bepalen, juist omdat er zo veel andere waarden en actoren meespelen. Ruijgrok gebruikt in haar onderzoek ook de *hedonic pricing method*, waarmee het verband tussen de kenmerken en de prijs van een huis kan worden bestudeerd. In dit onderzoek wordt specifiek gekeken naar de invloed van historische kenmerken op de prijs. Het blijkt dat mensen bereid zijn om bijna 15% meer te betalen voor een woning die is geregistreerd als monument, ten opzichte van een woning zonder monumentale status (Ruijgrok 2006). Daar moet wel bij gezegd worden dat het wonen in een monument ook nadelen op kan leveren, omdat het restricties met zich meebrengt. Een gebouw mag niet zomaar worden aangepast aan de wensen van de gebruiker.

De economische waarde kan soms direct worden berekend, in het geval van grondprijzen, belastingen en onderhoudskosten. En daarnaast zijn er indirecte mogelijkheden om de economische waarde weer te geven: door bijvoorbeeld te kijken naar het bedrag dat men bereid is om neer te tellen om een monument te behouden of door de (financiële) waarde af te leiden uit andere waarden.

'Economic valuing is one of the most powerful ways in which society identifies, assesses, and decides on the relative value of things' (Mason 2002, 12). Ook in *Assessing the Values of Cultural Heritage* wordt het economisch belang van erfgoed onderstreept. Onder economische waarde schaaft hij gebruiks- en niet-gebruikswaarde. Wat deze twee categorieën onderscheidt is de meetbaarheid ervan. Bij de gebruikswaarde kunnen bijvoorbeeld de kosten van het terrein en de werknemers in prijs berekend worden. Dat komt doordat dit gebruik plaatsvindt op een bepaalde markt, waar waarde kwantitatief uit te drukken is. Daarentegen kan de niet-gebruikswaarde, die dus ook in de economische categorie valt, niet zomaar worden berekend. Dat komt omdat hier juist geen sprake is van ruil op een bepaalde markt. Veel van de waarden die door Mason als sociocultureel worden bestempeld zijn zulke niet-gebruikswaarden (2002). Ze kunnen echter ook worden beschouwd als economische waarden omdat men het er voor over heeft om geld te betalen om deze waarden te verkrijgen of behouden. Deze verdeling van Mason in gebruikswaarde en niet-gebruikswaarde is echter eerder verwarrend dan verduidelijkend. Daarom wordt deze in het onderzoek verder niet gebruikt. Zoals we zullen zien is het juist goed mogelijk een onderscheid te maken tussen economische en functionele waarden.

Voor dit onderzoek zijn verschillende facetten van economische waarden belangrijk. Dat is onder andere de marktwaarde van kerkgebouwen. Het kan dan, zoals uit het voorgaande bleek, gaan om de prijs van het monument zelf, maar bijvoorbeeld ook om de prijzen van omliggende woningen. Aan deze kant gaat het vooral om wat kerkgebouwen op kunnen leveren. Aan de andere kant spelen verschillende kosten een rol, zoals bijvoorbeeld onderhoudskosten en de prijzen voor gas, water en licht.

1.2.2 Functionele waarde

De functionele waarde heeft alles te maken met de manier waarop het erfgoed wordt gebruikt. De oorspronkelijke functie van een kerk is bekend. In dat geval vinden er reguliere diensten plaats, maar ook bijzondere diensten zoals dopen, huwelijken en uitvaarten. Functies kunnen echter veranderen of verloren gaan. Dit kan komen door 'slijtage, breuk, functieverlies of overdracht in eigendom'

(Bazelmans 2013, 17). Op dat moment moet worden bepaald of men het erfgoed waardevol genoeg vindt om te behouden. Wanneer de oorspronkelijke functie niet voldoende wordt benut kan er gekozen worden voor (gedeeltelijke) herbestemming. In de Remonstrantse Kerk in Groningen is bijvoorbeeld het kantoor gevestigd van de Stichting Oude Groninger Kerken, maar worden ook nog kerkdiensten gehouden. Dit is dus een geval waarbij de oorspronkelijke functie van de kerk is gehandhaafd, maar waarbij er extra functies zijn gecreëerd om het gebouw in stand te kunnen houden. Een ander voorbeeld laat zien dat een kerk ook volledig kan worden herbestemd, waarbij deze een totaal nieuwe functie krijgt. De kerk kan dan bijvoorbeeld verbouwd worden tot cultureel centrum, woon- of winkelruimte. Een voorbeeld van een herbestemde kerk is de Dominicanenkerk te Maastricht, waar momenteel een boekhandel in is gevestigd.

De groep voor wie de functionele waarde vooral belangrijk is, is de groep die het erfgoed gebruikt. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om de leden van de kerkgemeente. Bij een herbestemde kerk die gemaakt is tot woonruimte kan het gaan om de bewoners, en bij een winkelruimte het winkelend publiek en de winkelier.

Een interessante toevoeging uit *Assessing the Values of Cultural Heritage* is het onderscheid dat gemaakt wordt bij de niet-gebruikswaarden van erfgoed. Deze waardevormen scharen zij onder de economische categorie, maar hebben zeker ook te maken met de functionele aspecten van het erfgoed. Hier is het voor de waardering echter niet van belang dat het erfgoed ook (al) daadwerkelijk wordt gebruikt. Het gaat dan om:

'existence value' =	Erfgoed wordt door mensen gewaardeerd op grond van zijn bestaan. Het hoeft echter niet per se gebruikt te worden door deze individuen.
'option value' =	Erfgoed wordt door mensen gewaardeerd omdat ze denken dat ze in de toekomst nog iets aan het erfgoed zullen hebben en daarom hun opties open willen houden.
'bequest value' =	Erfgoed wordt door mensen gewaardeerd omdat zij het veilig willen stellen voor komende generaties.

(Mason 2002, 13)

Het is belangrijk om in te zien dat mensen op basis van deze waarden erfgoed willen behouden, maar in dit onderzoek wordt vooral gekeken naar de directe functionele waarden. Daarmee worden de waarden bedoeld die te maken hebben met het actuele gebruik van het kerkgebouw: is het momenteel in gebruik of niet, en waarom? Daarbij is natuurlijk ook van groot belang welke invulling het gebouw op het moment heeft. Wordt de kerk nog voor erediensten gebruikt of is deze herbestemd?

1.2.3 Symbolische waarde

Belangrijk is ook de symbolische en religieuze waarde. Deze waarden en waarden van vergelijkbare soort vinden we terug in alle genoemde publicaties. Dat is niet voor niets, want elke kerk is gebouwd om spirituele redenen. De grond in de katholieke kerk is gewijd, waardoor er in het geval van herbestemming niet zomaar activiteiten van een heel andere aard in de kerk kunnen plaatsvinden. In de protestantse kerk is de grond daarentegen niet gewijd. Dit maakt dat de religieuze waarde voortkomt uit de aanwezigheid van de geloofsgemeenschap, en niet zozeer gerelateerd wordt aan

het kerkgebouw zelf. In het herbestemmingsproces is het belangrijk om hiermee rekening te houden, want de wensen van de verschillende gemeenschappen kunnen hierdoor erg verschillen.

Een kerkgebouw heeft niet alleen symbolische waarde voor haar eigenaren en gebruikers. Ook anderen kunnen symbolische waarde aan een kerk verbinden, omdat zij bijvoorbeeld in de buurt van de kerk wonen en de kerk zien als 'visueel baken' (Doevendans 2008). De kerk kan op eenzelfde manier een 'visitekaartje' zijn van een bepaalde regio of bepaald gebied. De uniciteit van het erfgoed wordt dan gebruikt om de regio een verhaal mee te geven en zo een identiteit te creëren. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij het Verhaal van Groningen, een initiatief van de Provincie Groningen. Op de site wordt informatie gegeven over het cultureel erfgoed in de provincie.² Ook de kerkgebouwen worden daarbij betrokken. Dit project gaat uit van het erfgoed dat kenmerkend is voor de provincie Groningen, en zo wordt er gepoogd een Groningse identiteit te presenteren.

In dit onderzoek worden met symbolische waarden dus vooral de religieuze en spirituele waarden bedoeld die men aan de kerk kan verbinden. Ook het kerkgebouw als herkenningspunt in het landschap is een symbolische waarde.

1.2.4 Cultuurhistorische waarden

De cultuurhistorische waarde wordt deels gevormd in het wetenschappelijk debat. Het gaat dan om de zaken die belangrijk worden gevonden in bijvoorbeeld kunstgeschiedenis en architectuur (Bazelmans 2013). Het erfgoed wordt dan dus gewaardeerd vanuit de kenmerken die men gebruikt in de academische wereld. Een kerk kan op basis daarvan worden 'ontleed': het dak heeft bijvoorbeeld romaanse kenmerken of de muur wordt ondersteund door gotische lichtbogen. Deze door Platform 31 beschreven waarde is gericht op een behoorlijk breed veld. Een iets genuanceerder beeld vinden we in de publicatie van Mason. Hier wordt de groep socioculturele waarden onderverdeeld in verschillende categorieën. Het gaat dan om historische, culturele en symbolische, sociale, spirituele en esthetische waarden (2002). Ook in de *Handreiking Religieus Erfgoed* kunnen enkele waarden geschaard worden onder de cultuurhistorische noemer. Dat zijn de symbolische, architectonische, stedenbouwkundige en monumentale waarden (Doevendans 2008). Om het overzicht te behouden zijn al deze verschillende waarden, die te maken hebben met cultuur, kunst en architectuur, samengevoegd in de categorie cultuurhistorische waarden.

Omdat hier zoveel waarden samenkomen is er sprake van overlap. Dat is niet alleen het geval binnen de cultuurhistorische categorie, maar er zijn ook gedeelde waarden uit andere waardencategorieën. Bijvoorbeeld: een kerkelijk ritueel hoort bij de (geloofs)cultuur, maar daaraan kunnen ook symbolische waarden worden verbonden, omdat er tijdens het ritueel gebruik wordt gemaakt van symboliek. Daarnaast heeft monumentale waarde ook een cultuurhistorische aard. Een kerk wordt pas een monument wanneer bepaalde mensen hebben besloten dat het aan de daarvoor gestelde eisen voldoet. Deze waarde komt, samen met de architectonische en stedenbouwkundige waarden, voor een groot deel voort uit het waarderen van erfgoed op basis van bouwkundige kenmerken.

---

² www.verhaalvangroningen.nl

In *Assessing the Values of Cultural Heritage* worden ook politieke waarden genoemd (2002). Die worden daar ondergebracht in de culturele/symbolische categorie. Voor het onderzoek is dit een interessante waarde: in het geval van herbestemming hebben de actoren veel te maken met het regelen van beleidsmatige zaken omtrent het erfgoed. In de verdeling van Mason is echter geen aparte categorie opgenomen die draait om de politieke waarden. '*The reason: all values attributed to heritage are, in fact, political, in that they are part of the power struggles and exertions that determine the fate of heritage*' (Mason 2002, 11). Ook hier zien we weer een voorbeeld van het gebrek aan abstractie bij de indeling in deze publicatie. Mason komt niet met concrete voorbeelden van politieke waarden en probeert te veel vast te houden aan de werkelijke situatie. Dit leidt echter niet tot het verduidelijken van het soort waarden dat verbonden kan worden met erfgoed.

Cultuurhistorische waarden hebben vooral te maken met de kunsthistorische traditie. Cultuur, kunst en architectuur spelen in de waardering van religieus erfgoed een belangrijke rol. Vanuit dat perspectief worden deze waarden in dit onderzoek bestudeerd.

1.2.5 Emotionele waarde

Wat opvalt is dat de emotionele waarde in de *Handreiking Religieus Erfgoed* gericht is op een kleine groep actoren. Er wordt namelijk alleen gewezen op de emotionele waarde voor de personen die direct met de kerk zijn verbonden door hun geloof. In de praktijk ligt dit natuurlijk wat genuanceerder: ook mensen die niet direct zijn verbonden met de kerk kunnen er een bepaalde emotionele waarde aan hechten. In *Cultureel Erfgoed op Waarde Geschat* wordt de term belevingswaarde gebruikt. Deze waarde is minder specifiek op een enkele groep gericht en gaat om allerlei ervaringen die men met het erfgoed kan hebben. De mens 'ondergaat de macht van het object en wordt overrompeld door het verleden' (Bazelmans 2013, 19). Zo wordt belevingswaarde omschreven. Deze waarde komt voort uit het gegeven dat de waardering van erfgoed vaak vanuit wetenschappelijke hoek komt. Op basis van cultuurhistorische feiten wordt er waarde toegekend aan een erfgoedobject. Het gaat dan bijvoorbeeld om bepaalde architectonische kenmerken die een gebouw bijzonder maken en daarom wordt het dan gewaardeerd. In *Cultureel Erfgoed op Waarde Geschat* wordt gepleit voor een bredere benadering die ook de niet-wetenschappelijke waardering van erfgoed kan beschrijven. In de totstandkoming van de belevingswaarde vindt een ontmoeting plaats tussen de rationele beschouwer en de betrokken gebruiker (Bazelmans 2013, 19).

In de opgestelde tabel is esthetische waarde (deels) ondergebracht in de emotionele waardencategorie. Alle actoren kunnen een kerk op allerlei manieren mooi vinden, en daarom is deze waarde misschien nog wel breder dan de andere waarden. De esthetische beschouwing van erfgoed is erg persoonlijk en voor ieder individu compleet verschillend. Het komt voort uit de ervaring die iemand met het erfgoed heeft: hoe het eruit ziet, hoe het ruikt, hoe het voelt, et cetera (Mason 2002).

1.2.6 Sociale waarden

De sociale waarde van erfgoed komt voort uit de betekenis die het voor iemand op sociaal vlak kan hebben. Net als de esthetische waarde is de sociale waarde erg persoonlijk en voor iedereen verschillend. De kerk is van oorsprong een sociale plek, mensen komen er bij elkaar. In kleine dorpen is dit soms de belangrijkste of zelfs enige ontmoetingsplek. De sociale waarden zijn vooral van belang voor de mensen die de kerk bezoeken en gebruiken. Deze waarden zijn erg afhankelijk van de functie

van de kerk. De activiteiten die plaatsvinden in een kerk horen in principe bij de christelijke cultuur. Dan komen mensen samen voor algemene of bijzondere kerkdiensten. Ook na herbestemming kan het oorspronkelijke sociale karakter behouden blijven. Zo kan er bijvoorbeeld een concert of tentoonstelling in de kerk zijn. Mocht de kerk echter zijn herbestemd tot een functie met een meer gesloten karakter, dan kan dit ook resulteren in een minder relevante sociale waarde. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een kerk tot woonruimte wordt gemaakt.

Een apart geval is statuswaarde, zoals dat genoemd wordt in de publicatie van Platform 31: 'van oudsher heeft waarde betrekking op hiërarchisch onderscheid tussen mensen, op aanzien en distinctie. Deze waarde kan niet los gezien worden van idealen en principes op sociaal en levensbeschouwelijk gebied' (Bazelmans 2013, 17). Ook normen en waarden zijn onderdeel van de cultuur en horen bij het erfgoed. Deze waarde hoort bij de sociale waarden omdat het wordt gevormd in de interactie tussen mensen.

Men kan identiteit aan het erfgoed ontleen, bijvoorbeeld door het behoren tot een bepaalde gemeenschap. Daarnaast kan erfgoed ook zorgen voor sociale cohesie. Het erfgoed kan iemand het gevoel geven dat hij of zij bij een bepaalde gemeenschap hoort.

1.3 Samenvatting

De waarden uit de *Handreiking religieus erfgoed* (2008), die aan het begin van het hoofdstuk als uitgangspunt zijn genomen, komen voor het grootste gedeelte overeen met de waarden die in *Cultureel Erfgoed op Waarde Geschat* (2013) en *Assessing the Values of Cultural Heritage* (2002) worden genoemd. De omschrijvingen van de categorieën uit de *Handreiking religieus erfgoed* zijn uitgebreid en aangevuld. De sociale waarde van erfgoed werd in deze publicatie enigszins onderbelicht en deze is daarom toegevoegd aan de lijst met waarden. Juist omdat er in de publicaties veel nadruk wordt gelegd op de maatschappelijke kant van erfgoedwaardering is het waardevol om vanuit een sociale invalshoek te kijken.

De beschrijving van waarden zoals die hier wordt gegeven is uiteraard niet leidend. Het is juist interessant als de genoemde waarden een startpunt vormen voor discussie. Ook voor dit onderzoek is dat van belang. Het waarderen van erfgoed is een zaak van en voor verschillende belangengroepen, die met elkaar zullen moeten praten om de voor hen belangrijkste waarden centraal te blijven stellen. In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de groepen die betrokken zijn bij het behouden van erfgoed. Een waarde zoals die beschreven is in dit hoofdstuk kan namelijk voor elke actor, en zelfs voor elk individu, een andere betekenis hebben. Zo heeft de economische waarde voor de eigenaar van een kerk een heel andere betekenis dan voor een omwonende.

Eigen indeling	Handreiking Religieus Erfgoed, Doevendans (2008)	Cultureel Erfgoed op Waarde Geschat, Bazelmans (2013)	Assessing the Values of Cultural Heritage, Mason (2002)
Economisch	economische waarde	marktwaarde	economische waarden
Functioneel	functionele waarde	gebruikswaarde	gebruikswaarde/marktwaarde
Symbolisch	symbolische waarde		niet-gebruikswaarde/ niet-marktwaarde (existence, option, bequest value)
Cultuurhistorisch	architectonische waarde	cultuurhistorische waarde	spirituele / religieuze waarde
	stedenbouwkundige waarde		culturele / symbolische waarde (politiek)
	monumentale waarde		historische waarde
Emotioneel	emotionele waarde	belevingswaarde	esthetische waarde
Sociaal		statuswaarde levensbeschouwelijke waarde	sociale waarde

Tabel 1.1 - Gecategoriseerde waarden.

Hoofdstuk 2 — Actoren in de erfgoedsector

In dit hoofdstuk wordt meer duidelijk over de verschillende actoren die betrokken zijn bij de strijd om de verschillende erfgoedwaarden. In de afgelopen decennia is de erfgoedwereld veranderd. Waar het voorheen nog een redelijk geïsoleerde wereld was, waar enkele actoren besluiten namen over wat erfgoed was en hoe het moest worden behouden, is die wereld nu een stuk groter geworden. Ook professionals uit andere sectoren en burgers mengen zich bijvoorbeeld steeds meer in het debat. Elk van deze groepen heeft zijn eigen belangen en waarden die hij wil nastreven. Dit zorgt ervoor dat de discussies over erfgoed een stuk complexer worden (Mason 2002).

Om te beginnen wordt er in dit hoofdstuk een schets gegeven van het Nederlandse overheidsbeleid op het gebied van erfgoed op basis van het boek *Cultuur, Koningen en Democraten* (Pots 2010). Daarna wordt besproken welke actoren actief zijn in het erfgoedveld. Hiervoor wordt de *Handreiking Religieus Erfgoed* gebruikt (VBMK en VNG 2008). Aan het einde van het hoofdstuk wordt er een indeling geformuleerd met daarin de belangrijkste actoren voor dit onderzoek. Om dit hoofdstuk vervolgens te koppelen aan hoofdstuk 1 wordt er gekeken naar welk soort waarden belangrijk zullen zijn voor deze verschillende actoren.

2.1 Soorten actoren

Op verschillende bestuurlijke niveaus houden partijen zich bezig met erfgoed. De rijksoverheid wijst bijvoorbeeld rijksmonumenten aan om te worden beschermd en behouden, omdat ze cultuurhistorische waarde bezitten. Daarnaast zijn er ook nog provinciale en gemeentelijke monumenten. Deze monumenten worden echter niet altijd beheerd door het rijk zelf. Woonhuizen kunnen ook monument zijn. De woningstichting of bewoner is dan verantwoordelijk voor het beheer van het monument, terwijl de rol van de overheid die van toezichthouder is. De Monumentenwacht kan de eigenaar dan bijvoorbeeld advies geven over onderhoud. Niet alleen de overheid houdt zich bezig met erfgoed. Er zijn ook nog talloze instellingen die, met of zonder hulp van de overheid, erfgoed beheren en gebruiken. Bij de verschillende actoren in en om het religieuze erfgoedveld kan onder andere gedacht worden aan de religieuze gemeenschap, de overheid, omwonenden, bezoekers, et cetera. Maar ook de kerkgebouwen zelf kunnen worden beschouwd als actor.

2.1.1 Overheidsbeleid in het verleden

Een belangrijke rol in het behouden van erfgoed is weggelegd voor de overheid. Zij houdt zich op nationaal, provinciaal en regionaal niveau bezig met erfgoed. Om een goed beeld te geven van wat de overheid precies doet in het erfgoedveld, volgt eerst een korte historische schets. De Nederlandse overheid bekommert zich al meer dan 130 jaar om het cultureel erfgoed in Nederland. In 1875 werd binnen het Ministerie van Binnenlandse Zaken een nieuwe afdeling ingesteld: Kunsten en Wetenschappen. Deze afdeling verstrekke, onder leiding van Victor de Stuers, subsidies voor restauraties van monumenten. De Stuers schreef verschillende opstellen over kunst en wetenschap. Een bekende daarvan is 'Holland op zijn smalst' uit 1873. Daarin wordt gesproken over de slechte staat van de Nederlandse monumenten. Er werden veel monumenten gesloopt, zonder dat er werd gelet op de cultuurhistorische waarden ervan. Er bestond nog geen wettelijke monumentenbescherming en het budget dat de regering beschikbaar stelde voor restauraties was te verwaarlozen. De Stuers zorgde ervoor dat er een opzichter werd aangesteld die de monumenten voor verder verval zou behoeden. Gebouwen werden zo veel mogelijk in hun oorspronkelijke staat teruggebracht en sporen van latere restauratie werden verwijderd (Pots 2010). Ook vanuit andere

hoek werd er gepleit voor een betere monumentenzorg. Verschillende particulieren streden voor wettelijke bescherming van monumenten en een Rijkscommissie die de zorg hiervoor zou moeten dragen (Pots 2010). Deze werd uiteindelijk ook opgericht. Binnen de Rijkscommissie werd gediscussieerd over de manier van restaureren. Waar De Stuers eerder nog pleitte voor restauraties in oorspronkelijke stijl, werd nu de voorkeur voor het eigentijdse gegeven. De materialen moesten zo authentiek mogelijk zijn en aanvullingen moesten niet worden uitgevoerd in 'gefantaseerd namaak oud' (Pots 2010, 146).

'Uit de zogenoemde Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een Inventaris en eene Beschrijving van de Nederlandsche monumenten van Geschiedenis en Kunst uit 1903, ontstond in 1918 het Rijksbureau voor de Monumentenzorg,' is te lezen op de website van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Toch was cultureel erfgoed in de eerste helft van de twintigste eeuw vooral nog een zaak voor particulier initiatief. Nog steeds was er vanuit de overheid weinig geld beschikbaar om de monumenten te onderhouden (Pots 2010). Daarnaast was er discussie over wie de verantwoordelijkheid moest hebben over het erfgoed. Aan de ene kant waren de eigenaren van het onroerend goed verantwoordelijk. Een meerderheid vond dat zij naar eigen inzicht moesten handelen. Staatsbemoeienis was er in dat geval dus niet bij. Daarom, en om het feit dat er weinig geld te besteden was, kwam er geen Monumentenwet. In 1940 werd er voor de wet wel het een en ander geregeld (Pots, 2010). Ondertussen werd er gewerkt aan de inventarisatie van de monumenten in Nederland. De rijksoverheid wilde de bevolking daarnaast interesseren voor het nationale culturele erfgoed. De cultuurtoeristische waarde van monumenten werd in deze tijd ontdekt en in 1940 verscheen daarom het Kunstreisboek voor Nederland. Dit boek was gemaakt voor het grote publiek dat zo kennis kon maken met de monumenten in Nederland.

De eerste Monumentenwet, zoals deze in 1961 werd opgesteld, leidde volgens Pots tot een centraal aangestuurd beleid. Overheden werkten dus samen om de monumenten in stand te houden. In 1988 kwam er echter een nieuwe wet waarin werd opgenomen dat het beleid gedecentraliseerd moest worden:

Deze wet handhaafde de verantwoordelijkheid voor de selectie van monumenten op centraal niveau, maar verplaatste de vergunningverlening voor restauraties naar gemeenten, en de subsidieverdeling naar zowel gemeenten als provincies (Pots 2010, 396).

Van 1989 tot 1994 was Hedy D'Ancona minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Zij vond dat 'de discussie over de kwaliteit van kunst veel meer een onderwerp van openbaar debat moest zijn' (Pots 2010, 328). Het onder haar beleid opgestelde Deltaplan voor het cultuurbehoud (1990) zorgde voor investeringen in het beheer en behoud van cultureel erfgoed. Een van de doelen van dit plan was om restauratieachterstanden weg te werken die in de loop van de tijd waren ontstaan. Dit kwam onder andere door geldgebrek. In de jaren negentig werd daarom veel geld gestopt in het wegwerken van achterstallig onderhoud. Het Deltaplan zorgde voor verbetering, maar een definitieve oplossing was het niet. Doordat de budgetten van het rijk en de gemeenten niet toereikend waren, ontstond een 'snel groeiend "stuwmeer" van nog te financieren restauraties' (Pots 2010, 396). In 2001-2004 werd er daarom extra geld beschikbaar gesteld door het rijk om dit op te lossen.

2.1.2 Recente ontwikkelingen in het overheidsbeleid

Wanneer we kijken naar recentere ontwikkelingen op het gebied van erfgoedbeleid is vooral de Modernisering Monumentenzorg van belang. Deze werd in 2009 opgesteld door Ronald Plasterk,

toenmalig minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. In de Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg (2009) staan drie hoofdpunten die het monumentenbeleid moeten vernieuwen.

- Cultuurhistorische belangen wegen mee in de ruimtelijke ordening.
- Regels moeten krachtiger en eenvoudiger zijn.
- Herbestemmen van monumenten die hun functie verliezen.

(Ministerie van OCW 2009, 18-19)

In dit nieuwe beleid wordt er, zoals uit het eerste punt blijkt, vooral gelet op het gebied in plaats van op het object zelf. De gemeenten moeten rekening houden met de cultuurhistorische waarden bij het opstellen van bestemmingsplannen.

Het derde punt dat wordt genoemd heeft onder andere te maken met secularisering: daardoor is het kerkbezoek drastisch teruggelopen en komen veel kerken leeg te staan. Voor sommige kerken is een creatieve herbestemmingsoplossing bedacht. Daarin worden bijvoorbeeld winkels, woonruimte of culturele centra gevestigd. De overheid signaleert dat leegstand kan leiden tot verval en helpt om het herbestemmen van erfgoed makkelijker te maken. Zo subsidieert zij bijvoorbeeld het zoeken naar mogelijkheden om erfgoed voor andere doeleinden te gebruiken. Om het erfgoed te behouden moet er tijdig naar een herbestemmingsmogelijkheid worden gezocht. De vraag is welke rol de overheid speelt in discussies over herbestemming, en welke belangen zij daarin vertegenwoordigt. In dit onderzoek zal deze vraag echter niet worden beantwoord.

2.1.3 Provinciaal beleid

De provincie is verantwoordelijk voor het monumentenbeleid binnen die provincie. Ze ondersteunt gemeenten bij het in stand houden van de monumenten. Wanneer een monumentaal pand komt leeg te staan, is het vinden van een goede bestemming soms een taak van de provincie. Zij registreren de ruimtelijke ontwikkeling. 'Provincies benoemen de cultuurhistorische waarden, nemen deze als uitgangspunt voor nieuw ruimtelijk beleid en beschermen en herstellen waar nodig' (VMBK en VNG 2008, 84). Per provincie is er een Monumentenwacht, die eigenaren van monumenten advies geeft over onderhoud. De provincie stelt een provinciaal omgevingsplan (POP) en een provinciale omgevingsverordening (POV) vast. Hierin staan de hoofdlijnen voor het beleid omtrent de leefomgeving. Het gaat dan bijvoorbeeld om zaken als ruimtelijke structuurvisie en milieubeleid. Monumenten zijn vastgelegd in de provinciale omgevingsverordening. Deze regels zijn bindend voor gemeenten, maar het is voor gemeenten wel mogelijk om hier tegen in beroep te gaan.

2.1.4 Gemeentelijk beleid

Gemeenten beschikken over ruimtelijke, juridische, financiële en communicatieve instrumenten om het erfgoedbeheer een plek te geven in hun algemeen beleid. In de praktijk wordt vaak een mix van deze instrumenten gebruikt. Omdat de gemeente verantwoordelijk is voor bestemmingplannen, speelt zij een grote rol bij het bepalen van de toekomst van het religieus erfgoed. Zij kan namelijk de religieuze bestemming van het gebouw veranderen. Op juridisch gebied kan de gemeente gebruik maken van verschillende wetten die betrekking hebben op cultureel erfgoed. Zo zijn er de Wet ruimtelijke ordening, Woningwet 2003 en Monumentenwet 1988 (VMBK en VNG 2008). Financiële instrumenten zijn het toekennen van subsidies, leningen et cetera. De communicatieve instrumenten zijn 'voorlichting, promotie overleg, ondersteunen van burgerinitiatieven en dergelijke' (VMBK en VNG 2008, 109). De gemeenten kunnen, net als de provincies, ook eigen beleid voeren. Ze moeten zich daarbij wel houden aan de regels zoals die zijn opgesteld in de Monumentenwet. In de scriptie zal per casestudy worden gekeken welke gemeenten er bij zijn betrokken en welk beleid zij voeren.

2.1.5 Overheidsorganen

Er zijn verschillende overheidsorganen die zich bekommeren om het cultureel erfgoed in Nederland. In de *Handreiking religieus erfgoed* worden enkele actoren genoemd die zich vooral op beleidsniveau met erfgoed bezighouden. Eerst worden de actoren genoemd die handelen vanuit de overheid. Zo is er de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM). De toetsing van herbestemmings- of restauratieplannen wordt gedaan door de gemeentelijke monumentencommissie en de RACM. Vanaf 1 januari 2009 geeft de RACM alleen nog advies wanneer het voortbestaan van monumenten in het geding is. Het gaat dan bijvoorbeeld om gevallen waarbij het monument mogelijk wordt gesloopt of er sprake is van functiewijziging van het gebouw. In het geval van herbestemming kan de RACM waarden, kwaliteiten, kansen en ontwikkelingsmogelijkheden van een kerkgebouw in kaart brengen. Hierdoor kunnen misverstanden en vertragingen in het herbestemmingsproces worden voorkomen.

2.1.6 Instituten en actoren op nationaal niveau

In de *Handreiking Religieus Erfgoed* worden ook actoren genoemd die niet direct vanuit de overheid handelen. Vanuit de protestantse kerk is er de Vereniging van Kerkrentmeesterlijk Beheer in de Protestantse Kerk (VKB). De beheerders uit de Rooms-Katholieke Kerk hebben zich niet landelijk verenigd. Daarnaast is er ook een geloofsneutrale organisatie, namelijk de Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland (VBMK). Landelijke, regionale en plaatselijke organisaties zijn lid van de VBMK. Daaronder zijn religieuze en niet-religieuze organisaties.

Er zijn verschillende organisaties actief die zich met cultureel erfgoed bezig houden, maar niet specifiek met religieus erfgoed. De volgende actoren horen bij die categorie.

Het Cuypersgenootschap zet zich in voor het behoud van bouwkundig erfgoed uit de negentiende en twintigste eeuw. 'In de loop van de tijd heeft het Cuypersgenootschap naam gemaakt met acties die voortkomen uit deskundigheid op veel terreinen: kunsthistorische expertise gevoegd bij een gedegen kennis van de jurisprudentie rond de Monumentenwet' (VBMK en VNG 2008, 77).

Het Instituut Collectie Nederland zet zich in voor het roerend cultureel erfgoed. Zij houdt zich bezig met het ontwikkelen van kennis 'om te waarborgen dat het cultureel erfgoed zijn rol in de samenleving optimaal kan (blijven) vervullen' (VBMK en VNG 2008, 68). Mocht er bijvoorbeeld monumentale wandkunst aanwezig zijn in een kerkgebouw dat gesloopt of verbouwd wordt, dan kan het Instituut Collectie Nederland advies geven over het behouden ervan. Ook de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland houdt zich bezig met het roerend erfgoed binnen de kerken. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan heiligenbeelden. Stichting Kerkelijk Kunstbezit inventariseert het roerend bezit van de kerkgenootschappen die bij hen zijn aangesloten. Ten slotte wordt de Federatie Monumentenwacht Nederland genoemd in de *Handreiking religieus erfgoed* (2008). Tijdelijk leegstaande monumenten zorgen voor hoge kosten door slecht onderhoud. Dit probeert de Monumentenwacht tegen te houden door regelmatig inspecties uit te voeren. De staat waarin het gebouw dan verkeert wordt geconsolideerd, zodat er bij het opnieuw in gebruik nemen van het monument weinig kosten hoeven te worden gemaakt voor herstel- of restauratiewerkzaamheden.

Bond Heemschut is een landelijke erfgoedvereniging die zich inzet voor het beschermen en instandhouden van cultuurmonumenten. Ze is de oudste particuliere organisatie die dit doet. Met

een proactieve houding probeert zij zo vroeg mogelijk gebouwen te signaleren die toe zijn aan extra bescherming.

Subsidies voor de monumenten worden uitbetaald door het Nationaal Restauratiefonds. Dit is echter alleen van toepassing op Rijksmonumenten. Voor provinciale en gemeentelijke monumenten zijn er speciale Cultuurfondsen voor Monumenten. Het Nationaal Restauratiefonds is een onafhankelijke stichting maar betaalt wel subsidies uit namens het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Naast de zojuist genoemde zijn er ook actoren die zich wel specifiek met religieus erfgoed bezig houden. Dat is bijvoorbeeld de Task Force Toekomst Kerkgebouwen. Deze wijst op het maatschappelijk belang van behoud van religieus erfgoed. Zij benadrukt de cultuurhistorische rol van de kerken en het feit dat wanneer de kerkgebouwen eenmaal zijn gesloopt, deze voor altijd verloren zijn.

Niet alleen voor roerend erfgoed zijn er actoren actief. Er is bijvoorbeeld ook het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed dat zich bezig houdt met onroerend erfgoed zoals verhalen en tradities. Deze partij is echter niet relevant voor dit onderzoek.

2.1.7 Instituten en actoren op lokaal niveau

Ook op lokaal niveau zijn er actoren betrokken bij cultureel religieus erfgoed. Er zijn bijvoorbeeld lokale stichtingen en parochiebesturen die zich specifiek richten op een kerkgebouw of kerkgebouwen in een bepaalde regio. Stichting Oude Groninger Kerken richt zich bijvoorbeeld specifiek op de oude kerken in de provincie Groningen. In hoofdstuk 4 worden enkele actoren besproken die betrokken zijn bij de kerken die gekozen zijn voor de casestudies.

2.1.8 Particuliere organisaties

Wanneer er sprake is van een herbestemming van een kerk tot woonruimte komen bijvoorbeeld woningcorporaties in beeld. Daarnaast zijn er maatschappijen voor stadsherstel. Dit zijn particuliere organisaties die zich inzetten voor het historische karakter van de stad en de omgeving. Ze restaureren monumenten die met sloop of door verval worden bedreigd.

2.1.9 Overige actoren

Actoren die zeker niet mogen worden vergeten zijn de eigenaren en gebruikers van de gebouwen. Bij een monument is het van belang om na te gaan wie de juridische eigenaar is.

Naast de eigenaar zijn er, zeker bij religieus erfgoed, ook nog de gebruikers van het gebouw. Bij een kerkgebouw kan bijvoorbeeld de protestantse gemeente de eigenaar zijn, maar degenen die het erfgoed gebruiken zijn dan vooral de bezoekers. Gebruikers kunnen ook mensen zijn die de kerk bezoeken omdat er een evenement plaatsvindt of omdat ze geïnteresseerd zijn in de cultuurhistorische waarde van het erfgoed. Hier vallen dus ook toeristen onder.

2.2 Welke waarden voor welke actoren?

Er kan op verschillende manieren onderscheid worden gemaakt tussen actoren in en om het erfgoedveld. Zo kan er bijvoorbeeld vanuit geografisch oogpunt worden gekeken. Dan zijn er actoren die handelen op landelijk niveau en actoren die handelen op provinciaal of lokaal niveau. Ook kan worden gekeken naar de hiërarchische verhoudingen tussen de actoren. Mason maakt bijvoorbeeld

onderscheid tussen '*insiders*' (beleidsmedewerkers, professionals, et cetera) en '*outsiders*' (omwonenden, et cetera). Deze laatste groep heeft weinig zeggenschap in het beleidsproces. Outsiders kunnen echter ook professionals zijn die wel veel van het onderwerp weten, maar weinig te zeggen hebben in het beleidsproces. *Outsiders* en *insiders* hoeven niet per se tegenover elkaar te staan wat betreft de waarden die ze nastreven (2002, 17). De rollen die de actoren spelen kunnen ook onderscheidend werken. Actoren kunnen zich onder meer bezig houden met het houden van toezicht, geven van advies of het uitvoeren van taken. Daarnaast hebben wettelijke verplichtingen een grote invloed op het handelen van actoren. Regels die zijn vastgelegd in de Monumentenwet moeten bijvoorbeeld door hen worden opgevolgd. Maar ook de uitgangspunten uit hun eigen beleid moeten worden nageleefd. Dit geldt bijvoorbeeld voor de overheid, maar ook voor stichtingen.

Om duidelijkheid te scheppen in het groot aantal actoren dat zojuist ten tonele is verschenen wordt gebruik gemaakt van een eenvoudige verdeling. Het gaat dan om het onderscheid tussen:

- eigenaren
- gebruikers
- omwonenden
- professionals
- overheden

Actoren vallen niet per se in een enkele groep. Zo kan de overheid ook de eigenaar zijn van een monument. Deze verdeling biedt echter wel enige houvast bij het bestuderen van alle actoren. De eigenaren dragen het beheer van het kerkgebouw. Dit kunnen kerkbesturen zijn, maar ook stichtingen of bedrijven. De overheid draagt op nationaal, provinciaal en lokaal niveau zorg voor erfgoed. Een andere belangrijke groep is die van de gebruikers. Deze groep is uiteraard gekoppeld aan de functie van het monument: het kunnen gemeenteleden zijn, maar ook bewoners. De professionals houden zich op een professionele manier bezig met het behoud van cultureel erfgoed. Daarnaast kunnen er ook nog andere belanghebbenden bij het erfgoed worden betrokken, zoals omwonenden. Omwonenden kunnen allerlei ideeën hebben over hun kerkje, maar wanneer deze niet meegenomen zouden worden in het beleidsproces, gebeurt er wellicht niets met deze ideeën. Niet alleen de onderlinge relaties zijn daarom van belang, maar ook de hiërarchische verhoudingen in het erfgoedveld.

Om een concreet voorbeeld te geven van de verschillende visies van actoren in het erfgoedveld: in de Visie, Missie en Strategie (2014-2018) van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed worden verschillende waarden aan erfgoed toegeschreven.

Cultureel erfgoed vertegenwoordigt economische, sociale en cultuurhistorische waarden. Mensen voelen zich door erfgoed verbonden met het verleden en met elkaar, en ontleen daaraan identiteit. Ze genieten van de schoonheid van de kunst en de leefomgeving. Betekenis en gebruik van erfgoed zijn echter voortdurend aan verandering onderhevig. Cultureel erfgoed is overal aanwezig en maakt Nederland aantrekkelijk en interessant. Het vormt een inspiratiebron voor de toekomst.

(2013, 4)

De Rijksdienst stelt dat erfgoed een belangrijke rol kan spelen in de marketing van bepaalde producten, maar ook van dorpen en steden. Ook noemt zij het economisch effect dat erfgoed kan hebben op een omgeving. Het trekt toeristen en verbetert het vestigingsklimaat. Erfgoed blijkt in veel gevallen, zo stelt de Rijksdienst, een 'aanzienlijke financiële of marktwaarde te hebben' (2013,

4). Niet alleen in economisch opzicht valt er voordeel te behalen uit het behouden van erfgoed. De Rijksdienst noemt ook de esthetische, cultuurhistorische en kunsthistorische waarde van erfgoed. Dit onderbouwt zij door te zeggen dat mensen erfgoed mooi of interessant vinden. De nadruk ligt tegenwoordig vooral op de belevingswaarde van erfgoed: 'Erfgoed genereert herinneringen, vertelt verhalen en maakt deze beleefbaar. Het geeft vorm aan de geschiedenis en identiteit van mensen en groepen, het bindt (en scheidt dus ook!), en geeft daarmee houvast in een wereld die steeds sneller verandert en steeds complexer wordt' (2013, 4). Hiermee wijst zij op de toenemende globalisering.

Jos Bazelmans stelt dat de overheid een belangrijke rol speelt in het erfgoedbehoud, maar daarbij vooral uitgaat van de wetenschappelijke notie van waarden. Het gaat dan om de betekenis die (kunst)historici bijvoorbeeld aan het erfgoed verbinden. Ook wordt er veel aandacht geschonken aan de bouwkundige staat waarin het monument verkeert.

Andere waarden als schoonheid, belevingswaarde, zeldzaamheid, sociaal-maatschappelijke waarde of bruikbaarheid spelen slechts in enkele domeinen van de erfgoedzorg een rol. Het perspectief van eigenaren, gebruikers, belanghebbenden en belangstellenden weegt niet of slechts zijdelings mee. Gebruikswaarde, marktwaarde, belevingswaarde, status en identiteit of levensbeschouwelijke waarden komen niet aan bod. (Boekmanstichting 2013, 89)

Echter, wat Bazelmans hier beweert komt niet overeen met het verhaal zoals de Rijksdienst dat schetst. Veel van de punten waarvan Bazelmans zegt dat ze niet genoeg aandacht krijgen worden juist wel door de Rijksdienst genoemd. Of er in de praktijk ook aandacht wordt geschonken aan deze punten is natuurlijk nog de vraag. Dit voorbeeld laat zien dat er verschillende waarden met erfgoed kunnen worden verbonden en dat deze niet voor alle actoren in het veld hetzelfde betekenen of even waardevol zijn. Toch is het nuttig om een schets te geven van welke waarden voor de verschillende actoren van belang zullen zijn.

	Eigenaren	Gebruikers	Omwonenden	Professionals	Overheden
Economische waarden	x		x		x
Functionele waarden	x				
Symbolische waarden		x			
Cultuurhistorische waarden				x	x
Emotionele waarden		x	x		
Sociale waarden		x	x		

Tabel 2.1 - Verschillende waarden gekoppeld aan de actoren

De economische waarden zullen vooral van belang zijn voor eigenaren van monumenten en voor omwonenden. Eerder werd al duidelijk dat monumentale woonhuizen en panden in de buurt van monumenten meer waard zijn dan 'gewone' panden. Ook overheden kunnen te maken hebben met de economische waarden van erfgoed, bijvoorbeeld als zij subsidie verstrekken.

De functionele waarden van een monument zijn voornamelijk van belang voor eigenaren. Leegstand van monumenten zal leiden tot verval. Daarom zal er een bepaalde animo voor een pand moeten zijn.

In het geval van religieus erfgoed is de symbolische waarde vooral van belang voor gebruikers. Dat zijn bijvoorbeeld bezoekers van de kerk die bij religieuze diensten aanwezig te zijn.

De cultuurhistorische waarden zijn voor verschillende partijen van belang. De overheid kan een pand bijvoorbeeld tot Rijksmonument maken omdat het een belangrijke cultuurhistorische waarde heeft. Ook verhalen van vroeger over een kerkgebouw kunnen de waardering versterken. Misschien is dit nog wel belangrijker voor professionals. Kunsthistorici zullen een kerkgebouw vooral op cultuurhistorische gronden waarderen.

Gebruikers en omwonenden zullen het kerkgebouw ook belangrijk vinden om zijn emotionele waarde. Dat heeft vooral te maken met persoonlijke levensgeschiedenissen. Mensen komen wellicht al vanaf hun vroege jeugd in een kerkgebouw en hebben daar lief en leed gedeeld. Gebruikers, bezoekers en toeristen kunnen daarnaast ook emotionele waarden vinden in de esthetiek van het gebouw.

Tot slot zijn sociale waarden belangrijk voor de geloofsgemeenschap en andere bezoekers van de kerk. Vaak is een kerk een middelpunt van een stad, dorp of wijk waar mensen samenkomen. Traditioneel gezien is de kerk een sociale plek: samen wordt het geloof beleefd.

Omdat er zo veel verschillende waarden zijn te verbinden aan een kerkgebouw, is het waarschijnlijk dat actoren in de erfgoedsector te maken krijgen met het botsen van deze waarden. In het volgende hoofdstuk wordt daarom verder ingegaan op conflicten tussen de actoren omdat zij elk verschillende erfgoedwaarden nastreven.

Hoofdstuk 3 — Conflictsituaties in de erfgoedsector

Om recht te doen aan alle verschillende belangen en de waarden die de verschillende partijen nastreven is het nodig om de juiste balans te vinden. Hierbij gebeurt vaak een van de volgende dingen: of er wordt gefocust op een enkele waarde van het erfgoed, of de waarden worden allemaal samengenomen. In het eerste geval zou dit kunnen leiden tot een praktisch probleem: eerder werd al de economische waarde van erfgoed besproken. Wanneer er bijvoorbeeld een kerk is die veel wordt bezocht door toeristen en die op deze manier een impuls geeft aan de regio, kan hierop extra worden ingezet om nog meer toeristen te trekken. Dit zou echter kunnen leiden tot een sneller verval van het erfgoed, doordat mensen wellicht niet zorgvuldig met het erfgoed omgaan. In het tweede geval, waarbij er wordt gekeken naar alle waarden van het erfgoed, kan het gebeuren dat sommige waarden toch ondergeschikt blijken aan andere en misschien worden vergeten. Als een kerk voornamelijk wordt gezien als een gebouw met historische en artistieke betekenis, kan de sacrale functie van de kerk vergeten raken (Mason 2002).

In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de verbanden die tussen de verschillende waarden gelegd kunnen worden. Hoe is de onderlinge verhouding tussen de waarden? En is er sprake van een bepaalde hiërarchie? Waar levert dit problemen op? De wereldentheorie van Boltanski en Thévenot zal gebruikt worden om dit te verhelderen. In hoofdstuk 1 en 2 is al gesproken over de verschillende soorten waarden en actoren die van belang zijn in de erfgoedsector. Hier wordt daar nog verder op ingegaan door bloot te leggen waar dit mogelijk strijd oplevert.

In het volgende deel van de tekst wordt het waardenraster van Boltanski en Thévenot beknopt besproken om het vervolgens specifiek toe te passen op de erfgoedsector. Er zal, zoals we zullen zien, namelijk sprake zijn van verschillende geïnspireerde waarden op basis van geloof en kunstzinnige overwegingen. Aan het einde van dit hoofdstuk worden met behulp van het aangepaste waardenraster enkele hypothesen geformuleerd over de mogelijke conflicten tussen waarden en de (theoretische) oplossingen daarvoor. Er wordt in dit hoofdstuk naar de conflictsituaties in de erfgoedsector gekeken. De kwestie wordt bekeken vanuit het wetenschappelijk discours. Daarvoor wordt onder andere literatuur gebruikt van de Boekmanstichting (2013), Platform 31 (2013), Gielen (2005, 2007) en Mason (2002) en Avrami en Mason (2000).

3.1 Waardenregimes van Boltanski en Thévenot

In de eerste twee hoofdstukken is gesproken over de verschillende waarden die erfgoed bezit, en de actoren die zich bezighouden met het nastreven van deze waarden. In de praktijk kan dat lastige situaties opleveren, waarbij er conflicten ontstaan omdat er verschillende waarden worden nagestreefd. De waardentheorie van Luc Boltanski en Laurent Thévenot is gericht op het beschrijven van verschillende werelden waaruit actoren kunnen handelen. Zij hebben deze theorie uiteengezet in hun boek *On Justification: economies of worth* (2006 [1991]). De wetenschappers maken 'een nauwgezette analyse van de beoordeling (*le jugement*) van, en verantwoording (*la justification*) voor 'groots' gedrag of personen en objecten met grandeur' (Gielen 2003, 125). Een actor handelt op basis van de wereld waarin hij zich bevindt en elke wereld heeft weer zijn eigen zwaartepunten en valkuilen.

De zes werelden die worden beschreven zijn de geïnspireerde wereld, domestieke wereld, wereld van de faam, civiele wereld, marktwereld en de industriële wereld. In *The New Spirit of Capitalism* wordt als zevende wereld de netwerkwereld toegevoegd (Boltanski en Chiapello, 2005).

Elke wereld heeft bepaalde kenmerken die in de publicaties uitgebreid worden beschreven. Voorbeelden daarvan zijn wat in de wereld het gemeenschappelijke principe is, en welke subjecten en objecten er belangrijk zijn.

In de sociale werkelijkheid komen de verschillende werelden door elkaar heen voor. Actoren (en objecten) kunnen zich daarom in meerdere werelden tegelijk bevinden. Hun handelen legitimeren zij echter op één of een beperkt aantal werelden. Conflicten tussen mensen kunnen ontstaan omdat ze beide handelen vanuit verschillende wereld. Boltanski en Thévenot hebben zich daarom niet alleen toegelegd op het beschrijven van de verschillende werelden, maar hebben ook gekeken naar de mogelijke conflicten die kunnen ontstaan. Om deze niet alleen te beschrijven, maar ook de relatie tussen de werelden te laten zien, hebben ze voor het omgaan met deze conflicten ook compromissen geformuleerd. Deze compromissen zijn er om een middenweg te scheppen tussen twee (conflicterende) werelden. Een compromis blijft echter een compromis, dus vanuit beide werelden moet er worden ingeleverd.

Belangrijk is, dat het niet de bedoeling is om een wereld met bepaalde groepen te associëren: *'we can attach worlds only to the arrangement of objects that qualify the various situations in which persons are acting when they attribute value to these objects'* (Boltanski en Thévenot 2006, 216). Er zullen uiteraard actoren zijn die vaker beslissingen verantwoorden vanuit een bepaalde wereld, maar dat betekent niet dat ze niet met de andere werelden te maken hebben. Een kunstenaar zal voornamelijk handelen vanuit het geïnspireerde waardenregime, maar krijgt bijvoorbeeld ook met de civiele wereld te maken wanneer hij voor zijn werk een subsidie aan wil vragen.

De werelden verschaffen een interpretatief kader, en mogen niet worden ingezet als instrument (Gielen 2003). De werelden kunnen worden gebruikt om situaties en conflicten te analyseren en daarnaast om spanningen te voorspellen. Hier volgt een korte omschrijving van de werelden zoals die zijn beschreven door Boltanski, Thévenot en Chiapello en waarom deze wel of niet toepasbaar zijn op de religieuze erfgoedsector.

3.1.1 Geïnspireerde wereld

In de geïnspireerde wereld is het gemeenschappelijke principe inspiratie. Het gaat hier om liefde, passie en creatie. Minder belangrijk in deze wereld is structuur. Andere kenmerken van deze wereld zijn het bizarre, spontane en unieke. In deze wereld hoort de kunstenaar thuis: hij zoekt constant naar onafhankelijkheid en wil zichzelf voortdurend overstijgen. Dit doet hij door risico's te nemen. De ondergang van de wereld ligt in het volgen van routines en gewoontes (Boltanski en Thévenot 2006, 159-163).

In de geïnspireerde wereld vinden we niet alleen de kunsten terug, ook religie speelt hier een grote rol. In beide zijn emoties erg belangrijk. Subjecten die een hoge positie hebben in de geïnspireerde wereld worden door anderen gezien als arm (kunstenaars), afhankelijk en nutteloos. Gelovigen zijn afhankelijk van God. Ook dit is een kenmerk van deze wereld: het politieke model van de geïnspireerde wereld wordt geleid door moeilijk objectiveerbare inspiratiebronnen. Vanuit dit religieuze perspectief zijn daarom de symbolische waarden van belang. Men kan een kerk daarentegen ook waarderen omdat deze uniek is en het ex- en interieur beschouwd kan worden als kunst. Men kan op grond hiervan esthetische en cultuurhistorische kunstwaarden toeschrijven aan het erfgoed. Het is van belang om de aandacht even te vestigen op de spanning tussen kunst en religie binnen de geïnspireerde wereld.

Een van de casussen die Gielen bespreekt in *De Onbereikbare Binnenkant van het Verleden* (2007), gaat over de Kathedraal van Antwerpen. Deze casus handelt specifiek over religieus cultureel erfgoed en is een goed voorbeeld van strijd die kan ontstaan in het nastreven van verschillende waarden. De kathedraal zoals die er nu uitziet, is een assemblage van veel stijlen uit verschillende tijden. Het lijkt Gielen niet eenvoudig om die veelheid aan stijlen over te brengen op de bezoeker. Ook noemt hij de verschillende restauratieopvattingen die nogal eens voor onrust hebben gezorgd. Er spelen verschillende belangen en wensen mee in het onderhouden en behouden van de kathedraal. 'De kathedraal leert ons meer dan welke erfgoedinstelling ook dat het onmogelijk is om het verleden eenduidig te vatten' (Gielen 2007, 143). Twee verschillende verhalen die centraal staan bij deze casus worden onderscheiden. Aan de ene kant is dat een verhaal dat teruggrijpt op het geloof. Daarin staan de katholieke waarden centraal. Alle historische artefacten verwijzen in dat geval naar God of Maria. Aan de andere kant wordt de kathedraal benaderd vanuit een '(geseculariseerd) kunsthistorisch verhaal' (Gielen 2007, 143). Hier gaat het meer om het toeschrijven van tijd en ruimte aan historische artefacten. Er is een spanning tussen religie en kunstgeschiedenis die ook terug te vinden is in het bezoek van de kathedraal. Er zijn namelijk gelovigen die nog steeds de vieringen bezoeken, terwijl er ook toeristen zijn die vooral de museale functie van de kerk gebruiken. Gielen maakt ook hier weer duidelijk dat dezelfde referent verschillende betekenissen kan hebben. Maar, individuen kunnen zich zelf ook steeds weer op een andere manier identificeren met hetzelfde erfgoed (Gielen 2007). Zo is het bijvoorbeeld goed mogelijk dat iemand van de geloofsgemeenschap op een zondag een andere betekenis aan zijn bezoek toekent dan wanneer hij op een dinsdag langs zou komen. In het eerste geval zal hij wellicht meer naar de religieuze betekenis kijken, terwijl hij in het tweede geval misschien wel meer let op de esthetiek van het gebouw en de ornamenten die erin te zien zijn.

Het zojuist besproken voorbeeld laat zien dat het zinvol is om de geïnspireerde wereld te splitsen. Er wordt een onderverdeling aangebracht tussen een kant die gericht is op het geloof en een kant die meer gericht is op de esthetische beleving van het kerkgebouw. De geloofskant is van belang omdat de kerkgebouwen verbonden zijn met religie en spiritualiteit. De esthetische beleving kan bijvoorbeeld voortkomen uit de bijzondere bouwstijl van een gebouw, of het sierlijke houtsnijwerk dat in een kerk te zien is. De splitsing tussen deze zijden is van belang omdat er, zoals uit het voorbeeld van Gielen bleek, ook conflicten plaats kunnen vinden binnen de geïnspireerde wereld.

3.1.2 Domestieke wereld

De inspiratie die het geloof biedt is onder te brengen in de geïnspireerde wereld. Als dit echter leidt tot leefregels en normen over omgangsvormen dan kan de domestieke wereld erbij worden betrokken. In de domestieke wereld, een familiale wereld, draait het om generaties, hiërarchie en traditie. Het is een sociale wereld. Ook is er sprake van een bepaalde rangorde, waarbij de macht wordt overgegeven door generaties en tradities. In deze wereld wordt het gewaardeerd wanneer subjecten handelen op basis van gezond verstand en karakter. Men mag niet egoïstisch zijn en moet respect hebben voor anderen. Indiscretie, onbeleefdheid en luidruchtigheid worden niet gewaardeerd (Boltanski en Thévenot 2006, 164-177).

De domestieke wereld heeft een grote overlap met de wereld van religie, en onderscheidt deze, zoals gezegd, met de wereld van de kunst. In de wereld van religie zijn hiërarchische en traditionele posities belangrijk. Een predikant leidt de dienst volgens de traditie, en de gelovige gemeenschap volgt. Sociale waarden zijn goed toe te schrijven aan deze wereld. Daarnaast zijn hier

ook cultuurhistorische waarden van belang, omdat traditie een grote rol speelt in deze wereld en cultuurgebonden is. Deze cultuurhistorische waarden zijn verbonden met de esthetische en kunsthistorische traditie.

3.1.3 Wereld van de faam

De wereld van de faam gaat om de publieke opinie en wat mensen van je vinden. Waarde wordt verkregen uit reputatie, succes en erkenning. Succes is echter niet per se noodzakelijk, mislukkingen kunnen ook tot faam leiden. Geruchten en sensatie spelen een belangrijke rol in deze wereld. Macht is afhankelijk van de erkenning van anderen, het gaat dus niet om bestuurlijke capaciteiten. De ondergang in deze wereld is onbekend zijn of worden vergeten (Boltanski en Thévenot 2006, 178-184).

Deze wereld lijkt niet relevant voor mijn onderzoek, omdat het in het waarderen van het erfgoed niet draait om de publieke opinie en de erkenning voor actoren. Omdat de kerk echter ook kan worden beschouwd als actor, en dus meedoet in de erfgoedwereld, kunnen de kenmerken uit de wereld van de faam hierop worden toegepast. Men kan een kerk waarderen op basis van haar bekendheid en wat er door andere mensen over de kerk wordt gezegd. De kerk kan bijvoorbeeld een herkenningspunt in het landschap zijn waardoor mensen zich kunnen oriënteren. De wereld van de faam is bij uitstek een wereld waarin sociale waarden centraal staan.

3.1.4 Civiele wereld

Het algemeen belang en het collectieve zijn belangrijk in de civiele wereld. Procedures, wetgeving en recht spelen hier een grote rol. In deze wereld wordt gedebatteerd en overlegd in vergaderingen. De ondergang in deze wereld komt door verdeeldheid, isolatie en individualisme. De macht steunt op de wil van het volk. In deze wereld wordt er waarde gehecht aan mensen die een bepaalde groep representeren (Boltanski en Thévenot 2006, 185-192).

Ten eerste is deze wereld belangrijk omdat er in het erfgoedbehoud altijd rekening gehouden moet worden met procedures en wetgeving. Collectief opgestelde regels zijn leidend in deze wereld. Daarnaast zijn in de erfgoedsector veel organisaties actief die vanuit een collectief doel handelen. De civiele wereld is politiek en daarom sociaal van aard. Ten tweede is een kerkgebouw een ontmoetingsplek voor een gemeenschap. Het sociale van de civiele wereld is hierdoor ook van belang.

3.1.5 Marktwereld

De marktwereld is gebouwd op competitie en concurrentie. Individuen in deze wereld hebben de behoefte om bepaalde objecten te bezitten en daardoor ontstaat rivaliteit. Kenmerken van de subjecten zijn opportunisme en emotionele afstandelijkheid. De ondergang is een verslaving aan geld, het draait dan niet meer om het verkrijgen van goederen. Succes wordt in deze wereld gemeten in winst (Boltanski en Thévenot 2006, 193-202).

Ook in de erfgoedsector kan er sprake zijn van het handelen vanuit de principes van de marktwereld. Economische waarden zullen voor de actoren belangrijk zijn wanneer ze naar geld worden herleid. Een kerk zou dan kunnen worden beschouwd als begerenswaardig object dat een bepaalde geldwaarde vertegenwoordigt. Wat betreft de actoren kan bijvoorbeeld gedacht worden aan projectleiders die het kerkgebouw als een kans zien en het graag willen herbestemmen.

3.1.6 Industriële wereld

Centraal in de industriële wereld staat efficiëntie en een toekomstgerichte blik. Het gaat hier niet om de productie van goederen, maar om functionaliteit en operationaliteit. Subjecten die bij deze wereld horen zijn experts, professionals en specialisten. Zij werken met wetenschappelijke methodes en meetinstrumenten. Het doorslaan in de industriële wereld resulteert in het behandelen van mensen als dingen. Het is onwaardig wanneer er inefficiënt wordt gewerkt en er niet wordt geïnnoveerd (Boltanski en Thévenot 2006, 203-211).

In de erfgoedsector zijn veel partijen actief die op professionele (en wetenschappelijke) manier werken aan het behoud van kerken. Gedacht kan worden aan bouwkundigen, die op basis van hun architectonische kennis werken aan het conserveren van kerkgebouwen. Daarbij kunnen ze constant innoveren en bijvoorbeeld gebruik maken van nieuwe constructiemethoden en bouwmaterialen. Functionele waarden zijn daarom belangrijk in deze wereld, omdat een kerk zonder functie kan zorgen voor verval en extra zorg voor het onderhoud. Dit past niet bij het efficiënte van de industriële wereld.

3.1.7 Netwerkwereid

In de netwerkwereid gaat het om tijdelijkheid. Er vindt constant activiteit plaats en er worden nieuwe verbindingen gemaakt. Omdat mensen met elkaar moeten communiceren is er wederzijds vertrouwen nodig. Netwerken kunnen worden uitgebreid door nieuwe verbindingen aan te gaan. Dat kan bijvoorbeeld door het meedoen aan projecten. Spelers in deze wereld zijn enthousiast, betrokken, flexibel en tolerant. De samenleving is gefragmenteerd en tijdelijk (Boltanski en Chiapello, 2005).

Deze netwerkwereid kan interessant zijn voor het uitbreiden van de herbestemmingsmogelijkheden. Door verbindingen aan te gaan met andere actoren in het netwerk worden nieuwe wegen ontdekt. Voor het waarderen van erfgoed is de netwerkwereid echter minder relevant, omdat het werken aan een netwerk hiermee geen verband houdt. Bovendien staat het permanente karakter van erfgoed en de lokale en historische geworteldheid het veranderlijke van de netwerkwereid in de weg.

3.2 Ontmoeting tussen de waardenregimes en erfgoedwaarden

Alle waardenregimes hebben in meer of mindere mate een verbinding met het waarderen van erfgoed. Dat zijn, zoals in onderstaand schema te zien is: de geïnspireerde en domestieke wereld, wereld van de faam en de civiele, markt- en industriële wereld. Omdat er binnen de geïnspireerde wereld ook conflicten voor kunnen komen is deze gesplitst in twee werelden: de wereld gericht op de geloofskant en de kant die gericht is op de beleving van erfgoed. De erfgoedwaarden zoals die zijn beschreven in hoofdstuk 1 laten zich niet één-op-één verbinden met de waardenregimes. Daarom komen sommige erfgoedwaarden meerdere keren in de tabel voor. De netwerkwereid is minder interessant voor het waarderen van erfgoed, maar kan wel gebruikt worden voor het onderzoeken van herbestemmingsmogelijkheden. Het combineren van de waardenregimes en de erfgoedwaarden wordt weergegeven in onderstaand schema. Daarin zijn ook de actoren opgenomen die op basis van de genoemde waarden waarschijnlijk betrokken zullen zijn.

Waardenregimes	Erfgoedwaarden	Betrokken actoren
Geïnspireerde wereld: geloof	* Symbolische waarden * Emotionele waarden	gebruikers omwonenden
Geïnspireerde wereld: opgaan in beleving	* Emotionele waarden * Esthetische waarden	gebruikers omwonenden
Domestieke wereld	* Cultuurhistorische waarden * Sociale waarden: historische identiteit	professionals, overheden
Wereld van de faam	* Sociale waarden: herkenningspunt	omwonenden gebruikers
Civiele wereld	* Sociale waarden (politiek): gemeenschapswaarden	gebruikers, omwonenden, overheden
Marktwereld	* Economische waarden	eigenaren
Industriële wereld	* Functionele waarden	eigenaren
Netwerkwereid	- niet van toepassing	

Tabel 3.1 - Waardenregimes en erfgoedwaarden

3.3 Hypothesen over conflicten en compromissen in de erfgoedsector

Alle regimes kunnen zich in alle sociale situaties voordoen maar verschillende actoren kunnen zich in dezelfde situatie op andere regimes beroepen en als gevolg daarvan objecten (zoals religieus erfgoed) anders waarderen. Wanneer dat gebeurt kunnen er conflicten ontstaan. Boltanski en Thévenot hebben per wereld beschreven welke kritieken er geuit kunnen worden op andere werelden en welke conflicten dat oplevert. In §3.1 werd gezegd dat de geïnspireerde wereld en de wereld van de domestic waarschijnlijk het belangrijkste zullen zijn in het erfgoedveld. Daarom worden hier de kritieken vanuit die werelden besproken. De wereld van de faam en de netwerkwereid zullen hierbij niet worden betrokken, omdat deze niet belangrijk lijken te zijn voor het waarderen van erfgoed. Aan het einde van deze paragraaf is duidelijk welke kritieken wel en welke niet relevant blijken en welke actoren er waarschijnlijk betrokken zijn bij de conflicten. Deze hypothesen zullen worden getoetst met behulp van twee praktijksituaties.

3.3.1 Inspiratie en Domestic

De kritiek vanuit de geïnspireerde wereld op de domestic wereld is dat deze stabiel is. Er wordt uitgegaan van allerlei normen die creativiteit zullen belemmeren. In de geïnspireerde wereld is het juist belangrijk dat men zijn eigen pad kiest om onafhankelijk te worden. De domestic wereld laat hier geen ruimte voor, omdat persoonlijke en historische banden belangrijk zijn. Deze laten geen ruimte over voor het individu. Vanuit de domestic wereld is er kritiek op de geïnspireerde wereld omdat deze chaotisch is en hiërarchie ondermijnt. Onbeleefd zijn is in de domestic wereld heel ongewenst, en de manier waarop mensen handelen vanuit de geïnspireerde wereld kan onbeleefd worden gevonden. Ze handelen vanuit hun intuïtie en houden zich ook minder aan sociale regels die in de domestic wereld juist van belang zijn (Boltanski en Thévenot 2006, 237-240).

Het compromis tussen deze twee werelden kan worden gesloten doordat er in beide werelden sprake is van leiders. In de geïnspireerde wereld kan dat bijvoorbeeld God zijn. Er is dus toch sprake van een bepaalde hiërarchie, die ook belangrijk is in de domestic wereld.

Het conflict tussen deze werelden lijkt goed oplosbaar te zijn. Dat komt doordat er een compromis gevonden kan worden in de overgave aan het hogere en de overgave aan het schone. Actoren die betrokken kunnen zijn bij dit conflict zijn bijvoorbeeld gelovigen aan de geïnspireerde kant en toeristen aan de domestieke kant. In de praktijk kunnen conflicten worden omzeild door deze twee groepen op verschillende tijden het kerkgebouw te laten bezoeken.

3.3.2 Inspiratie en Civiel

De kritiek vanuit de geïnspireerde wereld op de civiele wereld is dat de mens enigszins vergeten raakt in de brij van regels, wetten en procedures. Het is hierdoor mogelijk dat emotionele waarden van gebruikers in procedures niet worden meegenomen of dat het particuliere belang niet zwaar genoeg weegt in de civiele wereld. Andersom wordt de geïnspireerde wereld gezien als impulsief en individualistisch. In de civiele wereld weegt het collectief en het algemeen belang zwaarder, terwijl het in de geïnspireerde wereld meer om het individu draait. Het conflict tussen deze twee werelden is wel relevant in de erfgoedsector omdat men altijd te maken krijgt met civiele regels en procedures in het omgaan met erfgoed (Boltanski en Thévenot 2006, 237-240). De verwachting is dat het conflict speelt tussen de overheden aan de ene kant en gebruikers en omwonenden aan de andere kant. De overheden stellen het collectief belang voorop, terwijl de andere actoren meer vanuit het particuliere perspectief handelen.

Men kan elkaar in deze twee werelden vinden omdat het vermogen om iets te creëren, vanuit de geïnspireerde wereld, ook kan worden ingezet in de civiele wereld. Daarnaast is men in beide werelden bezig met wat er op dat moment aan de hand is. In de geïnspireerde wereld wordt dat gedaan om de gevestigde orde te ontwijken en zodat er geen gewoontes ontstaan, terwijl in de civiele wereld steeds wordt afgevraagd wat het nut voor het algemeen is.

3.3.3 Inspiratie en Markt

Er kan worden gesteld dat de geïnspireerde wereld de meest fundamentele plaats inneemt in de religieuze erfgoedsector. De kerken zijn ooit namelijk gebouwd vanuit geïnspireerde waarden. De marktwereld is er een die lijnrecht tegenover de geïnspireerde wereld staat. Dit komt omdat men in deze wereld verlangt naar veel geld en bezit. Actoren die bij een conflict tussen deze werelden kunnen worden betrokken zijn bijvoorbeeld de eigenaar vanuit de marktwereld tegenover gebruikers en omwonenden vanuit de geïnspireerde kant. Vanuit de marktwereld is er een bepaalde emotionele afstandelijkheid, waardoor het monument als verhandelbaar object gezien kan worden. Vanuit de geïnspireerde wereld waardeert men het monument juist om haar emotionele waarde en eventuele esthetische kwaliteiten. Dit is ook direct het punt waarop de geïnspireerde wereld wordt bekritiseerd: in de marktwereld is het belangrijk het hoofd koel te houden. Spontaniteit kan afleiden van het doel dat men wil bereiken (Boltanski en Thévenot 2006, 237-240).

Beide werelden zijn instabiel en driften en verlangens staan erin centraal. In de wereld van de inspiratie is spontaniteit belangrijk, in de marktwereld is een soortgelijk kenmerk opportunisme. Deze kenmerken sluiten goed op elkaar aan. In de praktijk zou dit zich vertalen in het oplossen van het conflict door creatief te denken en mogelijkheden te zien in de middelen die beschikbaar zijn.

3.3.4 Inspiratie en Industrie

In de industriële wereld zijn gewoonten en routines belangrijk. Dit levert een conflict op met de geïnspireerde wereld, waar alle vormen van structuur worden vermeden. Bovendien zorgt het volgen van routines voor een gebrek aan creativiteit en innovatie. Vanuit de industriële wereld is er kritiek

op de geïnspireerde wereld omdat er veel wordt geïmproviseerd. Improvisatie past niet bij efficiëntie (Boltanski en Thévenot 2006, 237-240).

In beide werelden heeft men passie en is men bereid om hard te werken. Ook is in beide werelden innoveren van groot belang, maar wordt dat vanuit een ander perspectief bekeken. Het compromis kan hier gesloten worden door het combineren van de ongestructureerde creativiteit uit de geïnspireerde wereld met de effectieve innovatie uit de industriële wereld. Hier is de rol van de professional belangrijk: een architect zal effectief gebruik van het gebouw belangrijk vinden, maar zal ook geïnspireerde waarden toe willen passen in zijn ontwerp. Deze professional zal zich in zijn werk dus sterk baseren op beide werelden. Daarnaast kunnen er conflicten plaatsvinden tussen eigenaren en professionals aan de ene kant en gebruikers en omwonenden aan de andere kant. Het is goed denkbaar dat de eigenaar of professional keuzes maakt die gericht zijn op efficiëntie en goed onderhoud, maar minder voldoen aan de wensen die anderen hebben. In het geval van herbestemming kan dat bijvoorbeeld het geval zijn, wanneer omwonenden een bepaalde functie niet zien zitten, maar deze voor de eigenaar of professional wel een goede oplossing is. Conflicten tussen de geïnspireerde wereld en de wereld van de industrie worden daarom relevant geacht in dit onderzoek.

3.3.5 Domestiek en Civiel

De domestieke wereld wordt bekritiseerd vanuit de civiele wereld omdat er daar een vaste hiërarchie is. Er is geen ruimte voor een nieuwe autoriteit. De autoriteit in de domestieke wereld bepaalt voor iedereen de regels, wat in de civiele wereld niet wordt gewaardeerd. Het gaat daar immers om het collectieve belang. De domestieke wereld is daarvoor niet democratisch genoeg. Het compromis kan worden gesloten op basis van het gedeelde belang van persoonlijke relaties, goede manieren en goed gedrag. Het machinale van de civiele wereld moet veranderd worden in een meer 'menselijke' aanpak, zodat daar een brug kan worden geslagen naar de domestieke wereld (Boltanski en Thévenot 2006, 241-246).

In de erfgoedsector is het bij het uitvoeren van restauratiewerkzaamheden handig dat de personen die over specifieke kennis beschikken, zoals architecten, vrij kunnen beslissen. Dit soort professionals hebben echter wel te maken met bepaalde regels die bijvoorbeeld in de monumentenwet zijn opgenomen. Ook krijgen zij te maken met de belangen van de lokale gemeenschap. Hun woongenot kan aangetast worden door beslissingen die door professionals worden genomen. Aangenomen kan worden dat er meer van zulke conflicten spelen in het erfgoedveld. Daarom is dit conflict relevant voor het onderzoek.

3.3.6 Domestiek en Markt

Vanuit de domestieke wereld is er kritiek op de marktwereld omdat niet alles zomaar te koop is. Bovendien kan geld schadelijk zijn voor het onderhouden van persoonlijke relaties. Dat komt doordat geld verbonden kan worden met domestieke domein, bijvoorbeeld familiebezit. In het geval van religieus erfgoed zou dit kunnen gaan over het interieur van een kerk: het verkopen van een preekstoel zal tumult opleveren omdat de (domestieke) geloofsgemeenschap eraan is gehecht. Zo kan bijvoorbeeld een conflict ontstaan tussen de eigenaar en de gebruikers van de kerk. Het is echter ook mogelijk dat de eigenaar in conflict raakt met een professional, wanneer de eerste bijvoorbeeld een verandering in het kerkgebouw aanbrengt die in strijd is met cultuurhistorische waarden die belangrijk zijn voor de professional.

Het compromis wordt hier gevormd uit het vertrouwen van de domestieke wereld samen met het doen van zaken. Zo ontstaat er een zakenwereld waarin er meer vertrouwen is en dat is goed voor het contact met cliënten en zakenpartners. Daarnaast kan de invloed van de marktwereld zorgen voor een minder sterke gehechtheid aan het bezit dat als belangrijk wordt gezien in de domestieke wereld. (Boltanski en Thévenot 2006, 241-246).

Het conflict tussen de domestieke wereld en marktwereld zal vooral belangrijk zijn als het gaat om herbestemming, wanneer de mogelijkheid bestaat dat er dingen veranderen in het kerkgebouw. Voor het waarderen van erfgoed speelt het een minder grote rol. Daarom wordt niet verwacht dat dit conflict in het onderzoek verder een grote rol zal spelen.

3.3.7 Domestiek en Industrie

De domestieke wereld is belangrijk, omdat het bouwen van kerken behoort tot de religieuze cultuur en traditie. Er zijn bijvoorbeeld bepaalde ideeën over herbestemmingsmogelijkheden vanuit de geloofsgemeenschap. Deze ideeën sluiten aan bij de normen en waarden uit de christelijke cultuur. Het probleem hiermee is echter dat er door het focussen op traditie de aandacht op het verleden ligt. In de industriële wereld is er juist een toekomstgerichte blik (Boltanski en Thévenot 2006, 241-246). Actoren die een rol kunnen spelen bij een conflict tussen deze werelden zijn eigenaren aan de kant van de industrie en professionals aan de kant van de domestieke wereld.

Het industriële productieproces kan worden bevorderd doordat er gebruik wordt gemaakt van gewoonten en tradities uit de domestieke wereld. Er wordt dan gewerkt met de rolverdeling die al op tafel ligt, wat effectief is en dus wordt gewaardeerd in de industriële wereld.

3.4 Hypothesen

In tabel 3.2 wordt weergegeven welke conflicten relevant lijken voor dit onderzoek en van welke actoren wordt verwacht dat ze een rol spelen in de conflicten. Dat zijn conflicten tussen de geïnspireerde wereld en de civiele wereld, marktwereld en wereld van de industrie, en conflicten tussen de domestieke wereld en de civiele en industriële wereld. Ook het conflict dat zich afspeelt binnen de geïnspireerde wereld is opgenomen in de tabel. In §3.1 is de mogelijke spanning tussen religie en kunstgeschiedenis al besproken die ten grondslag ligt aan dit conflict. De actoren die hierbij zijn betrokken zijn gebruikers die op verschillende manieren met het kerkgebouw omgaan. De eerste groep beschouwt de kerk meer als een plek voor spiritualiteit terwijl de tweede meer gericht is op de esthetische waarde ervan. In het volgende hoofdstuk worden de verzamelde data besproken, zodat de hypothesen kunnen worden getoetst. Welke vooronderstellingen van mogelijke conflicten blijken juist en welke niet?

	Conflicten tussen	
Wereld	Geïnspireerde wereld	Civiele wereld
Actoren	<i>Gebruikers, omwonenden</i>	<i>Overheden</i>
Wereld	Geïnspireerde wereld	Marktwereld
Actoren	<i>Gebruikers, omwonenden</i>	<i>Eigenaren</i>
Wereld	Geïnspireerde wereld	Industriële wereld
Actoren	<i>Gebruikers, omwonenden</i>	<i>Professionals, eigenaren</i>
Wereld	Domestieke wereld	Civiele wereld
Actoren	<i>Professionals</i>	<i>Overheden, belangen van de lokale gemeenschap</i>
Wereld	Domestieke wereld	Industriële wereld
Actoren	<i>Professionals</i>	<i>Eigenaren</i>
Wereld	Geïnspireerde wereld: geloof	Geïnspireerde wereld: opgaan in beleving
Actoren	<i>Gebruikers</i>	<i>Gebruikers</i>

Tabel 3.2 - Hypothesen

Hoofdstuk 4 — Erfgoedwaarden in de praktijk

In hoofdstuk 4 wordt het waardenraster voor de erfgoedsector, zoals dat is opgesteld in hoofdstuk 3, getoetst op bruikbaarheid aan de hand van twee praktijksituaties. Zo kan worden gezien hoe de theorie over strijd om verschillende erfgoedwaarden in de praktijk naar voren komt. Welke actoren spelen er mee? Welke waarden streven zij na? En op welke manier doen zij dat? De hypothesen die zijn geformuleerd aan het einde van hoofdstuk 3 worden nu getoetst door te kijken wat er speelt in deze praktijksituaties.

Op basis van de informatie die is verworven in het praktijkonderzoek zal worden gekeken of er oplossingen zijn voor de theoretische waardenconflicten zoals die naar voren zijn gekomen in het begin van de scriptie. Hierover wordt meer duidelijk in hoofdstuk 5.

4.1 Onderzoeksmethode

Voor het onderzoek waren enkele afbakeningen noodzakelijk. De beschikbare tijd is beperkt en daarom zijn er ook een beperkt aantal interviews afgenomen. Er is voor gekozen om niet meer dan twee casestudies grondig te bestuderen, zodat de analyse niet aan de oppervlakte zal blijven. Per casus zijn drie diepte-interviews gehouden met verschillende actoren. Dit is gedaan zodat er meer duidelijk werd over de waarden die voor deze actoren van belang zijn. De respondenten zijn per mail benaderd. Het contact met omwonenden werd gelegd door aan de andere respondenten te vragen of zij over contactgegevens van omwonenden beschikken. Er werd aan de respondenten gevraagd of zij een aantal begrippen - die kunnen worden verbonden met de erfgoedwaarden - op volgorde van belangrijkheid wilden leggen en of zij de keuzes die gemaakt zijn wilden toelichten. Ook werd hen gevraagd aan te geven welke waarden volgens hen onder druk staan. Deze methode is gebaseerd op de methode die Douwe Nijzink gebruikt in zijn masterscriptie (2013).

Om zo veel mogelijk verschillende visies te onderzoeken is als uitgangspunt genomen om per casus een professional, gebruiker en omwonende te selecteren. Daar is enigszins van afgeweken omdat er in het geval van de Clemenskerk bijvoorbeeld (nog) geen gebruiker is. Deze kerk staat momenteel nog leeg, zoals in de profielschets te lezen valt. Hier is in plaats van met een gebruiker een interview gehouden met de eigenaar. Er is aan de respondenten gevraagd welke waarden zij belangrijk vinden. Dit werd gedaan door hen enkele kaartjes met daarop woorden die bij de verschillende waarden horen in volgorde van belangrijkheid te leggen. Op dezelfde manier hebben de respondenten kaartjes met daarop verschillende herbestemmingsopties beoordeeld. Vervolgens werd hen gevraagd om een toelichting bij de keuzes die zij maakten. Ook werd gevraagd hoe zij in de praktijk met spanningen en conflicten in de erfgoedsector omgaan.

De termen en herbestemmingsopties op de kaartjes sluiten aan bij de verschillende werelden die zijn besproken in hoofdstuk 3. De religieuze erfgoedsector is in dit onderzoek het middelpunt van belangstelling en vanuit dat perspectief is dan ook gekeken naar de kenmerken van de verschillende werelden. Aan elke wereld zijn twee waarden gekoppeld en een herbestemmingsmogelijkheid. Na het rangschikken van de kaartjes is te zien welke waarden voor de respondenten belangrijk zijn en welke verschillen er zijn tussen de respondenten. De empirische data worden in het laatste hoofdstuk gekoppeld aan het waardenraster zoals dat is opgesteld in hoofdstuk 3.

4.1.1 Gekozen termen voor waardenkaartjes

In Tabel 4a staan de gekozen termen en herbestemmingsmogelijkheden die passen bij de werelden zoals die in het vorige hoofdstuk zijn besproken. Deze kunnen worden gebruikt om aan de

respondenten te vragen welke waarden zij het belangrijkste vinden en welke mogelijkheden hen het meest aanspreken. Het onderzoeken hiervan resulteert in het verhelderen van de wensen en belangen van de actoren in de erfgoedsector. Ook worden hierdoor mogelijk conflicten zichtbaar, doordat de respondenten andere indelingen maken.

Waardenregimes	Erfgoedwaarden (H1)	Gekozen termen	Gekozen herbestemmingsmogelijkheden
Geïnspireerde wereld: geloof	* Symbolische waarden * Emotionele waarden	* Spiritualiteit * Band met het hogere	* Hindoeïstische tempel
Geïnspireerde wereld: opgaan in beleving	* Emotionele waarden * Esthetische waarden	* Vervoering * Schoonheid	* Tentoonstellingsruimte
Domestieke wereld	* Cultuurhistorische waarden * Sociale waarden: historische identiteit	* Traditie * Band met het verleden	* Tentoonstellen van het interieur van de kerk
Wereld van de faam	* Sociale waarden: herkenningspunt	* Publieke belangstelling * Reputatie	* Tv-productie
Civiele wereld	* Sociale waarden (politiek): gemeenschapswaarden	* Draagvlak * Nut voor de samenleving	* Wijkcentrum
Marktwereld	* Economische waarden	* Marktwaaarde * Geld verdienen	* Casino
Industriële wereld	* Functionele waarden	* Goed onderhoud * Multifunctioneel	* Informatiecentrum
Netwerkwereld	- niet van toepassing	-	* Pop-uprestaurant

Tabel 4a - Waardenregimes, erfgoedwaarden en bijbehorende waardentermen en herbestemmingsmogelijkheden

In de inleiding zijn de kerken al genoemd: de Clemenskerk in Hilversum en de Nicolaïkerk in Appingedam. In wat volgt zullen eerst de casussen die zijn geselecteerd worden besproken. Van beide kerken wordt een korte profielschets gegeven waarin meer duidelijk wordt over het gebouw en de actoren die bij de kerk zijn betrokken.

4.2 Profiel: Clemenskerk, Hilversum

De St. Clemens Maria Hofbauer in Hilversum is een voormalige rooms-katholieke kerk. Het gebouw is ontworpen door architect Jacques van Gils en gebouwd in 1914. Tot 1996 werd de kerk gebruikt voor de eredienst. Daar kwam toen een einde aan doordat twee parochies werden samengevoegd. Het bisdom Haarlem gaf de voorkeur aan het slopen van het gebouw. De Stichting Vrienden van de Clemenskerk en het Cuypersgenootschap hebben zich ingezet voor het behoud van het kerkgebouw.

Afbeelding 4.1 Clemenskerk Hilversum

In 2001 werd vervolgens de status van Rijksmonument toegekend aan de Clemenskerk. De kerk is volledig gerestaureerd, maar staat momenteel nog leeg. De eigenaar BOEi is op zoek naar een nieuwe bestemming voor het gebouw maar stuit op verschillende wensen van andere actoren in het erfgoedveld.

Actoren die onder andere zijn betrokken bij de Clemenskerk zijn de voormalige eigenaar (Bisdom Haarlem), de eigenaar BOEi, Stichting Vrienden van de Clemenskerk, de gemeente Hilversum en buurtbewoners.

Er zijn interviews gehouden met de volgende respondenten: een medewerker van eigenaar BOEi (Nationale maatschappij tot behoud, ontwikkeling en exploitatie van industrieel erfgoed) uit Amersfoort (vanaf nu Eigenaar H), een medewerker van Stichting Vrienden van de Clemenskerk (vanaf nu Stichtingsmedewerker H), en een omwonende (vanaf nu Omwonende H). BOEi is een non-profitorganisatie die zich bezighoudt met het herbestemmen van industrieel erfgoed. Daarnaast richt zij zich op monumentale gebouwen en religieus erfgoed. Het doel is om verval van gebouwen te voorkomen, gebouwen te restaureren en te zoeken naar een passende herbestemmingsmogelijkheid zodat het gebouw behouden blijft.

Het oorspronkelijke doel van Stichting Vrienden van de Clemenskerk was het organiseren van culturele activiteiten in de Clemenskerk zodat het behoud van de kerk kon worden ondersteund. In de loop van de tijd is deze doelstelling aangepast. Nu richt de Stichting zich op het behoud en het voortbestaan van de Clemenskerk. Ze informeert betrokken burgers over de actuele stand van zaken omtrent de kerk en zal, waar mogelijk, een bijdrage leveren aan de totstandkoming en invulling van de nieuwe functie van het monument in de toekomst.

4.3 Profiel: Nicolaïkerk, Appingedam

De Nicolaïkerk in Appingedam is de grootste kerk in de Ommelanden. Het is een Rijksmonument en opgenomen in de UNESCO Top 100. De kerk wordt gebruikt door de Protestantse Gemeente Appingedam, maar er vinden ook veel nevenactiviteiten plaats. Het kerkgebouw is gebouwd in romanogotische stijl. De oudste delen van de kerk stammen uit het begin van de 13e eeuw.

Afbeelding 4.2 Nicolaïkerk Appingedam

Problemen waar men in Appingedam mee te maken heeft zijn onder andere scheuren in het gebouw door aardbevingen.

Betrokken partijen zijn onder andere de Protestantse Gemeente Appingedam, het College van Kerkrentmeesters, Stichting Nicolaïkerk Appingedam en buurtbewoners.

In Appingedam is een dubbelinterview gehouden met twee kerkrentmeesters van de Protestantse Gemeente Appingedam (vanaf nu kerkrentmeester A1 en kerkrentmeester A2). Verder is er gesproken met een medewerker van Stichting Nicolaïkerk Appingedam (vanaf nu Stichtingsmedewerker A) en een omwonende (vanaf nu Omwonende A). De kerkrentmeesters houden zich bezig met het beheer en het behoud van de kerkelijke gebouwen. Stichting Nicolaïkerk Appingedam zorgt voor het bijeenbrengen van financiële middelen om de kerk te onderhouden en te restaureren.

4.4 Uitkomsten onderzoek

In Tabel 4.1 staan de uitkomsten van het rangschikken van de kaartjes met waarden. In de linkerkolom staan alle begrippen die op de kaartjes stonden. Daarnaast staat per respondent de waardering die zij aan de kaartjes hebben gegeven. De nummers in de tabellen staan voor de volgorde van de kaartjes. Omdat sommige respondenten groepjes hebben gemaakt of waarden die even belangrijk waren naast elkaar hebben gelegd, wijken enkele rangschikkingen af. Op basis van wat er gezegd is in interviews is er in sommige gevallen alsnog een nuance in de 'gelijke' kaartjes aangebracht. De nummers 1 staan voor de belangrijkste waarden en zijn het meest groen. De laagste score betekent dus de hoogste waardering. De minst belangrijke waarden zijn wit en hebben een hoger puntenaantal.

Tabel 4.2 laat zien welke werelden het hoogst gewaardeerd worden door de respondenten op basis van de keuzes die zij hebben gemaakt bij het rangschikken van de waardenkaartjes. Per wereld zijn er twee waardenkaartjes. 'Spiritualiteit' en 'band met het hogere' horen bijvoorbeeld bij 'Inspiratie: geloof'.

	Clemenskerk Hilversum			Nicolaikerker Appingedam			Werelden
	Omw. H	Eig. H	Sticht. med. H	Omw. A	Kerkrentm. A1 en A2	Sticht. med. A	
Spiritualiteit	14	14	7	14	4	8	Inspiratie: geloof
Band met het hogere	9	11	9	13	13	1	
Vervoering	13	12	8	12	12	8	Inspiratie: opgaan in beleving
Schoonheid	4	9	6	5	11	4	
Traditie	8	13	1	6	5	13	Domestiek
Band met het verleden	7	6	3	7	6	2	
Publieke belangstelling	1	5	5	3	8	8	Faam
Reputatie	10	8	13	9	3	14	
Draagvlak	5	4	4	4	7	8	Civiel
Nut voor de samenleving	3	2	2	1	1	3	
Marktwaaarde	12	10	14	11	9	8	Markt
Geld verdienen	11	3	12	10	14	8	
Goed onderhoud	2	1	11	8	10	8	Industrie
Multifunctioneel	6	7	10	2	2	8	

Tabel 4.1 Uitkomst waardenonderzoek

	Clemenskerk Hilversum			Nicolaikerker Appingedam		
	Omw. H	Eig.H	Sticht. med. H	Omw. A	Kerkrentm. A1 en A2	Sticht. med. A
Inspiratie: geloof	23	25	16	27	17	9
Inspiratie: opgaan in beleving	17	21	14	17	23	12
Domestiek	15	19	4	13	11	15
Faam	11	13	18	12	11	22
Civiel	8	6	6	5	8	11
Markt	23	13	26	21	23	16
Industrie	8	8	21	10	12	16

Tabel 4.2 Uitkomst waardenonderzoek met werelden

	Clemenskerk Hilversum			Nicolaikerk Appingedam			
	Omw. H	Eig. H	Sticht. med. H	Omw. A	Kerkrent m. A1	Kerkrent m. A2	Sticht. med. A
Inspiratie: geloof Hindoeïstische tempel	3	1	6	7	7	7	7
Inspiratie: opgaan in beleving Tentoonstellingsruimte	2	1	2	4	2	1	2
Domestiek Tentoonstellen van het interieur van de kerk	5	1	1	1	3	2	3
Faam Tv-productie	8	1	5	3	5	5	6
Civiel Wijkcentrum	1	1	3	5	1	3	1
Markt Casino	6	1	8	6	8	8	8
Industrie Informatiecentrum	4	1	4	2	4	4	4
Netwerkwereid Pop-uprestaurant	7	1	7	8	6	6	5

Tabel 4.3 Uitkomst onderzoek herbestemmingsopties

De respondenten hebben ook verschillende herbestemmingsopties gerangschikt. De uitkomsten hiervan staan in Tabel 4.3. Ook hier zijn de scores verdeeld van 1 tot en met 8, waarbij 1 de meest geschikte optie was voor de respondent.

De respondenten hebben een mail ontvangen met daarin het transcript van het door hen afgegeven interview. Daarin stonden ook de rangschikkingen die zij tijdens het interview hebben gemaakt. Stichtingsmedewerker H heeft nog een aanpassing gemaakt. Zij heeft ervoor gekozen om marktwaarde in tabel 4.1 onderaan de lijst te plaatsen. Deze waarde is dus verschoven van plaats 12 naar plaats 14.

Kerkrentmeesters A1 en A2 waren het bij het rangschikken van de waardenkaartjes met elkaar eens. Daarom zijn er in Tabel 4.1 en 4.2 geen aparte kolommen opgenomen voor beide respondenten. Bij het rangschikken van de herbestemmingsopties hebben zij wel een andere keuze gemaakt, daarom zijn daar wel twee kolommen opgenomen.

4.3 Analyse uitkomsten onderzoek

In deze paragraaf wordt beschreven hoe de respondenten omgaan met de verschillende waarden in het erfgoedveld. Per casus wordt eerst gekeken naar de visie van de respondenten op de kerk, dan welke conflicten er spelen en hoe zij denken over herbestemming. De tabellen uit §4.2 worden hier uiteraard bij betrokken.

4.3.1 Onderzoekresultaten Clemenskerk

Clemens Maria Hofbauer is de patroonheilige van de hopeloze zaken. Of het door haar naamgever komt kan onmogelijk worden gezegd, maar feit is dat de Clemenskerk het middelpunt is van een strijd om verschillende belangen. Zoals uit de profielschets al bleek begon dat met een conflict over het al dan niet slopen van het gebouw. Mede doordat in 2001 de Rijksmonumentenstatus is toegekend aan het gebouw is die kwestie niet meer aan de orde. Het gebouw is volledig gerenoveerd en blijft behouden. De recentere conflicten hebben te maken met de herbestemming van de kerk. Daar wordt in het volgende stuk verder op ingegaan.

Visies van de respondenten

Om de standpunten van de respondenten beter te kunnen begrijpen is het van belang om naar hun visies op het kerkgebouw te kijken. Eigenaar H bekijkt het gebouw naar eigen zeggen zakelijk en met een realistische inslag. De respondent wijst erop dat alles nu eenmaal betaald moet worden. Economische waarden spelen hier dus een rol. Eigenaar H staat open voor ideeën en heeft bijvoorbeeld overleg met de buurt gehad over de invulling van het monument. De buurt gaf volgens de respondent aan een maatschappelijke invulling van het monument te willen. Het probleem was hier echter dat er weinig of geen investeringsmogelijkheden waren vanuit de maatschappelijke hoek.

Ook Stichtingsmedewerker H geeft de voorkeur aan een maatschappelijke herbestemming. Dit is volgens hen zelfs een vereiste omdat het overeenkomt met het bestemmingsplan van de kerk. Stichtingsmedewerker H kijkt vooral naar de cultuurhistorische waarden van het gebouw. Het wordt door haar een 'raadselachtig, wonderlijk, bijzonder gebouw' genoemd. De respondent vindt de bouwkundige waarde belangrijk en noemt het ook een spilgebouw in de wijk.

Het perspectief van Omwonende H komt vooral voort uit hoe zij haar woongenot beleeft. De respondent geeft wel aan een historisch verleden met de kerk te hebben, maar verder geen sterke band met het gebouw te hebben: 'Dus ik weet niet, als ik nou in een heel andere wijk woonde, of ik me überhaupt nog druk gemaakt had over dat pand.' Omwonende H heeft een realistische kijk op de zaak. Ze geeft aan dat men wel kan stellen dat er cultuur in de kerk moet, maar wijst op de slechte economische positie van de cultuur. Ze kunnen volgens de respondent de huur niet betalen.

Conflicten tussen de respondenten

De probleemsituatie bij de Clemenskerk concentreert zich vooral rond de organisaties van Eigenaar H en Stichtingsmedewerker H. Beide respondenten spreken over een patstelling. Het conflict is ontstaan doordat beide actoren andere ideeën hebben over de herbestemming van de kerk. Stichtingsmedewerker H wil dat het gebouw behouden blijft voor de buurt en voor de maatschappelijke functie: 'Kijk, het feit dat je zo betrokken bent bij de buurt en bij de historie van het gebouw maakt dat je ook eigenlijk meer vast zit, innerlijk, aan dat zo'n gebouw ook die sociale functie houdt.' De respondent geeft zelf ook aan dat het best een puzzel is om dat te organiseren en het financieel rond te krijgen. Daar blijkt ook een deel van het probleem te liggen: 'We willen best iets maatschappelijks, maar dan moet het ook financieel haalbaar zijn', aldus Eigenaar H. De respondent geeft aan dat het niet gaat om een andere visie op het gebouw maar om een andere visie op de invulling van de kerk. De eigenaar kijkt hiervan op en vraagt zich af wat het doel van Stichtingsmedewerker H is.

Voor beide partijen heeft het behoud van de kerk de prioriteit. De manier om dat te willen bereiken is echter niet hetzelfde. Eigenaar H zoekt naar een oplossing door in gesprek te gaan met Stichtingsmedewerker H, maar geeft aan dat Stichtingsmedewerker H het probleem niet vanuit de

eigenaar bekijkt en niet met een andere oplossing komt. 'En op een gegeven moment is het ook, dan heeft een gesprek geen zin meer', aldus Eigenaar H. Volgens Eigenaar H is het gemeenschappelijk doel het behoud van de kerk, en op deze manier lukt dat niet. Als er geen nieuwe invulling komt raakt de kerk weer in verval.

Bij de onvrede vanuit Stichtingsmedewerker H is ook een rol weggelegd voor de gebrekkige communicatie tussen de partijen. Stichtingsmedewerker H zegt dat zij vaak een informerende rol hebben gespeeld wanneer er vragen waren over de kerk, maar desondanks niet bij alle gesprekken werden betrokken. Hierdoor ontstaat verontwaardiging bij Stichtingsmedewerker H. Op een gegeven moment is er door de eigenaar een principebesluit genomen dat er een kinderdagverblijf in de kerk zou komen. De stichting wist daar echter niks van: 'Hoe kan het nou dat er een besluit wordt genomen terwijl wij niet eens in de afwegingen worden betrokken als Stichting? Dat was eigenlijk een klap in mijn gezicht', aldus de respondent. Financieel was de Stichting geen serieuze partij, en de respondent zegt dat daar vaak lacherig over werd gedaan. Hieruit blijkt dat Stichtingsmedewerker H het gevoel heeft niet serieus te worden genomen. Een oorzaak voor de gebrekkige communicatie komt wellicht door het dilemma waar de Stichting zich in bevindt: ze wil open zijn naar alle betrokkenen en zorgen dat de ontwikkelingen rond de kerk transparant zijn, maar snapt ook dat de eigenaar in vertrouwelijkheid met de kandidaten wil onderhandelen. Openheid lijkt echter toch belangrijker te zijn voor de Stichting. Een verzoek van het bisdom - die verschillende betrokkenen een brief stuurde - om geen ruchtbaarheid te geven aan de media wordt niet opgevolgd: 'Daar zijn we altijd wat ondeugend om ons daar weinig van aan te trekken.' Wellicht dat door de strijd om transparantie juist het tegengestelde wordt bereikt.

Overige problematiek

Er is niet alleen sprake van conflictsituaties tussen de respondenten, maar zij geven ook verschillende problemen aan die met externe factoren te maken hebben. Zo wordt er volgens Stichtingsmedewerker H door geen partij echt verantwoordelijkheid genomen voor de kerkgebouwen. Dat is de oorzaak van veel problemen. De kerkelijke organisaties zien volgens de respondent niet dat ze een maatschappelijke taak hebben om nog iets met het erfgoed te doen als ze geen leden meer hebben. Of ze zijn alleen kritisch over de herbestemming, aldus de respondent. Ook de gemeenten houden zich volgens de respondent op afstand omdat zij een scheiding van kerk en staat handhaven. Volgens Stichtingsmedewerker H betekent dat ook dat ze zich nooit in de instandhouding van kerkgebouwen hebben verdiept. 'Er heerst bij Monumentenzorg en de ministeries het idee: erfgoed moet zichzelf zo veel mogelijk bedruipen'. De subsidies zijn volgens de respondent enorm teruggedraaid. Stichtingsmedewerker H noemt het bezuinigen van de overheid een probleem: 'De handige partijen met geld, die goede connecties hebben met ontwikkelaars, met overheden, die krijgen het voor elkaar.' Uiteindelijk lijkt de oorzaak van veel problematiek geld te zijn. Ook Omwonende H wijst daarop. Het belangrijkste conflict begint volgens Omwonende H bij de economie. De respondent geeft aan dat ze de economische belangen wel snapt, maar dat het soms te ver gaat. Dat is zo wanneer het voorbij gaat aan de mensen, ze worden dan behandeld als dingen. Omwonende H geeft echter wel aan dat de economie ook heel goed kan zijn voor hoe je leeft. Daarnaast stelt Omwonende H dat de kerk nooit was gerestaureerd als er geen subsidie was geweest, in die zin is de economie ook positief. De strijd ontstaat niet bij het geld verdienen maar het geld hebben, aldus de respondent. 'We zijn niet meer met elkaar bezig'. Het geld zorgt dus voor individualisme.

Het belangrijkste probleem voor Omwonende H is dat men naast de kerk een parkeerplaats wil aanleggen, waarbij de poortjes van de uitgang precies voor haar huis worden geplaatst. Omwonende H gaat hier tegen in beroep en vraagt of men een nieuwe tekening met een ander ontwerp zou willen maken. Bij dit conflict is het woongenot van Omwonende H in het geding. Omwonende H lijkt zich echter te 'klein' te voelen om mee te doen in het erfgoedveld. Ze geeft wel aan tegen verschillende zaken bezwaar te maken, maar meldt daar direct bij dat ze er niks van verwacht: 'Ik houd er rekening mee dat in het grote gebeuren, dat kleine belangetje van mij, daar zullen ze zich niks van aantrekken'. Eerder zagen we al iets soortgelijks bij Stichtingsmedewerker H. Hoewel de posities van beiden verschillen, hebben de respondenten allebei te maken met problemen die met hun positie ten opzichte van andere actoren en de communicatie die daarbij hoort van doen hebben.

Herbestemming

In Tabel 4.3 valt op dat een van de respondenten geen onderscheid heeft gemaakt tussen geschikte en minder geschikte herbestemmingsopties. Eigenaar H gaf namelijk aan dat zij geen voorkeur hebben voor een bepaalde herbestemming. De respondent zegt dat het hen niet gaat om een specifiek maatschappelijke of culturele functie, als het maar een functie is. Dit lijkt te passen bij de wereld van de industrie, waarin efficiëntie hoog wordt gewaardeerd. Leegstand van het gebouw leidt tot verval en dit past niet bij de wereld van de industrie. De gegeven opties zijn volgens de respondent allemaal functies die de kerk wel goed intact laten, reversibel zijn en niet al te hoge investeringen vragen. Eigenaar H beoordeelt de functies dus op functionaliteit en minder op inhoud. Zij willen het gebouw aan iemand verhuren. Omdat de eigenaar dus wil dat de ruimte intact blijft, wordt er daarom een huurder gezocht die de ruimte passend kan invullen.

Eigenaar H geeft aan niet te zitten wachten op een slechte reputatie door functies te kiezen die gevoelig liggen of met criminaliteit te maken kunnen hebben. Een voorbeeld van een functie waar Eigenaar H niet graag eigenaar van zou willen zijn is bijvoorbeeld een bordeel. Dat vindt de respondent weinig respectvol. Functies die te maken hebben met criminaliteit, zoals hennepplantages, zijn ook niet geschikt. Ze geeft echter het volgende aan: 'Maar ik bedoel, stel je voor dat er een nieuw project komt in Nederland van legale hennepkwekerij, en wij zouden de eerste partij zijn die dat kunnen faciliteren, dan zou ik daar helemaal geen tegenstander van zijn'. Hieruit blijkt de open blik van Eigenaar H op het erfgoed.

Omwonende H geeft aan dat er een meningsverschil is met Stichtingsmedewerker H omdat zij vinden dat er iets cultureels en religieus in moet. Omwonende H zou het, net als Eigenaar H, fantastisch vinden als er ook maar iets in komt. Het gebouw staat namelijk al langer dan 10 jaar leeg. Bij het rangschikken van de opties let Omwonende H vooral op de overlast die de opties mogelijk kunnen veroorzaken. Daarbij speelt ook mee dat de kerk midden in een woonwijk staat en de straatjes smal en klein zijn. Opties waarbij veel drukte ontstaat vindt zij dus minder geschikt.

In de visies op de herbestemming zien we tussen Eigenaar H en Omwonende H een overeenkomst. Zij willen allebei graag dat er een herbestemming voor de kerk gevonden wordt en hechten daarbij minder waarde aan het soort functie dan Stichtingsmedewerker H. Deze heeft, zoals uit het voorgaande al bleek, een voorkeur voor een culturele of maatschappelijke functie en zet daarom ook het 'tentoonstellen van het interieur van de kerk' bovenaan de lijst.

Uit de interviews blijkt dat Stichtingsmedewerker H veel meer waarde hecht aan het soort functie dat de kerk zou moeten hebben dan de andere respondenten. Bij Omwonende H heeft dat dus te maken met het wonen naast een kerk die al jarenlang leeg staat. Eigenaar H heeft een open

blik op het religieus erfgoed. Aannemelijk is dat dit komt door hun oorspronkelijke taak: het herbestemmen van industrieel erfgoed. De respondent geeft zelf ook aan: 'Wat je met kerken ziet, wat je met fabrieken niet hebt, is een veel grotere emotionele waarde.' Kerken liggen volgens de respondent 'in een omgeving waar iedereen er iets van vindt'. Het industriële erfgoedveld is dus anders dan het religieuze erfgoedveld. De eigenaar heeft bij het herbestemmen van religieus erfgoed te maken met andere actoren die waarschijnlijk andere waarden nastreven dan de actoren in het industriële erfgoedveld.

Tabellen met waarden en herbestemmingsmogelijkheden

Tot nu toe zijn de verschillende visies van de respondenten geschetst en zijn er al enkele conflicten besproken. Nu wordt er ingegaan op de bevindingen uit de tabellen. In Tabel 4.1, waarin te zien is welke waarden voor de respondenten belangrijk zijn, is duidelijk zichtbaar dat 'geld verdienen' voor Eigenaar H (#3) een stuk belangrijker is dan voor Omwonende H (#11) en Stichtingsmedewerker H (#12). Eigenaar H wijst er echter wel op dat het niet gaat om veel geld verdienen, alleen genoeg om het onderhoud te kunnen betalen. Marktwaaarde is voor hen daarom ook niet zo belangrijk: '...voor beleggers is marktwaaarde interessant, want die willen het tegen zoveel keer de jaarhuur kunnen verkopen. Dat is voor ons niet relevant.' Stichtingsmedewerker H hecht juist wel heel veel waarde aan de domestieke wereld: 'traditie' (#1) en 'band met het verleden' (#3) worden door de respondent hoog op de lijst gezet. Dit komt overeen met het zoeken naar een herbestemmingsoptie die past bij het oorspronkelijke karakter van de kerk. In Tabel 4.3 is te zien dat Stichtingsmedewerker H daarom ook de voorkeur geeft aan het 'tentoonstellen van het interieur van de kerk'.

Omwonende H vindt 'publieke belangstelling', 'goed onderhoud', 'nut voor de samenleving' en 'schoonheid' de belangrijkste waarden. Dit komt voor een groot deel overeen met het perspectief van Eigenaar H, die ook veel waarde hecht aan 'goed onderhoud' en 'nut voor de samenleving'. De industriële wereld blijkt, ook op basis van het eerste deel van de paragraaf, belangrijk voor deze respondenten. Wanneer nog eens wordt teruggeblikt op het conflict tussen deze respondenten en Stichtingsmedewerker H lijkt het erop dat dit wordt veroorzaakt doordat Omwonende H en Eigenaar H vooral vanuit de industriële wereld redeneren, terwijl Stichtingsmedewerker H vanuit de domestieke wereld redeneert. De eerste twee richten hun blik vooral op de toekomst door waarde te hechten aan goed onderhoud en gebruik van het monument. Hoewel Stichtingsmedewerker H ook wil dat het monument een nieuwe functie krijgt, wordt er vooral gezocht op basis van het verleden: een functie die past bij de oorspronkelijke bestemming van het monument. Hierbij staan ze ook in hun recht, want de gemeente heeft bepaald dat de kerk een maatschappelijke of culturele functie zou moeten krijgen.

Conflicten oplossen

In de interviews is aan de respondenten gevraagd hoe zij met conflicten omgaan en hoe zij conflicten proberen op te lossen. Zij geven allemaal aan dat met elkaar het gesprek aangaan het middel is om conflicten op te lossen. Omwonende H geeft aan dat er zo begrip ontstaat voor de ander. De respondent geeft aan dat zij wel tot het uiterste gaat om de situatie voor haarzelf en voor de bureu gunstig te houden. Omwonende H anticipeert op de voor haar negatieve ontwikkelingen van de herbestemming van de Clemenskerk. Zo heeft zij al boompjes laten plaatsen die haar zicht op de toekomstige parkeerplaats ontnemen.

Eerder werd aangegeven dat Stichtingsmedewerker H heeft gesteld dat het onduidelijk is wie de verantwoording heeft voor de monumenten. Volgens deze respondent moet de overheid meer aandacht besteden aan maatschappelijk erfgoed. Met de samenleving moet vervolgens gekeken worden naar welke financiële middelen er kunnen worden ingezet. Het behouden van het erfgoed kan alleen als meerdere partijen hun steentje bijdragen. Daarnaast vindt Stichtingsmedewerker H dat er op een museale, informatieve manier verteld moet worden over de historie van de gebouwen. Hierdoor wordt de belangstelling voor de gebouwen vergroot.

Uit Tabel 4.1 blijkt duidelijk dat 'nut voor de samenleving' en 'draagvlak' door alle respondenten relatief hoog in de lijst zijn geplaatst. Deze twee waarden horen bij de civiele wereld. Voor het oplossen van conflicten kan er dus teruggevallen worden op deze gemeenschappelijke waarden. Dit zien we ook in Tabel 4.3: de civiele herbestemmingsmogelijkheid 'wijkcentrum' wordt door de respondenten hoog gewaardeerd.

4.3.2 Onderzoekresultaten Nicolaïkerk

In vergelijking met de Clemenskerk gaat het er bij de Nicolaïkerk in Appingedam een stuk rustiger aan toe. Echter is er ook hier het een en ander aan de hand, en zijn niet alle waarden voor alle actoren even belangrijk. Daarom wordt hier ook eerst weer aandacht geschonken aan de verschillende perspectieven waarmee de respondenten naar het kerkgebouw kijken.

Visies van de respondenten

Omwonende A is door zijn woonlocatie met de kerk verbonden. Hij heeft geen religieuze achtergrond, maar is wel op een organisatorische manier met de kerk verbonden: 'Wij organiseren dus ieder jaar, in de kerk, in de maand december een hele grote kunstmarkt'. Ook is Omwonende A jarenlang gemeenteraadslid geweest. Vanuit die positie heeft hij veel te maken gehad met de laatste restauratie en de financiering daarvan. Momenteel is hij actief als voorzitter van de gemeentelijke monumentencommissie. De respondent vindt, vanuit zijn positie als omwonende, dat de kerk een 'markante plek in de historische binnenstad van Appingedam' inneemt. Ook zegt hij: 'Je zou er niet aan moeten denken dat 'ie er niet meer zou staan.' Hieruit valt op te maken dat het kerkgebouw belangrijk is voor Omwonende A.

Stichtingsmedewerker A vindt de Nicolaïkerk een fascinerend gebouw: 'Oude patronen zitten daar in, en het wordt vandaag de dag nog steeds gebruikt. Dus dat is een brug tussen nu en vroeger.' De respondent laat zich in waarderende zin uit over de cultuurhistorische en esthetische waarden van de kerk. De taak van de stichting is om het gebruik van het gebouw en het onderhoud ervan te stimuleren.' Stichtingsmedewerker A wijst erop dat het kerkgebouw naast de reguliere kerkdiensten nog heel vaak leeg staat: 'En dat is doodzonde, want het is een mooi gebouw, het kan een hele goede functie hebben. Het is een van de grootste (...) ruimtes die we sociaal kunnen maken in de gemeente Appingedam, en ik vind dat dat gebruikt moet worden.'

De Kerkrentmeesters A1 en A2 houden zich bezig met het onderhoud van het kerkgebouw. De waarde voor Kerkrentmeester A1 zit vooral in de oorspronkelijke functie: 'het onderhouden van het geloof van mensen die daar willen komen'. Daarnaast vindt deze respondent het ook belangrijk dat het gebouw voor andere bijeenkomsten gebruikt kan worden en 'dat kan heel breed en heel ver gaan'. Kerkrentmeester A2 geeft aan dat de blik vooral op de toekomst is gericht. Vanuit de overheid is er steeds minder geld beschikbaar voor het onderhoud van de kerk. Daarom zijn de kerkrentmeesters nu al bezig naar mogelijkheden voor de toekomst te kijken. Ze hebben een open

houding naar andere actoren: 'Want wij vinden dat we hierzo een prachtig gebouw hebben staan, waar heel veel kan, en dat moet je op een goede wijze beheren en doorgeven en kansen bieden aan andere partijen om hier ook van alles te willen', aldus Kerkrentmeester A1.

Conflicten

Het conflict dat meerdere keren ter sprake is gekomen gaat over een whiskyfestival in de kerk. Kerkrentmeester A1 zegt: 'Het is een Godshuis, vinden sommigen, en daar past dan niet veel andere activiteit in'. Sommige leden van de kerkenraad vonden het whiskyfestival te ver gaan. Kerkrentmeester A2 geeft aan dat er in de krant werd gesproken over 'drankgelag in de Nicolaïkerk'. Hier ontstaat een conflict doordat mensen vasthouden aan de oorspronkelijke functie van het gebouw en de tradities en conventies die daarbij horen. Dit zijn kenmerken van de domestieke wereld. Omdat religie in dit conflict een grote rol speelt, kan de geïnspireerde wereld ook bij deze zaak worden betrokken. Het kerkgebouw wordt hier door de andere actoren gezien als een plek waar spiritualiteit wordt beleefd. Als zij daar heel sterk aan vasthouden is er geen ruimte voor andere initiatieven die niet passen bij de oorspronkelijke functie van de kerk. De kerkrentmeesters zijn, naar eigen zeggen, erg van het denken uit kansen en staan open voor alle ideeën die het mogelijk maken de kerk te behouden. Kerkrentmeester A1 geeft ook aan dat ze deze houding niet alleen hebben voor de leden van de Protestantse Gemeente Appingedam, maar ook voor de hele regio. Wat hier wordt gezegd kan worden verbonden aan de netwerkwereld, waar nieuwe verbindingen worden gemaakt. Hierdoor zijn er veel projecten mogelijk in de kerk. Ook de industriële wereld speelt een rol, want de kerkrentmeesters geven aan een toekomstgerichte blik te hebben. Zij willen de kerk behouden en dus een actieve rol spelen in het mogelijk maken van allerlei zaken binnen de kerk.

Stichtingsmedewerker A vertelt een soortgelijk verhaal over conflicten over wat wel en niet kan in de kerk. 'De meest strakke opvatting is, als ik het niet conservatief noem, is dat die kerk wordt gebruikt voor erediensten (...) en verder niet. En iets minder straks, die worden ook al geaccepteerd, is dat er concerten zijn, klassieke concerten. Nog iets minder strak is dat er ook allemaal happeningen zijn, zoals inschrijving voor de stadsliep', aldus de respondent.

Omwonende A meldt het volgende: 'Ik geloof niet dat er sprake is van een conflictsituatie, ik denk dat er juist sprake is van een enorme dosis creativiteit. De respondent is heel positief over de gang van zaken rond de Nicolaïkerk. Dat komt omdat er veel in de kerk wordt georganiseerd. De respondent zegt dat er daardoor mensen op de kerk afkomen die bijvoorbeeld een tentoonstelling willen bekijken, maar ook mensen die dat juist een mooie gelegenheid vinden om de kerk eens van binnen te bekijken.

Omwonende A noemt nog wel een conflict met de Rijksdienst voor Monumenten. Om de kerk zo multifunctioneel mogelijk te maken hadden de banken er eigenlijk uit gemoeten. De Rijksdienst heeft dat echter verboden, dus op dat gebied zijn er wel concessies gedaan. Aan de voorkant van de kerk zijn wel stoelen geplaatst: 'Daar zijn we al heel erg blij mee, dat we dus daar extra ruimte hebben gekregen, want daar kun je een podium neerzetten.' Kerkrentmeester A2 geeft ook aan dat er problemen zijn met de wetgeving: '..toen dat gebouw een monumentale status kreeg, toen is in feite een deur dichtgeslagen en die ging niet meer open. want dat is wel het nadeel, als een gebouw een keer een monument is, dan wordt het heel lastig om er dan weer wat aan te gaan veranderen.' Kerkrentmeester A1 sluit zich daarbij aan: Ik vind dat de wet op het erfgoed, zoals die er nu uit ziet, met alles wat er op ons afkomt, legt ons te veel regels op. Daar zitten te veel beperkende regels op. Want wij lopen dan met herbestemming van gebouwen vast.' De kerkrentmeesters krijgen ook te maken met andere juridische moeilijkheden: zij willen graag het orgel restaureren en hebben

daarvoor subsidie aangevraagd bij de provincie. De provincie stelt vervolgens de vraag hoeveel werkgelegenheid dat oplevert. Op termijn levert dat natuurlijk geen werkgelegenheid op, stelt Kerkrentmeester A2.

Hier is sprake van verschillende conflictsituaties die met de civiele wereld te maken hebben. Procedures en wetgeving zijn noodzakelijk om een goed en transparant beleid te kunnen voeren, maar kunnen soms ook nieuwe mogelijkheden in de weg zitten. De kerkrentmeesters, maar ook Omwonende A, zijn op zoek naar nieuwe mogelijkheden om te creëren binnen het kerkgebouw. Hier botst het inventieve van de geïnspireerde wereld met de regels van de civiele wereld.

Herbestemming

Stichtingsmedewerker A komt met een andere visie op nevenactiviteiten. Volgens de respondent is het klassieke idee dat de kerk door de Protestantse Gemeente wordt gebruikt en er daarnaast nevenactiviteiten worden georganiseerd. De respondent meldt dat er in september een musical wordt uitgevoerd in de kerk: 'Dus heel veel mensen zullen zeggen: dat is naast de kerkdienst, dat is leuk. Nee, dan roep ik van: nee, dat is ook een vorm van kerk-zijn. Dus dat is geen nevenactiviteit'. Stichtingsmedewerker A is verder van mening dat er heel veel in de kerk kan. Er zijn echter wel grenzen te stellen. Zaken die te veel botsen met wat er in de kerkelijke gemeente wordt gedaan zijn geen goede opties. De respondent noemt enkele voorbeelden: 'We gaan er geen casino openen. We gaan geen peepshow houden. Geen paaldansen. Zulk soort dingen.' Deze visie sluit aan bij die van de kerkrentmeesters.

Omwonende A vindt het belangrijk dat de kerk, wanneer deze zou worden herbestemd, een multifunctioneel karakter houdt. Hij wijst er echter wel op dat sommige functies niet geschikt zijn omdat dat zou conflicteren met het historische karakter van de kerk. Daarnaast vindt de respondent dat er niet te veel concessies aan het interieur gedaan mogen worden.

Tabellen met waarden en herbestemmingsmogelijkheden

Stichtingsmedewerker A heeft 'band met het hogere', 'band met het verleden', 'nut voor de samenleving' en 'schoonheid' bovenaan gezet. De minst belangrijke waarden voor deze respondent 'traditie' en 'reputatie'. 'Traditie' vindt hij minder belangrijk, dat gaat meer om: 'omdat het zo is, moet het zo zijn'. De domestieke wereld kan zo in conflict komen met de geïnspireerde wereld. Het volgen van routines en gewoontes, die kenmerkend zijn voor de domestieke wereld, kunnen in de geïnspireerde wereld inspiratie en creatie blokkeren. Stichtingsmedewerker A heeft de waarden die iets minder belangrijk zijn in een groep geplaatst. Dit is ook te zien in Tabel 4.1: daarin staan voor al deze middelste waarden het cijfer 8. Opvallend is dat Stichtingsmedewerker A 'band met het hogere' een stuk hoger (#1) heeft gezet dan de andere respondenten (#13).

Alle respondenten van deze casus hechten veel waarde aan het 'nut voor de samenleving'. Daarnaast vinden de kerkrentmeesters en Omwonende A 'multifunctioneel' ook heel belangrijk. Zij plaatsen deze waarde op nummer 2. De kerkrentmeesters zitten overigens op meerdere punten op een lijn met Omwonende A. Het belangrijkste verschil tussen deze respondenten tekent zich af binnen de geïnspireerde wereld. Omwonende A hecht meer waarde aan het 'opgaan in de beleving', terwijl de kerkrentmeesters de geloofskant belangrijker vinden. Dit is te zien in Tabel 4.2.

Wat betreft de herbestemmingsopties zijn er geen grote verschillen tussen de respondenten, zoals te zien is in Tabel 4.3. De 'tentoonstellingsruimte', het 'tentoonstellen van het interieur van de kerk' en het 'wijkcentrum' zijn volgens de respondenten de meest geschikte opties. De 'hindoeïstische tempel', het 'casino' en het 'pop-uprestaurant' zijn de minst geschikte opties. Hoewel

Kerkrentmeester A1 de 'hindoeïstische tempel' op plaats 7 zet, zegt hij het volgende: 'Stel dat er hier een behoorlijke hindoeïstische groep zou zijn, en die zou dat wel kunnen bekokstoven (...) zou ik daar geen moeite mee hebben.' Dat deze optie onderaan de lijst staat wil dus niet zeggen dat het helemaal geen geschikte optie voor de respondent is.

Conflicten oplossen

Stichtingsmedewerker A zegt: '15 jaar geleden kon men zich niet voorstellen dat er zo veel activiteit in de kerk zou plaats vinden als dat er nu zou gebeuren. En dat gebeurt nu wel. Zonder dat er iemand ook maar echt hevig chagrijnig over is.' Het vermijden van conflicten in deze situatie kan bewerkstelligd worden door de betrokkenen tijd te gunnen: 'Het is wennen voor de mensen. Het is wennen. En accepteren van dat die kerk en zien dat als die kerk gebruikt wordt, dat dat mooi is,' aldus Stichtingsmedewerker A. Kerkrentmeester 2 probeert conflicten met mensen op te lossen door met ze in gesprek te gaan. Kerkrentmeester 1 stelt dat het wel lastig is om compromissen te sluiten. Hij vindt dat je elkaar wat moet gunnen. Het doel is om de kerk door te geven aan nieuwe generaties: 'Als we dat willen, dan zullen we naar nieuwe wegen moeten zoeken en die moeten we in durven slaan. En als we dat niet durven dan houdt het hier op', aldus de respondent.

Stichtingsmedewerker A is fel over de kwestie of de overheid zich zou moeten bemoeien met het oplossen van conflicten. Hij stelt dat dit puur een zaak is voor de eigenaar en de overheid daar dus niets mee te maken heeft: 'Als je dus ruzie hebt hoor je er geen buitenstaander bij te vragen.' Omwonende A stelt dat men op zoek moet gaan naar het gemeenschappelijke doel wanneer er actoren zijn die verschillende waarden nastreven. In tegenstelling tot Stichtingsmedewerker A vindt Omwonende A dat de overheid wél een rol zou moeten spelen. Over de verschillende nevenactiviteiten die in een kerk kunnen worden georganiseerd zegt hij: 'Nou, maar ik vind wel dat je daar, ook als overheid, daar mag je je wel inhoudelijk mee gaan bemoeien. Dat vind ik wel een goede zaak. (...) Ik vind dat de overheid daar wel een taak in heeft. Dus vooral ten opzichte van het bewaken en het behouden van cultureel erfgoed, in welke vorm dan ook.' De meningen hierover verschillen dus.

4.4 Bestudering van beide casestudies

In de vorige paragrafen zijn de twee casestudies apart behandeld. In deze paragraaf wordt er gekeken wat de opvallendste zaken zijn wanneer gekeken wordt naar de beide casestudies samen.

De meeste lage scores zijn, zoals in tabel 4.2 te zien is, geplaatst in de geloofskant van de geïnspireerde wereld. Ook de marktwereld is niet populair onder de respondenten. De wereld die volgens de door de respondenten gekozen termen wel belangrijk is, is de civiele wereld. De waarde 'nut voor de samenleving' werd door alle actoren in de hoogste 3 waarden geplaatst. Daarna blijkt de wereld van de industrie de hoogste waardering te krijgen van de respondenten.

Wat opvalt is dat 'multifunctioneel' door de respondenten uit Appingedam een stuk hoger wordt gewaardeerd dan die in Hilversum. In Hilversum wordt echter 'goed onderhoud' hoger gewaardeerd, waardoor in beide gevallen de industriële wereld ongeveer hetzelfde scoort.

In tabel 4.3 is te zien dat het casino de minst geschikte herbestemmingsoptie is. Daarnaast valt op dat de optie 'hindoeïstische tempel' door de respondenten rond de Clemenskerk geschikter wordt bevonden dan door de respondenten rond de Nicolaïkerk. Het 'tentoonstellen van het interieur van de kerk', de kerk als 'tentoonstellingsruimte' en als 'wijkcentrum' worden in beide casestudies het meest geschikt gevonden. Deze behoren respectievelijk tot de domestieke wereld,

de belevingskant van de geïnspireerde wereld en de civiele wereld. De uitkomsten uit tabel 4.3 leiden verder niet tot significante bevindingen.

4.4.1 Waardering van erfgoed door actoren in de praktijk

Om de hypothesen te kunnen toetsen is het noodzakelijk om te kijken naar welke waarden voor welke actoren belangrijk zijn in de casestudies. De respondenten zijn onder te brengen in de categorieën van actoren die in hoofdstuk 2 zijn besproken. Bij Kerkrentmeesters A1 en A2 moet vermeld worden dat zij hier beschouwd worden als gebruikers, omdat zij deel uitmaken van de Protestantse Gemeente Appingedam. In hoofdstuk 2 werd al gezegd dat actoren verschillende functies kunnen hebben en daarom vaak in verschillende categorieën te plaatsen zijn. Hier wordt uitgegaan van de volgende indeling:

❖ Eigenaar H	= eigenaar
❖ Stichtingsmedewerker H en A	= professionals
❖ Omwonende H en A	= omwonenden
❖ Kerkrentmeesters A1 en A2	= gebruikers

Voor de eigenaar zijn goed onderhoud, nut voor de samenleving en geld verdienen belangrijk. De belangrijkste werelden voor de eigenaar zijn daarom de wereld van de industrie, de civiele wereld en de marktwereld. Van de marktwereld en de wereld van de industrie werd al verwacht dat ze een grote rol zouden spelen voor eigenaren. De toevoeging is dus de civiele wereld.

De professionals hebben de geloofskant van de geïnspireerde wereld vooral heel verschillend gescoord, de ene lijkt daar niet zo veel waarde aan te hechten terwijl de andere band met het hogere op plaats 1 zet. Ze kunnen elkaar echter vinden in de civiele wereld en de domestieke wereld. Beiden vinden ze namelijk nut voor de samenleving en de band met het verleden belangrijk. De verwachting was dat professionals zich vooral bezig zouden houden met de domestieke wereld. De civiele wereld komt daar in de casestudies dus nog bij.

Bij de omwonenden valt op dat ze de waarden vrijwel hetzelfde hebben gescoord. Het belangrijkste is ook hier weer het nut voor de samenleving, die in de civiele wereld valt. Ook publieke belangstelling wordt hoog gewaardeerd door de omwonenden. De wereld van de faam speelt daarom ook een grote rol. De ene omwonende zet goed onderhoud op een hoge plaats en de andere multifunctioneel. Daarmee is de wereld van de industrie ook belangrijk voor deze categorie. In het vorige hoofdstuk werd gesteld dat er verschillende werelden van belang zouden zijn voor omwonenden. Dat waren de geïnspireerde werelden, de wereld van de faam en de civiele wereld. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat de wereld van de faam en de civiele wereld inderdaad belangrijk zijn, maar het gewicht van de geïnspireerde werelden komt hier niet in terug.

De gebruikers hechten waarde aan nut voor de samenleving en multifunctionaliteit, respectievelijk in de civiele wereld en de wereld van de industrie. Op de derde plek staat reputatie, in de wereld van de faam. Verwacht werd dat gebruikers de geïnspireerde werelden, wereld van de faam en civiele wereld belangrijk zouden vinden. Deze laatste twee werelden zijn dus ook terug te zien in de data, terwijl de geïnspireerde werelden ook hier minder belangrijk blijken te zijn dan werd gedacht.

4.4.2 Conflicterende waarden in de praktijk

Rond de Clemenskerk was het meest in het oog springende conflict dat tussen de eigenaar (Eigenaar H) en de professional (Stichtingsmedewerker H). Verschillende visies over herbestemming tekenden dit conflict. De eigenaar baseert zich daarbij meer op de **industriële wereld**, waarin functionaliteit en gebruik van het gebouw belangrijk zijn, terwijl de professional de **domestieke wereld** belangrijk vindt. De professional wil ook dat het gebouw wordt gebruikt en wordt behouden, maar wil graag vasthouden aan de oorspronkelijke functie van de kerk. Traditie en de band met het verleden zijn voor deze actor heel belangrijk. De hypothese dat de wereld van de industrie zou botsen met de wereld van de domesticiteit blijkt dus te kloppen. Ook de betrokken actoren komen overeen met de verwachting. Aan de kant van de domestieke wereld is dat dus een professional, die gericht is op de cultuurhistorische traditie, en aan de andere kant is er de eigenaar die vooral handelt vanuit de wereld van de industrie.

Ook in Appingedam was er sprake van een conflict tussen deze twee werelden. Hier speelde dat echter tussen verschillende gebruikers die andere ideeën hadden over de nevenactiviteiten in het gebouw. Een whiskyfestival vond een deel van de gebruikers te ver gaan en niet passen bij het karakter van het kerkgebouw. Deze visie kan geplaatst worden in de **domestieke wereld**. De kerkrentmeesters (ook gebruikers) gaven aan ook niet elke activiteit even passend te vinden, maar stelden ook dat geen activiteit zou leiden tot verval. Zij vinden dat het behoud van de kerk voorop moet worden gesteld, en vinden dat het gebouw multifunctioneel moet zijn. De **industriële wereld** is voor hen daarom belangrijk. Opvallend is dat hier andere actoren meespelen in het conflict dan in de hypothesen is genoemd. Dit voorbeeld laat zien dat het conflict tussen de domestieke wereld en de industriële ook plaats kan vinden tussen gebruikers.

De omwonende in Hilversum heeft een probleem vanuit haar individuele positie. Haar persoonlijke wensen komen in conflict met het algemeen belang. In de hypothesen werd dit conflict al besproken: het particuliere belang uit de **geïnspireerde wereld** botst hier met het collectieve belang uit de **civiele wereld**. Dat gebeurt hier tussen een omwonende en de overheid. Ook in Appingedam zien we iets soortgelijks: daar zijn de gebruikers en de omwonende ontevreden over de regels die van bovenaf worden opgelegd. Door wetten en regels wordt de mogelijkheid tot het aanpassen van monumenten beperkt. De betrokken actoren komen overeen met de hypothese. Gebruikers en omwonenden hebben hier een conflict hebben met de overheid.

Een iets minder makkelijk te duiden probleem heeft te maken met de **marktwereld**. De omwonende in Hilversum zegt bijvoorbeeld dat ze het verdedigen van economische waarden wel snapt, maar dat het vaak te ver gaat. Geld, of beter gezegd: een gebrek aan geld, zorgt vaak voor problemen. De eigenaar heeft als enige geld verdienen hoog gewaardeerd. Deze actor is belast met het onderhouden van het gebouw, en moet het pand verhuren om dit te kunnen betalen.

Hoewel er in beide casestudies niet echt concrete conflicten worden genoemd waarbij de marktwereld een rol speelt, valt er wel een algemenere trend te ontdekken: het bezuinigen van de overheid op erfgoedbehoud is vooral voor gebruikers en professionals problematisch.

Hoofdstuk 5 — Strijd of overeenstemming?

In dit laatste, concluderende hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de belangrijkste bevindingen uit dit onderzoek. Hier staat de volgende vraag centraal: Is de wijziging van het waardenraster een goede aanvulling op de bestaande theorie van Boltanski en Thévenot? In hoofdstuk 4 is beschreven hoe het waardenraster in de praktijk is getoetst. Nu kan dus worden bezien in hoeverre het bruikbaar is voor de erfgoedsector. De respondenten hebben aangegeven welke waarden zij de belangrijkste vinden. Op basis van de informatie die zij geven over hun eigen handelen kan er gekeken worden of er oplossingen vallen te formuleren voor de waardenconflicten zoals die blijken uit de theorie.

De hypothesen zoals die eerder in de scriptie zijn verwoord, worden met kennis van de verworven theoretische en empirische data besproken. Er wordt beschreven of de conflicten kunnen worden opgelost en op welke manier dat wordt gedaan. Welke compromissen worden hier gesloten? Of blijven de belangen van de actoren juist tegenover elkaar staan? Door deze kwesties te behandelen kan wellicht hulp worden geboden aan actoren bij het verenigen van de verschillende belangen.

5.1 Samenvatting

Per hoofdstuk wordt hier eerst kort besproken wat het beantwoorden van de deelvragen heeft opgeleverd, zodat er uiteindelijk antwoord kan worden gegeven op de hoofdvraag van deze scriptie.

In **hoofdstuk 1** is er met behulp van verschillende bronnen een lijst opgesteld met waarden die toegeschreven kunnen worden aan religieus cultureel erfgoed. De onderscheiden waarden zijn de economische, functionele, symbolische, cultuurhistorische, emotionele en sociale waarden. Om de waardenregimes van Boltanski en Thévenot - die in een later deel van het onderzoek zijn gebruikt - aan te kunnen passen op de erfgoedsector, was het maken van een waardenindeling zeer nuttig. Hierdoor is duidelijk geworden wat voor soort waarden voor actoren in van belang kunnen zijn. De vraag welke waarden met elkaar verenigd kunnen worden en welke tegenover elkaar blijven staan is doorgeschoven naar hoofdstuk 3, omdat daar tijdens het schrijven van hoofdstuk 1 nog te weinig informatie over was vergaard.

Vervolgens is in **hoofdstuk 2** gepoogd een schets te geven van de verschillende actoren die betrokken zijn bij religieus erfgoed. Dit is een lastig karwei omdat geen enkele kerk hetzelfde is en met dezelfde actoren te maken heeft. Zo zijn er ook vaak actoren die zich bij de kerk betrokken voelen, maar die bijvoorbeeld niet bij een organisatie horen en daardoor minder zichtbaar kunnen zijn. In hoofdstuk 2 is geprobeerd om de belangrijkste actoren te bespreken en van daaruit ook vast te stellen welke actoren zullen worden benaderd in het empirisch onderzoek. De verdeling is als volgt: er zijn eigenaren, gebruikers, omwonenden, professionals en overheden actief in de erfgoedsector. Bij deze indeling is het echter belangrijk om op te merken dat een actor zich ook in verschillende groepen kan bewegen. Een eigenaar kan tegelijkertijd ook gebruiker van het gebouw zijn. Om hoofdstuk 1 en 2 aan elkaar te koppelen is er aan het einde van hoofdstuk 2 een bespreking opgenomen van de waarden die voor de verschillende actoren van belang zullen zijn. Economische waarden zullen vooral van belang zijn voor eigenaren van monumenten en voor omwonenden. Ook overheden kunnen te maken hebben met de economische waarden van erfgoed, bijvoorbeeld als zij subsidie verstrekken. De functionele waarden van een monument zijn voornamelijk van belang voor eigenaren. Het gebouw moet een functie hebben, want leegstand leidt tot verval. Gebruikers zullen veel waarde hechten aan symbolische waarden. Dat zijn bijvoorbeeld bezoekers van de kerk die

religieuze diensten bijwonen. De cultuurhistorische waarden zijn belangrijk voor de overheid en voor professionals. De overheid kan een pand bijvoorbeeld tot Rijksmonument maken omdat het een belangrijke cultuurhistorische waarde heeft. Kunsthistorici zullen een kerkgebouw ook op cultuurhistorische gronden waarderen. Gebruikers en omwonenden zullen het religieus erfgoed ook belangrijk vinden om zijn emotionele waarde. Dat heeft vooral te maken met persoonlijke levensgeschiedenissen. Mensen komen wellicht al vanaf hun vroege jeugd in een kerk. Gebruikers, bezoekers en toeristen kunnen daarnaast ook emotionele waarden vinden in de esthetiek van het gebouw. Tot slot zijn sociale waarden belangrijk voor de geloofsgemeenschap en andere bezoekers van de kerk. Vaak is een kerk een middelpunt van een stad, dorp of wijk waar mensen samenkomen.

In het **derde hoofdstuk** wordt het waardenraster van Boltanski en Thévenot (2006) bij het onderzoek betrokken. Om dit raster specifiek voor de erfgoedsector te kunnen gebruiken is met behulp van de informatie uit hoofdstuk 1 en 2 gekeken welke werelden het belangrijkst zijn. De netwerkwereld is voor het waarderen van erfgoed niet belangrijk, omdat het daarbij niet gaat om het verbeteren van netwerken. Deze wereld is daarom weggelaten in het opgestelde waardenraster voor religieus erfgoed. Ook de wereld van de faam wordt niet belangrijk geacht. Vanuit de theorie gezien zijn de belangrijkste werelden de geïnspireerde wereld en de wereld van de domesticiteit. Op basis van deze aanname zijn er hypothesen geformuleerd over de conflicten die mogelijk kunnen plaatsvinden in de erfgoedsector. Verwacht wordt dat er een conflict kan ontstaan tussen de geloofskant van de geïnspireerde wereld en de beleevingskant ervan. Andere conflicten zijn die tussen de geïnspireerde wereld en de marktwereld en industriële wereld, en conflicten tussen de domesticiteit wereld en de civiele en industriële wereld. Deze hypothesen zijn getoetst door het bestuderen van twee casestudies. Hierin kwamen verschillende conflicten naar voren zoals is beschreven in **hoofdstuk 4**. Bij de Clemenskerk in Hilversum speelt een duidelijk conflict over de herbestemming tussen respondenten Eigenaar H en Stichtingsmedewerker H. Er is vastgesteld dat dit conflict speelt tussen de industriële en domesticiteit wereld. De casus van de Nicolaïkerk laat minder opvallende conflicten zien. Meningsverschillen blijken echter wel te bestaan. Die gaan voornamelijk over de aard van het soort activiteiten dat naast de reguliere kerkdiensten plaats mag vinden. Hierin blijken sommige mensen meer vast te houden aan het traditionele gebruik dan anderen. In iets minder extreme vorm is dit dus een soortgelijk conflict als dat in Hilversum. In beide casussen worden door de ene partij argumenten gebruikt op basis van tradities en band met het verleden, terwijl de andere partij naar nieuwe mogelijkheden zoekt en ook risico's durft te nemen. De respondenten in Appingedam hameren op het multifunctioneel gebruik van de kerk en het nut voor het algemeen. Men wil de kerk beschikbaar stellen voor de hele samenleving en niet alleen voor de kerkgangers. Daarnaast zijn er ook moeilijkheden met regelgeving. Wetten van bovenaf beperken de mogelijkheden om iets aan het gebouw te kunnen veranderen.

5.2 Conclusie

De hoofdvraag van de scriptie is: *Hoe wordt er door actoren in en om het erfgoedveld omgegaan met de verschillende waarden die religieus cultureel erfgoed voortbrengt, in het bijzonder bij herbestemd erfgoed?*

Veel van de waarden die zijn besproken in deze scriptie kunnen goed naast elkaar bestaan zonder dat er direct conflicten ontstaan. Wanneer twee of meer actoren tegenover elkaar staan en verschillende opvattingen hebben over het soort waarden dat ze belangrijk vinden is het zaak om een compromis te sluiten. Bij de situatie in Hilversum zien we dat er een patstelling is ontstaan. De eigenaar baseert zich op de industriële wereld, terwijl de professional de domesticiteit wereld belangrijker vindt. Beide

partijen blijven bij hun eigen punt, maar de eigenaar heeft uiteindelijk het laatste woord. Hoewel een commerciële functie niet ideaal is voor de betrokken professional, ligt de prioriteit nog altijd bij het behoud van het gebouw. Wanneer de eigenaar aangeeft dat er wel culturele initiatieven zijn, maar dat er geen geld is om die initiatieven te realiseren, loopt de onderhandeling daar op stuk.

Als gekeken wordt naar de hypothesen die zijn opgesteld in hoofdstuk 3 kan het volgende worden geconcludeerd: de wereld van de inspiratie is in het onderzoek minder belangrijk gebleken dan van tevoren werd gedacht. Theoretisch gezien waren er genoeg redenen om de geïnspireerde wereld te splitsen in een kant gericht op het geloof en een kant gericht op de esthetische beleving, omdat deze twee met elkaar kunnen botsen. Conflicten zoals deze zijn bij de Clemenskerk en de Nicolaïkerk echter niet zichtbaar. Er kan daarom worden gesteld dat een gedeelte van de hypothese niet juist is gebleken. Ook de conflicten tussen de geïnspireerde wereld en de marktwereld en industriële wereld zijn niet terug te zien in de data. De hypothese over het conflict tussen de domestieke wereld en civiele wereld is ook onjuist gebleken. De conflicten die in wel naar voren kwamen zijn conflicten tussen de industriële wereld en domestieke wereld en conflicten tussen de geïnspireerde wereld en de civiele wereld. In beide casestudies kwamen deze conflicten voor. Deze conflicten werden in de hypothesen voorspeld en zijn dus juist gebleken. Volgens verschillende respondenten zorgen ook economische waarden voor problemen. De marktwereld is daarom ook belangrijk om in het oog te houden. Concrete voorbeelden van conflicten tussen de marktwereld en andere werelden bleven echter uit. De wereld van de faam en netwerkwereld hebben zoals verwacht geen grote rol gespeeld in de casestudies.

Door het waardenraster is duidelijk zichtbaar op wat voor punten de respondenten van mening verschillen. De conflicten waarover de respondenten hebben verteld zijn ook zichtbaar in het raster. Daarmee is het een nuttig hulpmiddel om duidelijkheid te scheppen in het soort waarden dat actoren nastreven. Tijdens een overleg tussen actoren kan het waardenraster gebruikt worden om elkaars standpunten beter te begrijpen. Men kan onderhandelen met behulp van het raster, zodat actoren meer tegen het raster gaan praten dan tegen elkaar. Zo kunnen conflicten hopelijk worden vermeden. Goede communicatie kan een hoop conflicten oplossen, maar kan zeker ook conflicten voorkomen. Het is van belang dat alle betrokkenen serieus worden genomen en een stem krijgen in het erfgoedveld. Ook omwonenden hebben te maken met wat er met het erfgoed gebeurt: hun woongenot kan daardoor verbeteren of verslechteren. Openheid en transparantie zorgen ervoor dat de verschillende belangen van de betrokken actoren duidelijk zijn. Ook tijd is een belangrijke factor. Hoewel het er soms wegens geldgebrek beperkt is, is het heel goed om actoren de tijd te gunnen om aan bepaalde ideeën te wennen. Ook hierdoor kunnen zeker conflicten worden vermeden. Openheid wat betreft communicatie lijkt dus goed te zijn, maar een te open blik op herbestemming kan ervoor zorgen dat andere actoren voor het hoofd worden gestoten. Veel betrokkenen hebben zo hun eigen ideeën over wat wel en niet kan in de kerk. Culturele herbestemmingsopties zijn nog altijd het meest gewenst. Daarvan afwijken kan voor consternatie zorgen. Soms is er echter geen andere oplossing en zullen actoren grip moeten hebben voor de situatie.

Hoewel het waardenraster nuttig is om conflicten en meningsverschillen van actoren in het erfgoedveld in kaart te brengen, levert het zoeken naar praktische compromissen vanuit de theoretische compromissen niet veel op. In veel gevallen is het lastig om elkaar in het midden te treffen, maar loopt het uit op de ene óf de andere oplossing. Vooral bij structurele beslissingen voor een gebouw is dat het geval, zoals we zien in Hilversum. Bij zaken met een tijdelijke duur kan er door de betrokken actoren meer worden onderhandeld. In Appingedam is de meeste commotie ontstaan

bij het wel of niet organiseren van een spiritfestival in de kerk. Mensen die daar geen voorstander van zijn zou je tegemoet kunnen komen door ze zelf de mogelijkheid te geven iets te organiseren wat volgens hen beter bij de kerk past. Wat de kerkrentmeesters hier hebben gezegd is echter belangrijk: als er niet naar kansen en mogelijkheden wordt gekeken houdt het op. Om het onderhoud van de kerk te kunnen betalen moet er nou eenmaal het een en ander worden georganiseerd in de kerk. Niet iedereen zal daarbij tevreden zijn, maar om het kerkgebouw uiteindelijk te behouden is het noodzakelijk. Er zijn dus actoren die gewoon in zullen moeten leveren. Ook is het organiseren van allerlei activiteiten van belang om de belangstelling voor de kerk onder de bevolking te verhogen en draagvlak te creëren.

5.3 Discussie

Elke kerk is verschillend, en ook de betrokken actoren verschillen per situatie. Omdat de onderzoekstijd beperkt werden per kerk drie respondenten ondervraagd. Voor vervolgonderzoek is het interessant om een bredere selectie van respondenten te ondervragen om te kijken of dit (andere) conflicten zichtbaar maakt. In het geval van de Clemenskerk zou het ook heel interessant zijn om te kijken naar de visie van het Bisdom Haarlem en van de overheid.

Er moet rekening mee worden gehouden dat de respondenten in dit onderzoek sociaal-wenselijke antwoorden hebben gegeven. Het zou goed kunnen dat 'nut voor de samenleving' daarom bijvoorbeeld zo hoog is gewaardeerd. Om het onderzoek overzichtelijk te houden zijn er per wereld twee termen gekozen die waarden vertegenwoordigen en één term voor een herbestemmingsmogelijkheid. De keuzes hiervoor zijn uiteraard bepalend voor de uitkomst. Het gebruik van iets andere termen zou de uitkomst kunnen beïnvloeden. Verder bestaat ook het risico dat de respondenten verschillende betekenissen aan de termen toekennen. Dit kan opgelost worden door in vervolgonderzoek meer waardetermen en termen voor herbestemmingsmogelijkheden voor te leggen aan de respondenten. Het verwerken van de data kost dan uiteraard wel meer tijd.

Een conflict opmerken en blootleggen is slechts het begin. Aanvullend onderzoek vanuit de gesprekstechnische hoek zou daarom interessant zijn. Onderhandelingstechnieken en -posities kunnen onderzocht worden zodat er meer duidelijk wordt over hoe het oplossen van conflicten werkt in de praktijk. In plaats van het bespreken van een gerangschikte waardenlijst met één respondent, zouden de kaartjes ook voorgelegd kunnen worden aan een groep van verschillende betrokken actoren.

Bibliografie

Avrami, E., Mason, R., 2000. *Values and Heritage Conservation*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute/J. Paul Getty Trust.

Bazelmans, J., 2013. Waarde in meervoud. In: Platform 31, *Cultureel erfgoed op waarde geschat*. Platform 31, Vrije Universiteit, Universiteit Twente, 13-24.

Boekmanstichting, 2013. Erfgoed, van wie, voor wie? *Boekman* 96. 25.

Boltanski, L., Chiapello, E., 2005. *The New Spirit of Capitalism*. Londen/New York: Verso.

Boltanski, L., Thévenot, L., 2006. *On Justification: economies of worth*. New Jersey: Princeton University Press.

Deutekom, E. van, Maas, H., et al., 2008. 'Toekomst voor religieus erfgoed': *beknopte handleiding voor behoud van onroerend religieus erfgoed voor kerkeigenaren, kerkbesturen en kerkrentmeesters, voor gemeentebestuurders en ambtenaren, voor alle belanghebbenden en betrokkenen*. Geertruidenberg: Monumentenhuis Brabant.

Doevendans, K., 2008. Kerken op waarde geschat, religieus erfgoed als vastgoedopgave. In: VBMK en VNG, *Handreiking religieus erfgoed: voor burgerlijke en kerkelijke gemeenten*. Leiden: VBMK, Den Haag: VNG, 31-35.

Keating, M., 2001. Governing Cities and Regions: Territorial Restructuring in a Global Age. In: Scott, A.J., ed. *Global City Regions*. Oxford: Oxford University Press, pp. 371-390.

Lazrak, F., Nijkamp, P., Rietveld, P., Rouwendaal, J., 2014. The market value of cultural heritage in urban areas: an application of spatial hedonic pricing. *Journal of Geographical Systems*, 16, 89-114.

Gielen, P., 2003. *Kunst in Netwerken. Artistieke selecties in de hedendaagse dans en de beeldende kunst*. LannooCampus: Leuven.

Gielen, P., Laermans, R., 2005. *Cultureel Goed. Over het (nieuwe) erfgoedregiem*. LannooCampus: Leuven.

Gielen, P., 2007. *De Onbereikbare Binnenkant van het Verleden. Over de Enscenering van het Culturele Erfgoed*. LannooCampus: Leuven.

Hoogen, Q. van den, 2010. *Performing Arts and the City. Dutch municipal cultural policy in the brave new world of evidence-based policy*. Groningen: University Library Groningen.

Mason, R., 2002. Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices. In: M. de la Torre, ed. *Assessing the Values of Cultural Heritage*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute/J. Paul Getty Trust 5-30.

Nijzink, D., 2013. *De creatieve industrie: strijd of samenspel?* Masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen.

Platform 31, 2013. *Cultureel Erfgoed op Waarde Geschat*. Platform 31, Vrije Universiteit, Universiteit Twente.

Pots, R., 2010. *Cultuur, Koningen en Democraten*. 4e druk. Boom: Amsterdam.

Ruijgrok, E., 2006. The Three economic values of cultural heritage: a case study in the Netherlands. *Cultural Heritage*, 7, 206-213.

Torre, M. de la, 2002. *Assessing the Values of Cultural Heritage*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute/J. Paul Getty Trust.

VBMK en VNG, 2008. *Handreiking religieus erfgoed: voor burgerlijke en kerkelijke gemeenten*. Leiden: VBMK, Den Haag: VNG.

Winkel, C. van, Gielen, P., Zwaan, K., 2012. *De hybride kunstenaar: de organisatie van de artistieke praktijk in het postindustriële tijdperk*. AKV/St Joost (Avans Hogeschool).

Beleidsstukken

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2009. *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg*.

Provincie Gelderland, 2012. *Gelderland Cultuurprovincie! Programma cultuur en erfgoed 2013-2016*.

Provincie Groningen, 2012. *Cultuurnota 2013-2016: 'Het verhaal van Groningen'*.

Provincie Noord-Holland, 2012. *Cultuurnota 2013-2016: 'De waarde van cultuur'*.

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 2013. *Visie, Missie en Strategie (2014-2018)*. [online] Beschikbaar via: <<http://www.cultureelerfgoed.nl/organisatie/over-rijksdienst/geschiedenis>> [Geraadpleegd op 11 januari 2013].

Bijlagen

Bijlage 1: Vragen interviews

vragen: mag het interview worden opgenomen?

EERSTE DEEL - Verhaal van de respondent.

Informatie over respondent

- Op welke manier bent u betrokken bij de kerk?
  - Professioneel, persoonlijk, etc.?*
  - Professioneel: welke functie?*
- Hoe lang bent u al betrokken bij de kerk?
- Hoe zou u de visie op de kerk vanuit uw instelling beschrijven?

Conflicten

- Welke conflicten kunnen er in het algemeen ontstaan in de erfgoedsector?
  - Welke oorzaken daarvoor kunt u noemen?*
  - Welke partijen zijn daarbij betrokken?*
- Wordt er iets gedaan binnen de erfgoedsector om conflicten te voorkomen of op te lossen?
  - Vindt u het een taak van de overheid om conflicten op te lossen, zo ja: waarom?*
- Bent u, of is uw instelling al eens in een conflict gekomen in de erfgoedsector?
  - Zo ja, wat was daarvan de oorzaak?*
  - Is dit conflict opgelost? Zo ja, hoe?*
  - Is er uiteindelijk een compromis gesloten?*
- Bent u, of is uw instelling, bereid om conflicten op te lossen en compromissen te sluiten?

TWEEDE DEEL - Ordenen kaartjes waarden en herbestemming.

Waarden

- Kunt u deze waarden op volgorde van belangrijkheid leggen voor uzelf of voor uw instelling?
  - Welke waarden staan onderaan en waarom?*
  - Welke waarden staan bovenaan en waarom?*
- Kunt u aangeven welke waarden met elkaar conflicteren, en waarom?
  - Zo nee, hoe zorgen jullie ervoor dat er geen conflicten ontstaan?*
- Hoe gaat u om met organisaties of personen die andere waarden belangrijker vinden?

Herbestemming

- Wat vindt u in het algemeen van het herbestemmen van kerken?
  - Wat vindt u goede en minder goede herbestemmingsopties voor kerken?*
- Welke herbestemmingsmogelijkheden uit de volgende lijst lijken u geschikt, en waarom?
- Welke herbestemmingsmogelijkheden uit de lijst vindt u niet geschikt, en waarom?
  - Mocht de kerk worden herbestemd tot een van de mogelijkheden die u onderaan de lijst hebt geplaatst, zou u dan liever willen dat de kerk wordt afgebroken?*

Bijlage 2: Interviews

Interview met Eigenaar H

Datum: 10 juni 2014

Tijd: 13.35 - 14.06

Plaats: Amersfoort

Wat is precies uw functie bij BOEi?

Ik ben ontwikkelingsmanager bij BOEi. Binnenkort Adjunct-directeur. Wat ik doe is eigenlijk dit soort projecten. Herontwikkelingen van Erfgoed van a tot z. Kijken wat kan er met zo'n object. Wat speelt er in de omgeving? Hoe kan je een nieuwe functie voor een object bedenken. Ooit deden we dat voornamelijk voor industrieel erfgoed. Daarnaast zijn we voor agrarisch erfgoed ook aan de slag gegaan en tegenwoordig ook voor religieus erfgoed.

Ja, want u heeft ook de Clemenskerk..?

Dat volg ik aan de zijlijn. Dat is meer Arno Boon, directeur van BOEi die dat project getrokken heeft met Clemens, nee met Klaas Telgenhof. Maar ik krijg daar over het algemeen wel de CC's van de mails.

Dus u bent wel op de hoogte?

Ja.

Hoe zou u de visie op de Clemenskerk vanuit uw instelling beschrijven? Dus hoe wordt er naar de kerk gekeken?

Nou wij zijn bij die kerk betrokken geraakt omdat het al een heel lange slepende kwestie was. Volgens mij 10, 20 jaar waren er al discussies gaande over wat moet er met de kerk. Ernstig achterstallig onderhoud, allerlei problemen, waardoor die eigenlijk steeds verder achteruit ging. Er waren ook al heel lang partijen bezig om tot een oplossing te komen, waaronder ook een Stichting Vrienden Van, maar ook de oude eigenaar; de katholieke kerk, de gemeente, heel veel partijen bij betrokken die het goede voorhadden en het op een gegeven moment ook voor elkaar hadden gekregen dat er subsidies toegekend werden voor het achterstallig onderhoud. En de corporatie die op dat moment betrokken was, die zou de kerk overnemen, die zou zorgen voor restauratie en die zou zorgen voor herbestemming. Ik weet niet of je op de hoogte bent van wat er in corporatieland gaande is, maar de corporaties zijn allemaal teruggefloten door de ministeries.

En wat voor soort corporatie was dat?

Een woningbouwcorporatie. De corporatie werd teruggefloten door het ministerie, die zei van: 'hou je bij je leest; woningbouw, en niet allerlei andere opgaven die weliswaar misschien maatschappelijk zijn maar niet te maken hebben met jullie core business.' Dus de corporatie mocht niet. Toen heeft volgens mij de RCE een telefoontje naar BOEi gedaan van kunnen jullie niet iets doen want jullie zijn bezig met het optuigen van zo'n dochter voor religieus erfgoed, kunnen jullie niet vooruitlopend daarop hier de helpende hand bieden. Toen is eigenlijk het balletje heel snel gaan rollen, want toen hebben we binnen twee weken denk ik de kerk overgenomen en nog een week daarna zijn we gestart met de cascorestauratie. En dat moest omdat voor 31 december gestart moest zijn met de restauratie, anders zouden de subsidies vervallen. Nou ik weet niet of je je ingelezen hebt?

Ja, dat had ik begrepen.

Dus wij zijn toen eigenlijk halsoverkop begonnen, vanuit de optiek van nou ja als we ons dan toch gaan inzetten voor herbestemmen van religieus erfgoed, en hier wordt al zo lang aan getrokken en dreigt nu alle energie verloren te gaan, laten we dan instappen. En op dat moment hadden we niet

nog een complete visie over wat we daar wel of niet allemaal zouden gaan doen en kunnen en weet ik veel wat, maar het was meer van; ja, de neuzen wijzen allemaal de goede kant op, namelijk we zetten ons met elkaar in om deze kerk te behouden, de middelen waren er, nou we gaan het gewoon aanpakken.

Dus het was puur voor het behoud? Dat was de gemeenschappelijke deler?

Ja puur eigenlijk als een soort intermezzo, of een soort redder van de kerk op dat moment. Om te voorkomen dat al die partijen die er zo veel energie in hadden gestopt weer 10 - 0 achter zouden komen, want dan was het echt kansloos. Als die subsidie verloren was gegaan dan, ...

Dan was er ook geen geld voor restauratie.

Nee. En voordat je dan weer opnieuw een subsidie krijgt, ja dat kan jaren duren, dan ben je gewoon te laat. En op dat moment zijn we natuurlijk aan de slag gegaan met wat kunnen we dan ook aan functies daar realiseren. Allerlei gesprekken zijn er geweest, ook met de buurt, die ook een idee hadden. Met een man die daar een soort centrum wilde en voor retraite en bezinning en een buurtcafé en van alles en nog wat, echt een maatschappelijke functie. Dus daarvan hebben we gezegd 'hartstikke leuk idee, maar maak er dan ook een business case van en geef er handen en voet aan, want er moet dadelijk wel een huur betaald worden.' Nou die business case die kwam niet goed van de grond. Die partij had ook geen eigen vermogen, dus kon zelf niet investeren. Dus alle risico's zou, ook voor de herbestemming en voor al die investeringen die gedaan moesten worden, zou bij BOEi komen. Toen hebben we gezegd van ja dan moet er wel een solide business case aan ten grondslag liggen anders gaan we dat niet doen. Want als je over een jaar failliet bent en we hebben al een investering gedaan, ja dan is er ook niet een andere huurder die klaar staat om het over te nemen. Dus dat is toen niet, dat is het toen niet geworden, hebben we wel tussentijds de hele tijd overleg gehad met de buurt van nou hoe zien jullie dat dan, wat willen jullie dan? En die bleven wel met die soort maatschappelijke ja, invulling komen, dat ze dat heel graag wilden, maar kregen het ook niet voor elkaar om daar dan de goede partijen bij te laten aanhaken, wat zij overigens zelf wel vonden hè, dus dat is dan altijd een discussie. De partij zelf vindt dat ze eigenlijk een heel goed plan hebben met een andere ondernemer, wij weten natuurlijk vanuit de praktijk hoe dat werkt, met mensen die huren. Zomaar roepen van ja ik doe een leuk maatschappelijk centrum en jij moet even een miljoen investeren, ja..

Maar heeft u zelf dan ook voorstellen gedaan naar die mensen die voorstellen naar u...?

Nou we hebben zelf natuurlijk huurders gezocht ook hè, andere partijen. Dus op een gegeven moment zijn we met een vintage meubilair ondernemer in aanraking gekomen, maar we hebben tussendoor ook gekeken naar zijn er vanuit de gemeente, ja is er een behoefte om een nieuw muziekpodium...? Dus ja we hebben andere partijen ook geprobeerd te kijken, ja zowel maatschappelijk en cultureel - ja is er vanuit de gemeente een behoefte - als commercieel, van ja, uiteindelijk gaat het ons niet om maatschappelijk of commercieel, is voor ons niet relevant, als het maar een functie is..

Als het maar gevuld wordt?

Ja en als het maar ook door een huurder, want we gaan wel altijd uit van een huurder-verhuurder-relatie, we gaan niet zelf exploiteren. Dus het is niet zo dat wij zeggen van nou wij gaan de kerk eh, wij gaan daar zelf een onderneming in opstarten, dat doen we niet. Wij zijn eigenaar, we zoeken een huurder. En of de huurder maatschappelijk of wat dan ook is, maakt ons allemaal niet uit, als het maar - bij voorkeur - passend is bij de ruimte, want als het helemaal gesegmenteerd moet worden in hokjes, dat doen we ook liever niet. Soms ontkom je er niet aan omdat de ruimte dan zo groot is dat je wel moet segmenteren, omdat er anders geen partijen zijn die zo'n soort ruimte zoeken. Maar bij

voorkeur natuurlijk een partij die dat intact laat. Dus zo zijn we ook in aanraking gekomen met een partij voor vintage meubilair. Een kinderdagopvang is ook nog aan de orde geweest. Dus daar hebben we ja ( ) plannen voor uitgewerkt, dus eigenlijk; als je zo'n functie in de kerk wil, hoe ziet dat er dan uit en wat kost dat dan en wat moet de huur dan worden? En is dat dan een huur die dan op te brengen is door die partijen die er in wil. Uiteindelijk bleek dat bij de kinderdagopvang niet te lukken, omdat we ook van partijen die er in gaan zitten vragen we ook voor een deel een eigen investering, omdat het anders veel te makkelijk is om de stekker eruit te trekken. Nou dat wilde die partij niet, dat is in ieder geval wat mij bijgebleven is. Deze vintage meubilair-huurder die kon dat wel, die wilde ook, en was eigenlijk ook heel passend omdat de ruimtelijkheid van de kerk heel mooi in stand bleef. Er moest wel een opening in de achterkant van de kerk gemaakt worden, wat natuurlijk weer een discussie is met de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Maar goed, dat zijn allemaal stapjes die we steeds stuk voor stuk genomen hebben, dat is ook nog steeds gaande. Alleen toen bleek dat die Stichting Vrienden van de Clemenskerk in het geweer kwam tegen het plan om er dan die commerciële functie in onder te brengen, zonder dat ze met een beter alternatief kwamen. Dus dat is nu een beetje een patstelling, een ontzettende onenigheid. Stichting Behoud en Herbestemming Religieus Erfgoed, waar Peter (Breukink) ook in zit en Ab Welgraven, en ik heb er toen nog een keer een gesprek gehad ook met Door Jelsma, die naam zal je ook tegengekomen zijn, en dat is gewoon een beetje een patstelling. Want zij wil per se iets maatschappelijks en alle andere dingen vindt ze niks en wij zeggen: we willen best iets maatschappelijks, maar dan moet het ook financieel haalbaar zijn.

En hoe probeert u dat dan op te lossen?

Gesprekken aangaan.

Zijn er al veel van die gesprekken geweest?

Ja ik denk een stuk of 6.

En dat is dus ook nog steeds gaande?

Nou ja het laatste gesprek dat we gehad hebben met haar is denk ik een maand of 3 geleden. En op een gegeven moment is het ook, dan heeft een gesprek geen zin meer. Het is niet alleen dat Arno gesprekken met haar gevoerd heeft, maar ik heb het laatste gesprek gevoerd, samen met Ab Welgraven, en daar waren ook nog 2 van haar bestuursleden bij, die waren beter voor rede vatbaar dan zij. Althans, voor rede vatbaar is niet het goede woord, want ze is best voor rede vatbaar, maar ze heeft gewoon heel erg bepaalde opvattingen; zo moet het. Zonder dat ze het ook vanuit het perspectief van een eigenaar bekijkt. En zonder dat ze tot een andere oplossing komt. En ik denk, ja het doel is volgens mij het behoud van de kerk en het doel bereikt ze op die manier niet, want op het moment dat er geen nieuwe huurder is en geen nieuwe invulling, ja dan gaat alles weer achteruit op een gegeven moment. Dan heb je geen geld om de kerk te onderhouden.

Dan raakt de boel in verval?

Ja. Een leegstaande kerk is nooit goed. Dus ik denk, ja wie wordt er dan beter van.

Dus eigenlijk is er wel sprake van een soort conflict? Terwijl er wel een eenzelfde doel is? Maar toch is er een andere manier om dat doel te bereiken?

Ja het is meer inderdaad een patstelling. Dus de gesprekken verlopen op zich niet in ruzieachtige sfeer ofzo, maar het is echt gewoon een patstelling.

Bent u met uw instelling vaker in conflict gekomen met instellingen in de erfgoedsector? En dan de religieuze erfgoedsector?

Nouja we hebben natuurlijk wel eens discussie met..., nouja eigenlijk, ik zit even te denken, over het algemeen gaan wij heel goed met erfgoedinstellingen. Bijvoorbeeld dit complex (De Vereeniging,

Amersfoort) hebben we gered op initiatief van Stichting Industrieel Erfgoed (in de Stad) Amersfoort, Siesta. Die kwam bij ons van: 'kunnen we hier iets doen, het is geen monument, we willen het graag behouden'. Ja dan gaat het eigenlijk in heel goed overleg, en dan proberen we juist ons in te zetten. Maar we hebben natuurlijk wel ook een ja, zakelijke inslag is niet eens het juiste woord, ik denk meer een realistische inslag, want het moet allemaal betaald worden. En veel mensen die zich inzetten, ja de hardcore monumentenwereld, die alles wil behouden, dat zie je trouwens ook steeds meer, dat dat minder wordt.

Dat dat toch ook gesloopt moet worden?

Ja de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed die beseft ook dat, ja je kan niet elk gebouw helemaal in de staat houden zoals hij ooit was, want dat is ook geen oplossing. Dus er moet ingrepen gedaan worden. Maar er zijn ook partijen die toch meer, die toch een andere visie hebben. Bij de Clemenskerk is het niet eens een andere visie op het gebouw, maar een andere visie op de invulling van de kerk hè. Dat is helemaal bijzonder, want dan denk ik: 'Ja, de kerk is behouden, gered, wat is dan je doel?' Per se de maatschappelijke functie, dan denk ik ja. Dus het is gewoon een lastige. Met iemand die daar zo'n ander beeld bij heeft, is het ook bijna niet mogelijk om d'r uit te komen en moet je bijna gewoon een soort juridisch traject op continu, dat is gewoon vervelend. Dat kost heel veel energie.

Even kijken, ik heb ook nog een interactief deel, want ik heb kaartjes gemaakt met daarop verschillende waarden en dan is de vraag aan u of u dan de waarden die voor BOEi belangrijk zijn het hoogst kan zetten en de waarden die het minst belangrijk zijn het laagst.

Moet ik ze dan van hoog naar beneden, of wat?

U mag het zelf bepalen.

Band met het hogere? Bedoel je het hogere geloof ofzo?

Ja het spirituele. U mag ze ook naast elkaar zetten als u denkt; die lijken wel op elkaar.

1 Goed onderhoud	
2 Nut voor de samenleving	
3 Geld verdienen	
4 Draagvlak	
5 Publieke belangstelling	10 Marktwaaarde
6 Band met verleden	11 Band met het hogere
7 Multifunctioneel	12 Vervoering
8 Reputatie	13 Traditie
9 Schoonheid	14 Spiritualiteit

Dit is allemaal niet zo ( ). Dit is niet zo relevant voor ons. (rechtterij)

Reputatie van de kerk of van ons bedoel je?

De reputatie van de kerk.

Ja dat is meer respect voor de oorspronkelijke functie ofzo, bedoel je dan?

Ja hoe mensen tegen de kerk aankijken, dus voor of na herbestemming.

En geld verdienen hangt voor ons samen met goed onderhoud eigenlijk hè. Marktwaaarde is niet zo belangrijk voor ons, want het gaat voor ons meer dat we het kunnen betalen. Band met verleden, de cultuurhistorische waarde, het intact houden van de cultuurhistorische waarde is wel belangrijk, maar band met verleden in de zin van nog band met het oorspronkelijke religieuze gebruik niet.

Dat is het meer.

Band met oorspronkelijk religieus gebruik is niet van belang.

Publieke belangstelling. Ja we zijn altijd wel ontzettend ook bezig om de maatschappij intact te houden, omdat we ook hopen en denken dat die uiteindelijk ook een deel van de verantwoordelijkheid gaat dragen hè. En dus ook in fondsen en stichtingen of wat dan ook. Hoeft niet per se bij ons te zijn, maar gewoon Vriend wordt ergens van.

Dat iemand er ook iets aan heeft?

Ja maar als publieke belangstelling, met als doel dat ze ook zich druk gaan maken om erfgoed. Dat is wel belangrijk voor ons. Dat is dus wel een beetje afhankelijk van hoe je het uiteindelijk interpreteert. Dus ik denk dat dit ongeveer wel het rijtje is.

Oke, dan maak ik even een foto ervan. Dan heb ik het.**Laten we beginnen met de waarden die minder belangrijk zijn. Marktwaaarde is minder belangrijk omdat, kunt u dat wat meer uitleggen?**

Marktwaaarde, ja de verkoopwaarde is eigenlijk niet belangrijk voor ons omdat we niet verkopen. Wat voor ons belangrijk is, is dat we het in stand kunnen houden, dus als we een object opgeknapt hebben, dan maakt het ons niet uit of er een hele lage huur is waarmee we het in stand kunnen houden of dat we nog heel veel moeten investeren en dat er dan dus ook een hele hoge huur is en we het dan met die hoge huur in stand moeten houden. En voor beleggers is de marktwaaarde interessant, want die willen het tegen zoveel keer de jaarhuur kunnen verkopen. Dat is voor ons niet relevant.

Aan de andere kant, goed onderhoud, nut voor de samenleving. En geld verdienen, kunt u dat uitleggen?

Ja geld verdienen, wat ik net zei, we moeten het onderhoud kunnen betalen. Dus het gaat niet om veel geld verdienen, maar we moeten voldoende..

Maar genoeg?

Genoeg geld om het onderhoud te kunnen betalen.

Dus we kijken wel heel zakelijk naar een object, want anders heeft het geen toekomst.

Publieke belangstelling had u al uitgelegd, wat vindt u van multifunctioneel?

Nou ik vind het, het is nuttig als je een object behouden hebt, dat het door meer partijen gebruikt kan worden, of dat het na elkaar door andere partijen gebruikt kan worden, dus bij multifunctioneel kan zijn dat een plek door veel partijen gebruikt kan worden, wat vaak handig is, met kerken zeker, omdat het toch grote ruimtes zijn. Dus als meerdere partijen er gebruik van kunnen maken, heb je toch grotere kans dat je het financieel rond krijgt. En misschien bedoel je iets anders, maar wat ook altijd prettig is, is als een gebouw flexibel is, en op het moment dat het leegkomt dat er een andere huurder het ook weer interessant vindt. Als je echt helemaal een kinderdagopvang, met mini-wc'tjes, ja..

Ja, het moet er ook weer uit kunnen natuurlijk.

Ja het kan er wel uit, maar dan heb je wel heel veel investeringen gedaan die eigenlijk voor een periode van 15 jaar zijn, en als een huurder na 3 jaar failliet gaat, dan heeft een andere huurder daar niks aan. Dus die inbouw die je gedaan hebt is dan niet multifunctioneel.

En zou u iets kunnen vertellen over de waarden waarvan u denkt dat ze snel in conflict kunnen komen?

Nou met kerken zie je wel dat, ja, de oorspronkelijke functie hè, zeker bij de rooms-katholieke kerken, dat dat in conflict kan komen met een horecafunctie. Dus dan heb je eigenlijk alweer geld verdienen in relatie tot spiritualiteit of traditie. Ik weet niet waar jij dat onder schaaft, de

oorspronkelijke functie, het geloof hè. Dat kan dan met elkaar in conflict komen. En draagvlak, ik denk dat dat in conflict kan komen met geld verdienen, zoals je nu ook bij zo'n Clemenskerk ziet. Alhoewel, draagvlak daar ook weer voldoende groot is, want er zijn natuurlijk heel veel mensen die het wel allemaal heel goed vinden hè, de mensen die tegen zijn die laten altijd van zich horen. En de rest die hoor je niet want die denkt het gaat goed, dat zie je ook wel hè. Want we hebben tegelijkertijd, met dat Door bij ons zat toen voor dat gesprek, kregen we een brief van Stichting Industrieel Erfgoed Hilversum, of zo'n soort club, dat die zo blij waren dat wij die kerk hadden gered en dat ze hoopten dat het allemaal lukte, en dat ze het jammer vonden dat er zo'n protest was, en dat zij een brief hadden gestuurd naar de wethouder dat zij juist wel voor waren, en dat staat dan niet in de krant. Maar de brief van Door staat wel in de krant. Je wordt natuurlijk wat dat betreft door de pers ook altijd eenzijdig geïnformeerd. Dat is iets waar je wel ook last van hebt, maar ja, daar heb je dan ook maar mee te dealen.

U heeft het al een beetje verteld hoe u met andere organisaties en personen omgaat die andere waarden belangrijker vinden, zoals met Stichting Vrienden van de Clemenskerk, dus daar hoeft ik denk ik verder niet dieper op in te gaan.

We gaan naar het volgende punt, dat is namelijk het herbestemmen van kerken, hoe u daar tegenaan kijkt. U bent natuurlijk veel aan het herbestemmen met allerlei gebouwen, maar hoe gaat dat met kerken?

Ja daar hebben we niet een hele lange ervaring mee, want we hebben nu pas drie kerken, twee kloosters. Wat je met kerken ziet, wat je met fabrieken niet hebt, is een veel grotere emotionele waarde, ze staan vaak ja midden in een dorp of stad hè, ze liggen in een omgeving waar iedereen er iets van vindt. Terwijl fabrieken natuurlijk aan de rand van steden liggen of daarbuiten, dus daar heb je mee te maken. Maar we kijken er verder eigenlijk wel ook op dezelfde manier tegenaan in die zin, dat er een financiële drager nodig is om zo'n functie in stand te houden. En we kijken dan wel ook meer, in overleg, maar eigenlijk doen we dat bij fabrieksgebouwen ook, eigenlijk kijken we ook met de omgeving: kan je ook iets met tijdelijkheid hè, dus met Stichting Vrienden Van, we hebben nu bijvoorbeeld ook een kerk in Schellinghout, daar is ook een Stichting Vrienden Van, die probeert de kerk ook tijdelijk te exploiteren, ja en als tijdelijk dan definitief wordt is ook goed. Het is niet zo dat we een bepaald omlijnd idee hebben van zo moet het uiteindelijk worden. Maar we denken wel dat als een organisatie als de onze eigenaar is van zo'n soort object, dat de kans groter is dat er een nieuwe functie komt, want op het moment dat die kerk eigendom is van een of andere protestantse gemeente, en die vervalt steeds verder en er wordt weinig aan onderhoud gedaan, en er komt een horecaondernemer langs die geïnteresseerd is, dan is de kans dat tot een match leidt niet zo groot, want er is én heel veel achterstallig onderhoud én een protestantse gemeente is helemaal niet toe nog aan verkoop van zo'n object of overdracht van zo'n object, terwijl als wij eigenaar zijn dan kunnen we ons inzetten om subsidies te bemachtigen voor casco restauratie hè? Dus de kerk ziet er dan weer goed uit, en als er dan zo'n horecaondernemer langskomt is de kans een stuk groter dat het tot een oplossing komt dan in die eerste situatie. Maar ja, we hebben geen boom met goudappeltjes, en in die zin, ik bedoel, we hebben ook niet de wijsheid in ( ) dat we het allemaal beter weten, maar we denken wel dat de kans groter is als een Stadsherstel of een BOEi zijn schouders ergens onder zet dan dat het gewoon bij de protestantse gemeente blijft.

Dus als het gaat om herbestemmingsopties, dan kijkt BOEi niet per se meer naar wat wel of niet goed is, maar meer naar of het iets oplevert op lange termijn, of dat het voor het gebouw iets oplevert?

Nou wel of niet goed, hoe bedoel je wel of niet goed?

Geschikt meer, dat er verschillende herbestemmingsmogelijkheden zijn, en is het zo dat BOEi dan meer kijkt van we gaan voor het behoud en we kijken niet zozeer naar of het past bij de kerk als oorspronkelijk..

Nou ja, wat ik straks zei, we hebben natuurlijk de voorkeur voor een functie die de cultuurhistorische waarde zoveel mogelijk intact laat. Maar of dat nou een restaurant is of een dorpshuis, dat maakt ons niet zoveel uit. Nee, we maar hebben ook niet de voorkeur voor een bordeel of zo.

Nee dat hoeft ook weer niet direct.

Nee, maar ik bedoel dat is iets wat de rooms-katholieke kerk uitsluit hè, casino's en bordelen. Ik denk ja, dat willen wij ook niet. Daar zitten wij ook niet op te wachten zo'n reputatie. Maar ik bedoel horeca vinden wij een prima invulling. En dat vindt de rooms-katholieke kerk ook geen prettige invulling. En het is niet zo dat wij een maatschappelijk gebruik prefereren boven een commercieel gebruik. Het gaat ons echt om, wat is het beste gezien het voortbestaan van het monument. Dus we hebben geen, hoe zeg je dat, vooringenomen mening over iets cultureels of iets.

Gaan we naar deel twee van de interactieve ronde. Ik heb een selectie van herbestemmingsmogelijkheden. Een bordeel dus niet, zit er ook niet tussen. Maar of u met deze hetzelfde wilt doen als met die andere kaartjes, welke wel en welke niet? Welke zijn geschikt en welke zijn minder geschikt?

Gezien het programma of gezien financieel? Ik denk alles is geschikt. Ja ik zou dit niet zo, ja ik heb hier ook niet echt een mening over. Ik zou, ja, ik denk als de kerk heel stedelijk ligt, stel je voor dat, een kerk is midden in het centrum van het Amsterdam en het casino zoekt een plek.. Ja ik zou daar niet zo heel veel moeite mee hebben, maar ik snap ook wel dat de oorspronkelijke eigenaren, zeker als dat conflicteert met hun normen en waarden, dat die daar problemen mee hebben. Dus vanuit die optiek zou ik respect hebben voor het feit wat de oude eigenaar vindt, maar heb ik er persoonlijk geen problemen mee. Ja en hetzelfde geldt voor hindoeïstische tempel, daar heb ik ook helemaal geen problemen mee, maar dat is ook vanuit de oude eigenaar een probleem. Maar wat is precies je vraag? Waar ik wel of niet voorkeur voor heb?

Ja, waar u vanuit BOEi wel of geen voorkeur voor hebt.

Ja ik heb eigenlijk geen wel of niet voorkeur, want alles is wat ons betreft bespreekbaar. Alleen, kijk al deze functies die laten ook de kerk intact hè. Want ze zijn allemaal heel ruimtelijk, je hoeft eigenlijk geen inbouw te doen. Dus als je nou een beeld bij had met de Heilig Hartkerk in Utrecht die helemaal opgedeeld is in appartementen, waar je nauwelijks iets nog van de kerk terugziet binnen, dan zou ik die onderaan de stapel hebben gelegd, want dat vind ik niet zo. Maar dit is eigenlijk allemaal vergelijkbaar, want dit zijn allemaal, behalve dan dat het ene commercieel en het andere maatschappelijk of cultureel is misschien hè, zijn het allemaal functies die de kerk eigenlijk wel goed intact laten, reversibel zijn, niet al te hoge investeringen vragen, dus ik vind ze eigenlijk allemaal vergelijkbaar.

En in het geval van de Clemenskerk zou u ook dan alles geschikt vinden?

Ja.

Nou dat is duidelijk.

Ja. Hartstikke mooie functies.

Even kijken of ik alles heb gehad. Zijn we misschien al wel klaar.

Oja ik had nog een vraag, als de kerk wordt herbestemd tot iets wat u echt niet geschikt zou vinden, dus bijvoorbeeld een bordeel, zou u dan liever willen dat de kerk wordt afgebroken, of zou u dan toch het behoud van de kerk belangrijker vinden ook al heeft het dan echt een heel andere functie?

Ja dat vind ik een lastige. Ik vind het een weinig respectvolle functie, maar ja aan de andere kant, bordelen moeten ook ergens. Ze zitten nu in een herenhuis of zo, waarschijnlijk ergens. Ik weet in Den Haag heb je zo'n soort herenhuis waar dat dan in zit. Ik weet eigenlijk niet eens of dat het is, ja Christine le Duc ofzo, of zo'n soort iets. Maar dan denk ik, ja is dat een betere plek dan een kerk? Ik zou dan inderdaad, ik ben niet religieus ofzo. Als ik katholiek was en het zou mijn kerk zijn geweest, en vervolgens is dat een bordeel, dan zou ik er echt wel moeite mee hebben denk ik. Dus dan is het meer met respect naar de oude eigenaar toe dat je zegt van dat moet niet, maar het ligt er ook aan hoe herkenbaar is het wel of niet als kerk, ook binnen hè. Want ik denk ja, dat snap ik ook wel van die katholieke kerk als er allemaal van die beelden blijven staan en vervolgens is er een houseparty om en zwengelen er halfnaakte vrouwen rondom die Mariabeelden, dat zou ik ook niet zo.. Dat zou ik ook niet zo waarderen, maar of ik het nou per se niet wil ofzo. het hoort wel echt in de categorie waar ik niet zo graag eigenaar van zou willen zijn. Want als iemand anders dat doet. Maar het zijn wel meer, ik bedoel die baby, die dumpshop in Hoorn, daar is een kerk waar nu zo'n babyzaak in zit, die zit op de eerste verdieping en dat is eigenlijk nog wel vrij fraai, op de begane grond zit daar een beddenzaak, er zit een verlaagd plafond in op een meter of 2,5 , 3. Dus eigenlijk die hele kerk, in ieder geval de begane grond, is helemaal weg, maar als je daarboven komt is het wel weer vrij aardig. Dus die babyzaak die heeft het goed gedaan hè, dat ziet er mooi uit. Maar de begane grond is echt verschrikkelijk en dan zitten er ook nog allerlei appartementen daar aan de achterkant met allemaal dakramen, allemaal verschillende dakramen aan de buitenkant. Dan denk ik, ja daar zou ik ook niet zo graag eigenaar van zijn, want ik vind het gewoon lelijk gedaan. Maar dat is iets anders dan dat ik er echt tegen ben ofzo.

En dat heeft u bij deze opties niet? Dat u denkt van nou daar zou ik geen eigenaar van willen zijn als dat in een kerk zit?

Nee.

En zijn er nog meer voorbeelden waar u dat bij zou voelen?

Nou ik denk dingen die inderdaad, ja ik vind dingen als bordeel en casino in iets mindere mate, iets met drugs, hennep, een hennepplantage, daar zou ik denk ik ook niet zo graag eigenaar van willen zijn. Dat gaat dan meer om de dingen die ook richting, vaak te maken hebben met criminaliteit ofzo. Dat ik daar niet zo graag eigenaar van zou willen zijn. Maar ik bedoel, stel je voor dat er een nieuw project komt in Nederland van legale hennepkwekerij, en wij zouden de eerste partij zijn die dat kunnen faciliteren, dan zou ik daar helemaal geen tegenstander van zijn, maar het moet niet naar illegaliteit..

Nee nee, als het legale teelt zou worden?

Ja dan is het denk ik misschien best wel een optie.

In een kerk?

Ja dat is misschien wel een heel goede optie. Ja.

Dus dan gaat het meer om het gebruik van de ruimte?

Nou ik denk dat het meer ook te maken heeft met je eigen imago. Je wilt niet je eigen imago te grabbel gooien. En op het moment dat je je inlaat met functies waarvan de meeste mensen zeggen, nou moet dat nou, dan zegt dat ook iets, of nou ja dan betekent dat ook iets voor je draagvlak wat je als organisatie hebt.

Wat voor soort imago zou u willen uitstralen met BOEi?

Nou dat je ook wel een soort van degelijkheid, ja een soort degelijke club, die zich inzet voor behoud van erfgoed en niet zo van god dat is een beetje sneu, zo'n TCN bijvoorbeeld, ik weet niet of die

naam je nog iets zegt?

Nee, die ken ik niet.

Nou TCN is eigenlijk wel redelijk oke. IMCA van Erik de Vlieger, moet je maar eens opzoeken. Die heeft op een gegeven moment vastgezet vanwege allerlei foute transacties in vastgoed, maar die deed bijvoorbeeld de Lichtfabriek in Haarlem erfgoed en nog een paar van dat soort dingen. Ja en het was een beetje een snelle jongen die even hup hup hup, ja en ook, ja daardoor uiteindelijk misschien ook wel met foute mensen in aanraking is gekomen, en misschien uiteindelijk wel helemaal niet. Ik geloof dat 'ie uiteindelijk vrijgesproken is, of nou ik weet het niet precies. Maar zo'n imago, dat je een beetje snel dingen ritselt en regelt en ook verkoopt en toch een soort van uit bent op een soort snel effect of snelle winst of snel.. Dat zou ik een verkeerd imago vinden. Dus meer vanuit die optiek zeg je misschien dat je bepaalde dingen niet doet, dan dat je het echt niet vindt passen. Ja en uit respect voor de oude eigenaren. Dat denk ik.

Dat is echt een belangrijk punt?

Ja.

Nou dan zijn we er doorheen.

Goedzo, ja.

Interview met Kerkrentmeesters A1 en A2, Nicolaïkerk te Appingedam

Datum: 12 juni 2014

Tijd: 14.40-15.42

Plaats: Appingedam

Ik wil graag eerst iets weten over op welke manier u betrokken bent bij de kerk. Dus welke functie u vervult en wat voor waarden u toeschrijft aan de kerk.

A1: Nou ik ben (...), dat weet je inmiddels. Ik ben voorzitter van de kerkrentmeesters. En vervul in die hoedanigheid ook mijn rol. Ik doe dat met een club mensen vanzelf. En wij houden ons vooral ook bezig met het onderhoud van de gebouwen, als ik over gebouwen spreek dan heb ik het over deze kerk, over de Franse School, en dan heb ik het over de pastorie waar de dominee in woont. Dat is het steen dat wij hebben. Dus daar houden wij ons vooral ook mee bezig, dat hebben wij ook weer verdeeld onder elkaar, de een, Jan noemde al een zekere Garrie hè, die komt uit de bouw. Die heeft veel verstand van bouwen. We kijken naar de kwaliteit van de mensen, waar we die voor in kunnen zetten. Welke portefeuille die wij kunnen geven. Zo hebben wij de taken een beetje vervuld. Dus, en wat voor waarde - dat was volgens mij je vervolgvraag, geef ik dat - de kerk en die gebouwen, maar dan hebben we het met name eventjes over deze kerk, maar dat kunnen we eigenlijk niet los zien van de Franse School want daar is ook heel veel overloop in. Maar de functie van deze gebouwen hier, kerk en Franse School, dat is, de waarde daarvan zit hem voor mij vooral ook in waar het voor gebouwd is: het onderhouden van het geloof van mensen die daar willen komen. En daarnaast de gebouwen niet alleen daarvoor te gebruiken, maar ook te gebruiken voor andere bijeenkomsten die d'r zijn, en dat kan heel breed en heel ver gaan. En dat is eigenlijk globaal datgene zoals ik daar in sta en mee bezig ben.

En hoe is dat voor u?

A2: Ja, zoals (...) zegt, in het verleden ben ik iets van 8 jaar ben ik ouderling geweest, en toen moest ik eruit vanwege dat je d'r langer als 8 jaar ingezet hebt. En toen hebben ze mij gevraagd: wil je kerkrentmeester worden? Nou daar ben ik dan, daar ben ik dan secretaris van geworden. Ja en ik ben dan ook onder andere belast met het onderhoud, en bij het onderhoud daar hoort ook nog de verzekeringen hoort erbij, daar hoort het archief hoort erbij. Kerkrentmeesters die zijn eigenlijk zoals het in de kerkorde staat, belast met de stoffelijke zaken van de kerk. En ook het beheren van de goederen, eventueel het innen van de penningen, althans van verpacht land. Dus ja, wij zijn eigenlijk bezig met de dingen die niet, ja je bent niet met mensen in gesprek zeg maar. Behalve, het gaat altijd om zaken, en eigenlijk altijd om geld.

Maar is dat vooral vanuit uw functie? Want vanuit uzelf, is dat dan wel anders? Kijkt u dan op een andere manier naar de kerk?

A2: Nee ik was in het verleden was ik boer, dus ik had een eigen bedrijf. Nou dan heb je natuurlijk ook, en (...) is ook altijd zelfstandige geweest, en nog steeds zelfstandige, nou dan weet je toch een klein beetje meer van hoe zaken eigenlijk lopen en dat je daar duidelijke afspraken over moet maken en dat je dingen niet altijd op hun beloop kunt laten gaan, maar dat je elkaar toch ook soms even diep in de ogen moet kijken en zeggen van: ja maar dat hadden we afgesproken, en dat moet ook nagekomen worden, en controle. Maar we hebben dus ook mensen, iemand van ons is kapper, nou die heeft Beeld en Geluid heeft die gekregen. Nou toen 'ie hierin kwam, nou toen wist Henk die wist net zoveel, ja hij kon een radio aan- en uitzetten en zijn televisie waarschijnlijk ook, maar ja hij doet het geweldig en hij heeft er ook nog plezier aan ook.

Dus iedereen doet een beetje wat past?

A1: Ja, maar er zijn ontzettend veel taken hè, dus wat wij nu benoemd hebben dat zijn de hoofdtaken. Maar er zijn zo ontzettend veel bijtaken. Binnen de kerkrentmeesters hebben we dat voor een jaar of 4 terug hebben we het opgepakt om alles eens in beeld te brengen. Wat gebeurt er nou allemaal in zo'n kerk? En wat hoort bij wie? Wat hoort nou onder het pastoraat, wat hoort onder het diaconaat en wat hoort onder de kerkrentmeesters? Want dat zijn de drie hoofdgroepen. En al het andere zijn sub. En daar hoort iemand bij, daar hoort of een ouderling bij, of een diaken bij, of alle twee, en daar hoort een kerkrentmeester wel of niet bij. Dus zo hebben wel al die functies hebben we in kaart gebracht en al die groepjes. En daar ook nadere afspraken mee gemaakt. En denk ook na over datgene wat je morgen wilt, niet alleen vandaag, maar denk ook na over wat je morgen wilt. En probeer daar zelfs ook een bedrag aan te hangen, zodat wij als kerkrentmeesters weten waar we mee rekening moeten houden als wij een begroting op gaan stellen voor bijvoorbeeld 2015. Dus al die hoofdgroepen en die subgroepen hebben nu net de afgelopen 14 dagen een brief gekregen, of dat ze daar over na willen denken en een wensenlijstje indienen bij ons zodat wij als wij in september, na de vakantie, met de begroting aan de gang gaan, weten wat er op ons af komt. Wat er wordt beleefd in de gemeente.

Dat gaat allemaal binnen de protestantse gemeente? Alle taken die u opnoemt.

A1: Ja, absoluut.

Hoe zou u de visie op de kerk vanuit uw positie beschrijven?

A2: Nou toch wel toekomstgericht. We zijn daar steeds meer, wat (...) ook al zei, we zijn daar steeds meer en meer mee bezig om een langetermijnvisie op te zetten. En ja we hebben natuurlijk ook gezien dat een groot aantal jaren, dan keek je eigenlijk niet verder als morgen of over twee of drie jaar, maar er wordt nu echt gekeken van jongens hoe kunnen wij over, hoe gaan wij onze middelen inzetten om ook onderhoud van de gebouwen een beetje goed te verdelen, welke mogelijkheden zijn er ook, welke mogelijkheden kun je nog krijgen. Een voorbeeld: voor een paar jaren terug kreeg je nog iets van 75% subsidie van de overheid voor het onderhoud, toen werd het 65, nu is het 50%. En dan is het ook nog niet zo als we een plan indienen dat we automatisch dat bedrag krijgen, want de middelen vanuit de rijksoverheid die worden beperkter. Dus er is een vast bedrag is er wat er over heel Nederland uitgegeven gaat worden en daarvan is dan een gedeelte, dat is dan voor kerken bestemd met een herbouwwaarde boven 8 miljoen euro. Nou hier is de herbouwwaarde 16 miljoen, dus je valt in een bepaalde categorie. Maar hierin vallen waarschijnlijk ook van die gebouwen zoals, ik zeg maar wat, de Sint-Jan in Den Bosch en misschien de Martinikerk in Groningen, dan zit je bij het rijtje van de grote jongens. Maar je moet dus uitkijken dat je je niet overvraagt want anders dan zeggen ze: nee je krijgt niks.

En hoe probeert u dat dan op te lossen?

A2: Nou door dingen in gedeelten te proberen te doen. Dat je dus bijvoorbeeld zegt van nou de ene keer gaan we ons inzetten op het orgel en een andere keer dan zeg je van nou: wat is nou het allernoodzakelijkste? Dat kan dan zijn, wij hadden de goten tussen de kerk, krimpgoten noemen ze dat, nou die goten moeten ook een keer vernieuwd worden, en die vorstpannen die boven op het dak en op die zijkepers, daar moet eigenlijk, daar zit cement zit daar tussen, dat cement dat lost langzaam lost dat op, dat je dan zegt: nou die pannen moeten er dan eigenlijk af, daar moet dan lood onder en dan kunnen die pannen er weer op vastgeschroefd worden en dan zitten ze ook weer voor 50 jaar. Maar ja, je moet dat een beetje gefaseerd moet je dat doen.

A1: Wij werken met een meerjarenbegroting. Dat is niet verplicht binnen de kerk hoor, maar dat doen wij wel. We willen gewoon weten, op basis van wat de Monumentenwacht ons aanlevert, de rapportage dat doen ze iedere zoveel jaar en daar hangt dus ook een onderhoudsplan aan. En

daarnaast hebben we natuurlijk ook zelf nog wel eens wensen. En wij hebben zelf een onderhoudsfonds. En als er een jaar is dat er wat overblijft dan gaan we dat zelf verdelen en stoppen we het in het onderhoudsfonds. Zo hebben we het verleden jaar een orgelfonds opgericht want we willen dat het orgel gerestaureerd wordt. Nou Jan vertelde over die rijkssubsidies, wat kan je daarvan krijgen, of een provinciale subsidie of een gemeentelijke subsidie. Dat zijn eigenlijk de 3, de 3 rijksinstrumenten. Maar daarnaast is er in Nederland staat er ontzettend veel geparkeerd bij fondsen. Een Prins Bernhardfonds, een ( ) nou noem maar op, dat is een bijbel vol. En daar maken wij ook graag gebruik van, want dat hebben we ook bij de restauratie in 2006/2007 gedaan en toen hadden we ook een heel heftig plan er liggen van 1,6 miljoen ofzo, en dat hebben we ook weten te denken met heel weinig eigen middelen. En zo zitten we daar nu weer in want we willen het orgel gaan restaureren en dat kost ook weer heel veel geld, daar hebben we nu weer een aanvraag van lopen bij de provincie en mogelijkwerwijs dat we dat ook gaan krijgen, maar dat weten we nog steeds niet zeker. Als dat zo is dan gaan we kijken of we dat financieel helemaal rond kunnen krijgen met overige fondsen. En dan zitten we ook nog met een pot, met een stuk onderhoud, daar zijn we mee bezig om te kijken dat we dan gebruik kunnen maken van de landelijke PRIM-regeling. En mogelijkwerwijs dat daar ook kansen liggen. Wij zijn hier wel sterk op kansen gericht. We moeten het wel eens over een probleem hebben, maar dat ligt ons niet zo goed.

Omdat het dan, is het dan makkelijker om aan geld te komen bijvoorbeeld als..

A1: Uit kansen denken, ten eerste geeft dat jezelf veel positieve energie. Heb je ook niks op te lossen. Alleen maar nieuw uit te denken. En daarnaast is het dus zo dat je bij fondsen, daar ga je heel veel bij op papier doen, maar als je daar nou ook nog eens een keer mee praat, en dat gebeurt dan ook, dan is het heel prettig als die mensen aan je merken dat je heel gedreven en positief er in staat en dat je dus zeg maar weet waarom of dat je dit wilt. Je wilt dit omdat je dit prachtige gebouw hier en al die prachtige mensen die hierin werken, dat je dat door wilt geven aan volgende generaties. Dat moet van ons overgenomen worden. Want Jan en ik lopen nog een paar jaar mee hier, als bestuurders, maar op een gegeven moment moeten wij het stokje doorgeven. En dat is wel een hele grote uitdaging. Maar wij willen er wel voor zorgen dat dat er geheel klaar voor staat. Dus qua inhoud hè, dus wij zijn bezig nu met een nieuw beleidsplan te schrijven, daar is een werkgroepje mee bezig. Daar zit Bartjan trouwens ook in, en die zal daar ook uit gaan citeren denk ik. En daar willen wij voor de langere termijn in vast leggen wie wij zijn, wat we willen, en voor wie we het willen. En wij willen het niet alleen maar voor die 1300 leden van de Protestantse Gemeente Appingedam, nee wij willen het minimaal voor die 12,5 duizend inwoners van Appingedam. Maar eigenlijk willen we er voor de regio zijn. Want wij vinden dat we hierzo een prachtig gebouw hebben staan, waar heel veel kan, en dat moet je op een goede wijze beheren en doorgeven en kansen bieden aan andere partijen om hier ook van alles te willen.

Dan wil ik nu naar het thema conflicten. Kunt u iets vertellen over welke conflicten er kunnen ontstaan in de erfgoedsector. Misschien uit eigen ervaring, dat er een conflict te binnen schiet tussen verschillende partijen.

A1: Jij bedoelt, wat bedoel je met conflicten? Erfgoedconflicten?

Ja dus dat er verschillende waarden betrokken zijn bij het gebouw. Dus de een die vindt het belangrijk omdat het mooi is en de ander die vindt het belangrijk omdat er gekerkt wordt, conflicten die daar kunnen ontstaan.

M: Dat kunnen we wel aangeven, dat gaat dan vooral om, en dat heeft met het erfgoed te maken, waarom dat die kerk volgens sommigen gebouwd is. Het is een Godshuis, vinden sommigen, en daar past dan niet veel andere activiteit in. Dan alleen maar de zondagse eredienst. Wij zitten hier al

jaren, wij stellen de kerk open voor allerhande doeleinden, maar er komen natuurlijk wel eens aanvragers binnen waarvan een gedeelte van de kerkmensen, zeg maar kerkenraad, zegt van: dat moet kunnen, maar waarvan een ander gedeelte zegt van: nee dat gaat te ver, dat kan niet. Dat is dan zo'n conflict, wat jij bedoelt, en hoe ga je daar dan mee om. Nou dat moet je dan uit kunnen leggen, als voorstander moet je dat uit kunnen leggen, dat komt dan op de ( ), dat wordt een kerkenraadbesluit. Dat regelen wij niet zelf. Dan bereiden wij een voorstel voor, de kerkenraad, die dienen we in, daar wordt er over gediscussieerd, daar wordt er over besloten. En als dat een besluit wordt waarvan men dan zegt - democratisch uitgesproken - dat kan wel, en er is een kleine minderheid die vindt dat het niet kan, die heeft zich daar dan bij neer te leggen.

Ja. En kunt u daar ook een voorbeeld van noemen? Dat u zoiets te binnen schiet?

A1: Jawel, dat ligt nog vrij dicht in mijn voorhoofd. Het gaat er dan, laat ik het maar gewoon openlijk noemen, boven dat wat in de krant heeft gestaan. Wij hebben hier ook nu meerdere jaren in oktober/november een spiritfestival. Beetje lijkend op bierfestivals en whiskyfestivals zoals in de Martinikerk en ook in de Aa-kerk. Maar de Aa-kerk is natuurlijk van SOGK, daar wordt geen zondagse eredienst meer gehouden, maar de Martinikerk is vergelijkbaar met ons.

Ja, qua gebruik.

A1: Qua gebruik. Daar is best wel een conflict over geweest. Ik zal het woordje -je erbij weglaten want voor sommige mensen was het zeker een conflict. Maar daar zijn we wel goed doorheen gekomen, maar je hebt dan wel met elkaar even een poosje een lastig contact zeg maar. Dan moet je elkaar wel weer eventjes vinden. Dat is gelukt, maar het is nog behoorlijk vers. Bij sommige mensen heeft het een plekje gekregen waardoor het kastje gesloten is, en voor anderen blijft dat nog een beetje doorzeuren, zeg maar. En dat kan soms, ook als er dan mensen zijn die zich daarin wat moeilijk weten te handhaven, die gebruiken dan dit soort dingen natuurlijk gelijk weer als er weer wat anders komt. Dus dan wakkert het vuurtje voort weer aan.

En hoe probeert u dat soort conflicten op te lossen?

A2: Ja, door te praten met mensen en door met mensen in gesprek te gaan. En ook zeker, om dat in de volle openheid binnen de kerkenraad, om dat onderwerp aan de orde te stellen. Want je moet voorkomen dat mensen op den duur, daarmee met een stuk ongenoegen, en dat ze met dat ongenoegen, wat soms misschien maar 1 of 2 mensen hebben, dat men daar medestanders in krijgt. En dit is dan zo'n voorbeeld, het kan best zijn dat zo'n festival, zo'n proeverij, en dan heb je natuurlijk ook nog eens een keer weer de publieke opinie, en dat gebeurt dan dat in de krant geschreven wordt: drankgelag in de Nicolaïkerk. Terwijl er helemaal geen drankgelag was. Het is alleen een kwestie, mensen hebben de mogelijkheid hier in de kerk om van verschillende soorten alcoholische dranken even te proeven. Maar de meeste mensen die nemen een vingerhoedje, want het is hartstikke dure drank. En ze proeven het en ze spuwen het weer uit, en ze spoelen de mond en ze proberen een kwartiertje later eens een andere soort. Dus dan denk je, ja waar heb je het over. We hebben in het verleden ook modeshows in de kerk gehouden, nou dan liepen de mannequins die liepen ook door het middenpad, dan zal er misschien ook wel eens iemand die een nachthemd aangehad heeft. Nou dan zijn er misschien ook mensen die zeggen: mensen die lopen ongeveer bloot door de kerk. Nou als je nog een nachthemd aan hebt. Nou bij wijze van spreken. Zou je nou een, ik zeg maar wat, een lingerie show in de kerk gaan houden, dan zit je al op zo'n grens van; hoe ver gaat dat. Wat mag dan nog bedekt zijn en wat mag niet bedekt zijn?

Probeert u dan een compromis te sluiten met mensen die bijvoorbeeld, als u het er wel mee eens bent en zij niet, dat u ze dan tegemoet komt?

A1: Ja maar dat is soms lastig hè? Want waar moet je ze dan in tegemoet komen? Ik heb ook jaren in de politiek gezeten. In die tijd werd bijna alles nog op basis van compromissen gedaan. Maar je komt nou ook steeds meer in fases, en daar ga je in de kerk ook naartoe denk ik, je moet elkaar ook wat willen gunnen. Als deze kerk, zoals wij samen zijn begonnen te vertellen, waar wij enthousiast in staan, waarvan we zeggen die moeten we doorgeven op een goede manier aan volgende generaties. Als we dat willen, dan zullen we naar nieuwe wegen moeten zoeken en die moeten we in durven slaan. En als we dat niet durven dan houdt het hier op. Dat is mijn stellige overtuiging. Als wij alleen maar kerk willen zijn, zoals mijn opa en oma begin 1900 er waren, dan gaan we dat niet trekken. Dan gaan we dat niet trekken. Dan blijft er een heel klein groepje over. Zodra het vet is opgedroogd dat we nu nog op de ribben hebben, dan is het afgelopen. Je ziet in de wereld sterke veranderingen op gang komen. Ook in Nederland, ook in Groningen. Dat er best wel behoefte blijft bestaan, ook onder jonge mensen, aan spiritualiteit, aan vormen van religie, maar niet op basis wat er is. Men zoekt naar die nieuwe vormen. Ik heb die nieuwe vormen niet paraat, maar ik wil wel zorgen, datgene wat we hebben, dat daarvoor gebruikt kan worden. Stel dat het hier wel op de een of andere manier kon. Nou de PKN biedt op het ogenblik ook pioniersplekken aan, dat weet je misschien wel, pioniersplekken om te zoeken, om mensen de kans te geven naar nieuwe werkvormen, naar nieuwe geloofsvormen te zoeken. Daar kan je je voor aanmelden bij weer een jeugdwerker ( ), woont in Winsum, jonge meid, die dus heel veel doet voor de 20- tot 45-jarigen. Die heeft die vorm nu in huis, om te kijken of ze daar wat mee kan gaan doen in de komende jaren. Om dat onderdeel van haar werk te maken. Wat daar uit gaat komen weten we nog helemaal niet, maar dat soort kansen proberen we wel op te pakken en dat in gang te zetten. Daar de juiste mensen bij te vinden, dat gaan (...) en ik echt niet meer doen. Ja (...) misschien nog wel, maar ik heb andere kwaliteiten. Maar wel de juiste mensen op de juiste plaatsen proberen te krijgen. En ik denk dat we daar op dit moment hier in Appingedam heel sterk in zijn. En dan wetende dat je het niet iedereen naar de zin kan maken, dat moet je nemen, dat moet je maar voor lief nemen. Er lopen gelukkig nog geen mensen weg. En ook zeg maar in zo'n conflictsituatie, hebben we wel tegen elkaar gezegd: we voelen dat we eigenlijk allebei hetzelfde willen, alleen de weg waarlangs en wat er dan allemaal wel moet kunnen, daar verschillen we van mening over. Maar doet dat nou wat af aan het geloofsleven van de Protestantse Gemeente Appingedam? Of verrijkt dat ons alleen maar? Want tijdens zo'n spiritfestival dan kom ik hier mensen tegen, maar daar ga ik dan zelf ook heel bewust naartoe, en niet alleen om merken te proeven maar ook om mensen te ontmoeten. En dan kom ik daar mensen tegen die nog nooit een stap over de drempel gezet hebben. Wij hebben hierzo tijdens die restauratie met heel veel partijen te maken gehad. Ook met de burgerlijke overheid, want ik zou graag Sophie nog even dat boekje van Kerk en Cultuur nog even mee willen geven zometeen. Hebben wij dus samen met de overheid de restauratie mogelijk gemaakt, dus met heel veel partijen. Toen wij die kerk geopend hebben, toen hebben we dus een enorme grote groep mensen daarvoor uitgenodigd, mensen die hier aan het werk geweest zijn, die weggingen met het zweet op hun hoofd, en anderen die een handtekening moesten zetten. Dat is de bandbreedte. Ik heb daar zelf ook mogen spreken, en ik heb daar met name gezegd: beste mensen, de Protestantse Gemeente Appingedam is eigenaar van deze kerk, maar de kerk is voor ons allemaal hier in Appingedam. Wij zijn eigenaar, maar hij is er voor iedereen. Die uitspraak die is, met name ook door onze burgemeester, eigenlijk omarmd en is mee gaan lopen in de discussies die op diverse plekken in den lande zijn gevoerd over datgene wat er in Appingedam is gebeurd rondom die restauratie. Daarnaast hebben we nog een hele mooie periode gehad, dat is de kerkcarrousel geworden, daar weet Peter Breukink ook heel veel van te vertellen, en wat houdt dat in? Dat wij zelf hadden de gereformeerde kerk nog, in de Dijkstraat, en die wilden wij

kwijt, inclusief nog wat bijgebouwen. Te koop gezet, ging niet allemaal vanzelf, maar op een moment meldde zich iemand aan, dat waren onze vrijgemaakte broeders en zusters, ook hier in Appingedam, die gebruik maakten van de Joodse Synagoge hier in Appingedam. Op enig moment is daar een samenwerking uit voort gekomen door de Stichting Oude Groninger Kerken, de vrijgemaakte kerk en de protestantse gemeente Appingedam en de burgerlijke gemeente. En met elkaar zijn we op zoek gegaan naar of we die gebouwen door konden schuiven naar elkaar. Dat is gelukt, dat heeft lange tijd geduurd hoor, en ook daar hebben we wel eens een keer eventjes op de tanden moeten bijten, met kromme tenen in de schoenen gezeten, van gaat dit nou wel lukken. Want je komt ook weer bij geld uit. De provincie moest ons daar ook nog even bij gaan helpen, allemaal goed gekomen. Het is gelukt. SOGK heeft de synagoge gekocht, de burgerlijke gemeente heeft het bijgebouw van de gereformeerde kerk gekocht, de vrijgemaakten hebben de gereformeerde kerk gekocht, en wij waren er van af. Maar in die periode leer je elkaar ook beter kennen, tot in de ziel zou ik haast zeggen. Want het gaat om geld, en je hebt een bepaalde visie erachter zitten. Dat houdt wel in dat we hier in Appingedam een prachtig kunststukje geflikt hebben om die gebouwen te behouden voor de toekomst. En daar een functie aan te geven. En dan kom je weer terug bij dit gebouw, en dan zeggen wij ook van nou dat hebben we gedaan, daar zijn wij met rijksmiddelen enorm mee geholpen, maar dan hebben wij ook een plicht naar iedereen die belasting betaalt in Nederland. Dus niet alleen naar degenen die een vrijwilligersbijdrage betalen, nee ook naar diegenen die belasting betalen. Dus dat is iedereen.

A2: En daarom hebben wij die kerk ook steeds meer en meer open. En wat daar nou bij komt nog, dat proef ik als persoon proef ik dat de laatste jaren. Je had in het verleden de kerkgenootschappen, die stonden eigenlijk op een eiland: zoals wij het doen, zo is het goed. En dan zijn we op weg naar het eeuwige leven. Maar de laatste jaren is er toch eigenlijk een beetje meer begrip voor elkaar ontstaan. Dus die verketting van elkaar die is een beetje voorbij. Je ziet nu politiek is er ook een grote schuiving in Nederland gaande, je ziet dus ook heel veel mensen van buiten de kerk die op een bepaald moment ons bijna te vuur en te zwaard zouden bestrijden, die mensen zie je nou ineens ook de kerk binnen komen. En die mensen die zouden ook, doordat wij van onze kant natuurlijk die kerk ook voor veel meer doeleinden, we hebben hier bijvoorbeeld gehad, aan de andere kant van het water, nou dan is er een presentatie door de banken, door makelaars, door de gemeente, dat vindt hier in de kerk plaats, op het grote scherm worden dan nieuwe beelden zoals het eruit komt te zien, gepresenteerd. Voor een tijdje terug zijn hier kunstwerken, was een onthulling van het kunstwerk de Kussen. Dat zijn jong en oud die elkaar kust, dat is dan eigenlijk een soort project waarbij het nieuwe, het Overdiep, en het oude centrum met elkaar in contact komen. Er zijn beelden in het tussengedeelte. Zoiets vindt dan in de kerk, vindt daarvan de climax plaats. En hier is dan iedere keer wat te doen rondom dat soort zaken. En zo komen er ook mensen in de kerk, we hebben het ook gemerkt met de restauratie in 2007, dan wordt er toch door de gewone mensen uit de stad, wordt ook zoiets van 35.000 euro op tafel gelegd. Dat zijn mensen, dat weet ik zeker, die zijn hier nog nooit in deze kerk geweest, maar die mensen hebben toch iets van 20 of 30 euro gestort omdat zij het belangrijk vinden dat dit gebouw hier in het centrum blijft bestaan.

En is die band die u merkt, met mensen die eigenlijk helemaal niet zo vaak in de kerk komen of nooit in de kerk komen en nu opeens wel, kunt u daarvoor een oorzaak geven?

A2: Ik denk toch dat dat iets is, dat die vijandigheid die er in vroegere tijden wel is, dat die een beetje voorbij is, en dat bijna iedereen merkt: ja we hebben elkaar meer nodig. Je zit hier natuurlijk in een gebied van Nederland waar de werkgelegenheid minder wordt, dus je moet wel met elkaar gaan samenwerken, om toch dit gebied voor de mensen die hier dan nog wel willen blijven wonen, om dat

leefbaar te maken. En ik heb ook het idee dat veel mensen die inspanningen ook erg waarderen. En die inspanningen zijn door ons natuurlijk aanzienlijk, maar ook iedereen doet daaraan mee, en je merkt hier heb je een hele aardige gemeenschapszin toch langzamerhand weer gecreëerd, en dat komt mede doordat we niet iedere keer afzijdig zijn gaan staan en zeggen: we willen helemaal niks. Maar doordat er gezegd is van waarin kunnen we elkaar vinden, wat (...) ook zegt.

A1: Het is natuurlijk lastig om goed antwoord te geven op jouw vraag, dat is anders dan de reactie die (...) nu geeft, al hoewel die wel zeer waardevol is. En dat is ook toekomst kijken, dus niet achterom kijken, van waarom zijn er zoveel mensen weggelopen, want daar kan je natuurlijk niet omheen, maar dat is landelijk zo. En daar zijn al boeken vol over geschreven. Wij zien dat ook in leeftijdsgenoten van ons, dat we zeggen van; arregat die zien we nooit meer, zijn we ooit wel mee begonnen in de kerk, maar we zien ze nooit meer, daar niet ten minste, we zien ze nog wel, en die zien we natuurlijk ook wel weer in de Nicolaïkerk als er bijvoorbeeld een spiritfestival is of een andere festiviteit.

Maar dan bedoelt u dat u ze niet meer bij de dienst ziet of zo?

A1: Maar die zijn soms nog wel lid, maar die tonen geen betrokkenheid meer. Maar je hebt natuurlijk ook een heel grote groep, die heeft zich uit laten schrijven. En zeker, ik ben dan van de gereformeerde club, daar hebben we dat ook extreem gekend, en ook op dit moment zien we nog dat mensen zich uit laten schrijven, ook in Appingedam. Ieder jaar gaat er een paar procent af. En wat is daar dan de dieper liggende reden van? Ja ik ga geen antwoord geven op vragen die eigenlijk gesteld zou moeten krijgen. Waarom bent u afgehaakt?

Ja, natuurlijk.

A1: Want dat vind ik een hele lastige. Daar kan je wel naar vissen, en op kerkenraden hebben we het daar natuurlijk wel over, maar ook dan kun je weer beter kijken naar hoe kunnen we ervoor zorgen dat we niet meer mensen gaan verliezen. Want die we verloren hebben, die zijn al weg.

Dus dat is de visie op de toekomst?

A1: Ja precies. En ik ben heel sterk- , mijn lijfspreuk is, een spreuk uit de Filippijnen waar staat, en dat is ook zo'n ruim 2000 jaar geleden meegegeven: jongens, ga nou eens werken aan eenheid, vrede en gerechtigheid. En daar staat niet bij dat je dan gereformeerd moet wezen, daar staat ook niet bij dat je hervormd of niet katholiek of niet vrijgemaakt of noem alles maar op, nee beste mensen in de wereld: ga van die 3 dingen weg. En daar blijf ik me voor inzetten, en toevallig ben ik lid van de protestantse gemeente. En vanuit die belevenis, die christelijke identiteit, wat ten diepste het christen zijn inhoudt spreekt mij aan en ik weet deksels goed dat er in 2000 jaar tijd ontzettend veel dingen bijgekomen zijn, allemaal ballast, allemaal gezorgd voor ergernis en ellende, en dat is best lastig om dat weer goed neer te zetten. Maar wil je dat, ja, dan gaan we het morgen doen. (Niet lullen maar doen) zeggen we dan in het Gronings.

Dan wil ik nu graag verder met een interactief gedeelte, dat heb ik ook nog. Ik heb allemaal kaartjes met waarden die verbonden zouden kunnen worden aan de kerk. En dan is mijn vraag aan u of u die waarden op volgorde van belangrijkheid kan leggen. Ik weet niet of dat met u overeen komt, anders moet het even apart.

1a Nut voor de samenleving	1b Multifunctioneel	1c Reputatie
2a Spiritualiteit	2b Traditie	2c Band met verleden
3 Draagvlak		
4 Publieke belangstelling		
5a Marktwaaarde	5b Goed onderhoud	
6 Schoonheid		
7a Vervoering	7b Band met het hogere	
8 Geld verdienen		

A1: Ik kan hier niet omheen.

A2: Kijk en die Geld verdienen laten we alle twee rustig liggen.

A1: Dat doen we op een andere manier wel.

Dat is duidelijk. Maar dan, even kijken hoor, het is misschien handig om het samen dan te doen.

Maar de belangrijkste staan nu bovenaan voor u allebei?

A2: Nee ik heb ze gewoon zo een beetje heen en weer geschoven.

A1: Nou ik heb dit omgedraaid, dat zag je.

Ja, spiritualiteit.

A1: Ik zou het ook naast elkaar kunnen zetten.

Nut voor de samenleving.

A1: Maar eigenlijk vind ik dit als christen zijnde het belangrijkste.

Nut voor de samenleving.

En de waarden die hier liggen? Hoe verhouden die zich tot deze?

A2: Je zou ze ook heel dicht bij elkaar kunnen leggen enzo, want ik zie ook dingen bij (...) liggen omdat hij ze pakte zitten ze nu bij hem, maar ik had ze ook kunnen pakken.

A1: Bij wijze van spreken, dit zou zo kunnen hè, dat geldt voor (...) en mij.

Traditie en spiritualiteit.

A1: Dit zou zo kunnen. Dit zou zo kunnen denk ik.

A2: Ja marktwaaarde en goed onderhoud. Vervoering zou je nog bij band met het hogere kunnen doen denk ik.

A1: Dat is ook vervoering vanuit jezelf hè? Hoe je er zelf in staat. Maar dat is dan wel een beetje die band met het hogere.

En de belangrijkste liggen dan bovenaan? Hoe heeft u het ingedeeld?

A1: Voor mij wel, voor mij is dit wezenlijk.

Ik maak even een foto.

A1: Maar ik weet niet hoe (...) daarin staat. En die reputatie.

Nu heb je het over de kop genomen natuurlijk.

Ja, maar ik kan het zo omdraaien. Even kijken hoor, kunt u dat uitleggen, waarom u deze waarden bovenaan heeft gelegd? Multifunctioneel?

A1: Nou zal ik eerst reageren? (...) die kan er best nog ietsje anders over denken dan ik natuurlijk hè. Op basis van wat ik je net aangaf, die spreuk uit de Filippijnen, ( ) en vrede, eenheid en gerechtigheid, heb ik gezegd; daar voel ik me niet alleen maar, dat dat moet gelden voor de PGA, de protestantse gemeente, dat geldt voor de hele samenleving hier, en daar wil ik een bijdrage aan leveren. En dat doe ik vanuit mijn christen-zijn.

En deze waarden die bovenaan liggen die vindt u daar het beste bij passen?

A1: Dat vind ik het allerbelangrijkste, want ik zeg altijd; die mensen die al lid zijn van de protestantse gemeente Appingedam die geloven al net als ik. Dat zij het op een andere manier uitvergroten, prima. Maar we geloven allebei in hetzelfde.

En draagvlak en publieke belangstelling, zijn dat een beetje middenmoters? Of horen die ook nog bij het bovenste?

A1: Om dit te bereiken ben ik dit ontzettend nodig. Dan ben ik draagvlak nodig met de burgerlijke gemeente, dan ben ik draagvlak nodig met de maatschappelijke organisaties die hier veel zijn in Appingedam. Dan ben ik draagvlak nodig, dat moet ik zien te creëren bij de provincie, bij de BRIM-mensen, bij het Rijk. Om hier wat te kunnen bereiken, om dit allemaal te kunnen doen ben ik een goed gebouw nodig, moet ik zorgen voor goed onderhoud, die middelen heb ik niet als kleine groep alleen, want ik wil het voor deze groep doen. En dan mag deze groep er ook aan bijdragen, en dit is de hele samenleving, dus dan ben ik belastinggeld nodig. Want ik moet draagvlak hebben in die groepen die daarover beslissen. En die publieke belangstelling is daarbij dan ook wezenlijk, want ze moeten wel willen komen. Dus misschien ligt deze wat te laag.

En dan de waarden die minder belangrijk zijn? Zou u daar wat over kunnen vertellen? Dus geld verdienen werd direct al opzij geschoven.

A1: Ja ik ben hier niet om geld te verdienen. Daar heb ik mijn eigen toko voor. En ik ben hier om de zak samen met (...) en vele anderen goed in de rails te houden.

Ja, en hoe zit dat met vervoering en band met het hogere en schoonheid?

A1: Die vervoering dat is, dat lees ik zeg maar als mijzelf, dus hoe sta ik daar nou in. Nou ik probeer daar heel gedreven mee om te gaan, soms daarmee wat voor de troepen uitlopend, en soms ook wel eens een keer iets zeggend wat ik nog niet helemaal meen. Maar ik heb wel geleerd in de afgelopen 50 jaar, dat je wel eens een keer hier moet beginnen om daar te willen eindigen. Dus dan hoef je niet altijd te zeggen wat je zelf wil. Dit kan je wel zelf vinden, maar je kan dat wel gaan zeggen eerst, om hier uit te komen. Daarmee hoef je niet voor alles gelijk te krijgen, maar ik weet dat als ik draagvlak wil creëren, moet ik iets hoger inzetten dan dat ik daadwerkelijk bedoel, anders ga ik het niet redden.

Maar deze zijn dan ook belangrijk?

A1: Ja ik heb ze bewust in deze volgorde gelegd, omdat ik denk de schoonheid van dit gebouw, daar raak ik iedere keer nog weer, als (...) maar in mijn buurt blijft, dan hou ik dit wel vast. Want dan blijf ik die schoonheid van dit gebouw wel zien. Ik heb ook mensen meegemaakt in de politiek, die waren anti-kerk, en die durfden en public te zeggen van breek dat gebouw maar af. En dan niks met monumenten, niks met het instituut kerk. Breek dat gebouw maar af. Moet je eens kijken wat we daar neer kunnen zetten, er kunnen wel 7 appartementen gebouwd. Als dat soort mensen op gaan staan, komt deze bovenaan te liggen.

Ja, schoonheid.

Ja, dus eigenlijk, als ik het goed begrijp, zijn ze allemaal belangrijk voor u. Deze groep.

A1: Ja precies, ik heb ze wel in deze volgorde neergelegd maar het is geen star verhaal. Want het kan zijn, dat als ik met jou praat dat deze bovenaan komt, en als ik met (...) praat, dat ik zeg van; nee deze moet boven.

En hoe kijkt u daar tegenaan, tegen deze indeling? Zou u dingen veranderen?

A2: Ja die geld verdienen, kost alleen maar geld. Maar over de andere kant heb je daar ook weer een hoop plezier voor terug. En dat nut voor die samenleving en dat multifunctioneel, nou die reputatie die is wat mij betreft niet zo, hoe of een ander die reputatie.. Maar die traditie die is er natuurlijk wel in de kerk, en ook de band met het verleden en de spiritualiteit, ja en het draagvlak en de publieke

belangstelling, dat zijn allemaal zaken, ja dat heb je toch nodig. Ik heb net als (...) ook een aantal jaren in de raad gezeten en dan leer je dat toch wel van dat je een voorstel goed moet onderbouwen, wil je daar draagvlak voor krijgen en houden. En soms lukt het vandaag niet, maar dan merk je ineens; hee ik heb toen een voorstel ingebracht en 5 jaar later wordt het voorstel door iemand anders uitgevoerd en dan denk je van; ik ben toch blij dat het zo gebeurd is. En je hebt natuurlijk ook mensen, we zitten met een dag in dat voetballen, maar je hebt ook mensen die de bal in de buurt van het doel moeten brengen, en een ander die kopt hem erin. Maar dan ben jij wel degene geweest die de bal op de juiste plaats naar voren wist, als je hem over de zijlijn, dan heb je helemaal niks bereikt. En zo gaat het ook met zo'n kerk, soms heb je ook dat die bal even naar voren moet komen. En ook in de richting van de gemeente. Zo'n schoonheid is natuurlijk ook, dat is en blijft een prachtig mooi gebouw. Doordat ik hier veel in die kerk als vrijwilliger ook zit, mijn vrouw die maakt die dienstlijsten, en die deelt mij ook te pas en te onpas in. En ze zegt: doe kenst wol wachten, nou dan ga ik er maar weer zitten. Nou dan merk je dus ook iedere keer dat mensen die van elders komen, dat die mensen ook zeggen van: goh wat hebben jullie een prachtig mooie kerk. En dat hoor je dan zo vaak dat je denkt, ja dat moet wel haast waar zijn. Dat hoort (...) nog weer veel minder vaak als dat ik dat hoor. Dan zeggen die mensen van: ja prachtig mooi. Dat zie je ook wel in het schriftje dat mensen dat schrijven. Mensen uit Zuid-Afrika die schrijven: *ons het baaie geniet*.

Ja nou dat is goed.

A2: Dat is toch geweldig als ze dat opschrijven.

Ja heel leuk. En zou u ook kunnen zeggen waar conflicten kunnen ontstaan tussen deze waarden die hier liggen. Dus stel, een iemand streeft die waarde heel erg na, en een ander streeft die waarde heel erg na.

A2: Je zou natuurlijk ook over, als je dat geld verdienen er wat dichterbij zou leggen, en er zijn mensen die zouden ineens zeggen: ja maar, we moeten geld verdienen aan die kerk, nou dan kun je dus ook al een conflictje zou je kunnen krijgen. Ik noem maar wat, dat iemand ineens zegt: ja we moeten 2 euro entree heffen op de bezoekers die in die kerk komen. Nou daar hebben we destijds van gezegd: dat gaan we niet doen. Als je in de kerk van Workum in Friesland komt, daar wordt een euro entree geheven, maar daar krijgen mensen ook nog weer een folder mee.

A1: Ik zeg, ik ben kerkrentmeester, maar ik ben stellig van mening; de kerk is er niet om geld te verdienen. Dat wij als kerkrentmeesters geld moeten hebben staat buiten kijf, anders kunnen we niks doen. Ik neem dat heel letterlijk. Als je dit wat anders gaat vertalen dan ontstaat er ruimte om weer wel wat mee te doen met dit plaatje. Maar als je het letterlijk neemt, dan zeg ik nee.

Ja het gaat om letterlijk.

A1: Het gaat bij jou om letterlijk, maar dan nog blijf ik zeggen dat wij zeg maar verdienen aan een kopje koffie wat we verkopen, is prima. Maar dat gaan wij niet inzetten om op vakantie te gaan. Dat gaan wij inzetten om dit allemaal goed in de benen te houden.

Om de andere waarden te bewerkstelligen?

A1: Te bewerkstelligen. Geld moet er komen, laat daar geen misverstand over bestaan, en dat is net zo goed als de mensen die lid zijn van de kerk, die het kan betalen, vind ik, dat die ook iets hoort te betalen. Hoe weinig dat ook is, maar diegene die dat niet kan betalen, prima. Maar die het wel kan betalen, die betaalt. Zo zitten we daarin. Maar dat zie ik niet als verdienen, dat zie ik absoluut niet als geld verdienen, nee nee nee. En als wij geld binnenhalen uit fondsen, dan zie ik dat ook niet als geld verdienen. Dat komt ons toe, omdat we dit bewerkstelligen. En als we nou zorgen dat die reputatie van ons daar ook aan bijdraagt, dat als wij bij de provincie komen dat ze zeggen van: oh, de protestantse gemeente, een goed idee waarschijnlijk, anders komen ze hier niet. En je hebt daar dan

een goede reputatie, dan gaat die deur ook wat makkelijker voor je open. En zo zie ik die reputatie. En dan denk ik van, nou dat hoort in die lijn. Maar je kan er net zo mee wisselen als je wil. En geld verdienen stinkt niet, laat ik dat voorop zeggen.

A2: Wij merken gewoon eigenlijk dat die reputatie van ons wel vrij aardig is, want ja de Stichting Oude Groninger Kerken organiseert met zekere regelmaat het een en ander hier in deze kerk. Nou inmiddels gaat de Stichting binnenkort nog de Molukse Kerk overnemen, en dan hebben ze dus 5 gebouwen in de gemeente Appingedam, op een oppervlakte van 5 bij 5 kilometer. Binnenkort zouden ze eigenlijk in Groningen het gebouw wel dicht kunnen doen en zouden ze hier wel in Appingedam.. Wij zorgen wel voor parkeergelegenheid.

A1: Stel het Peter alvast maar voor.

Is goed, ik zal het doorgeven. Ja dat is duidelijk denk ik. Dan heb ik nog een gedeelte, dan bergen we deze weer even op. Want er zijn hier dus al heel veel nevenactiviteiten in de kerk, maar ik ga het nu over herbestemming hebben. Stel het komt toch ooit zo ver dat er herbestemd zou moeten worden. Welke opties hiervan lijken u dan meer of minder geschikt, en waarom? Er zitten plaatjes bij.

A1: Je moet rangschikken.

Laat ik anders beginnen met wat u van het herbestemmen vindt, van kerken? Want het wordt al regelmatig gedaan eigenlijk?

A1: Het is een hot item in Nederland.

A2: Soms kan het ook niet anders, omdat er te weinig gelovigen overgebleven zijn, dus dan moet je wel een andere bestemming voor zo'n gebouw vinden, of je moet 'm slopen. Dat zijn de enige twee opties die je soms hebt. Dus dan is het kiezen uit een aantal zaken.

A1: De komende jaren komen nog heel veel kerken te koop. Zeer veel.

A2: Als wij dat lezen in het blad van kerkbeheer, dan wordt er toch geschreven over - ik meende van - een duizend kerken die de komende jaren nog aan bod komen. Dus dat gaat nog een hele andere kijk worden in pak 'm beet 20, 25 jaar.

A1: Kijk en dan is het natuurlijk, ik kan dit gaan rangschikken op basis van Appingedam. Want het is anders als het gaat om het kerkje in Bellingwolde bijvoorbeeld.

Ja het gaat om deze kerk.

A1: Het gaat om deze kerk. Moeten we ze in een bepaalde volgorde weer leggen voor jou?

Dat is wel het makkelijkst, als dat lukt.

A1: Dan ga ik beginnen. Dan leg ik deze bovenaan, en je zal begrijpen waarom.

Ja, het wijkcentrum.

A1: En ik wig wat tussen deze boven of die boven.

Tentoonstellingsruimte en wijkcentrum.

A1: Het mag van mij ook naast elkaar, maar dat mag van jou niet denk ik?

Ja dat mag ook, als het maar een beetje op volgorde ligt.

A1: Ik vind dit eigenlijk, stel dat wij als protestantse gemeente ophouden te bestaan, want daar hebben we het dan over. Of te klein worden, dat we het niet meer kunnen trekken. Dan ga ik daarvoor. En deze komt er natuurlijk automatisch onder te hangen. En het casino, we hebben net een conflict gehad.

Wat voor conflict was dat?

A1: Dat vertelde ik toch net? Dat was het spiritfestival. Ja dit past er misschien ook wel onder, en dan kom ik gauw een beetje hierzo terecht. En als je dit hebt, dan mag dat ook. En hier ben ik wat verlegen mee, om die ergens neer te leggen, maar ik ben hier absoluut niet tegen. Stel dat er hier

Oke, dan zal ik nog even een foto maken.

A1: Nee dat gaat me te ver, dat is jouw taak ook vanmiddag. Aan ons is het om ook hard te zijn en ook genuanceerd te zijn. Op basis van de bovenste 4 ben ik genuanceerd, en op het voorgaande ook. Dus er kan veel bij mij. Daarom zeg ik: casino niet. Verder zijn er vele mogelijkheden, dan ben ik even je vraag kwijt.

Of het behoud van gebouw dan belangrijker is dan de functie.

A1: Ja stel dat dit dan in Appingedam, het gebouw is niet intact te houden, mits het casino erin komt. Dat is dan eigenlijk de zwart-witvraag. Dan zal ik tot het uiterste toe kijken naar mijn mogelijkheden om dat tegen te houden. En op het moment dat er een democratisch besluit gevallen is, ook al ben ik er 300% mee oneens, zal ik me daarbij neerleggen, want ik ben democraat.

En hoe denkt u daarover?

A2: Ja ik ben ook fel tegen casino's, ook in het algemeen. Ik zou dus ook liever niet willen meemaken, en we hebben politiek ook al meegemaakt over aankoop en verkoop van kerken. Nou ik heb vanuit de politiek ook eens een keer gestemd tegen de aankoop van een kerkgebouw door de gemeente Appingedam, omdat ik toen ook vond van ja, het was niet duidelijk wat ga je met dat gebouw doen. Nou en achteraf staat het gebouw nou al jaren leeg.

En vindt u dat dan minder erg dan dat er iets anders in zou komen?

A2: Nou nee, ik had liever gezien dat men in dat andere gebouw, omdat die helemaal zijn kerkelijke functie en die kerkgenootschap, die bleef nog bestaan, die ging samen met Delfzijl. En dat is ook misschien nog weer een verschil, ga je op een andere plaats verder of houd je als kerkgenootschap zelf op te bestaan?

A1: Neem nou het Nicolaaskerkje, want daar hebben we het dan over in de Solwerderstraat. De katholieken hebben daar altijd gekerkt, maar die werden te klein, toen zijn ze samen gegaan met Delfzijl. Het Nicolaïkerkje is omgevormd tot een publiekelijk gebouw, wat te gebruiken valt als restaurantje, je kan er met een klein clubje vergaderen, nou blablabla. Het is een enorm mooi project geworden, de NOVO-mensen doen daar ook werkzaamheden. Inmiddels is het ook wat uitgebreid. Dat is een schitterende invulling voor dat gebouw geweest. Als (...) van tevoren geweten had dat dat erin gekomen zou zijn, denk ik, ik denk dat ik hem zo goed ken, ik denk als hij dat geweten had, dan had hij voor gestemd.

A2: Het ging om een ander kerkgebouw.

A1: Bij de brug. Dat is de apostolische, daar gebeurt tot op heden nog niks mee.

En kunt u ook nog iets zeggen over de nuancering in de keuze van de bovenste mogelijkheden.

Welke liever dan?

A1: Ik vind dit wel heel mooi, stel dat er dan iets zou moeten.

Tentoonstellingsruimte?

A1: Dan ligt hier wel mijn hart. Maar het zou toch zeer toegankelijk moeten blijven voor de mensen die daar dan ook zouden willen zijn. Dus het moet wel heel laagdrempelig blijven. En of dat het dan een wijkcentrum heet of een kerkgebouw met een tentoonstellingsruimte. Hier ligt mijn hart. Want daar kan je de mooiste functie mee doorgeven.

Tentoonstellen.

A2: En ik denk ook wat er nog bij komt is natuurlijk, ja zo goed kennen wij elkaar al wel, dat we dan toch alletwee nog het idee hebben dat het meest het karakter van de kerk zoals wij hem gekend hebben en zoals wij er jaren aan gewerkt hebben, dat die dan het meest behouden zou blijven. Bij een casino zou je dan ineens een heel ander, tenminste de beelden die we van casino's zien, nou dan denk ik; dat lijkt dan niet meer op een kerk van binnen.

Dus dat is dan wel een belangrijk punt dat het nog wel op de oude kerk lijkt, dat het nog zichtbaar is.

A2: Tenminste, alhoewel, je weet tegenwoordig ook dat in sommige kerken, en dat zien we ook bij Stichting Oude Groninger Kerken, als we dan zien hoe sommige kerken prachtig mooi verbouwd zijn van binnen. Leegkerk is er dan zo'n voorbeeld van. Waar dan dat mooie goud daar allemaal binnenin gekomen is. Dan denk je, ja dat is een heel mooi voorbeeld van hoe je dus een ouderwets kerkje toch weer helemaal een upgrade kan geven. Het is allemaal in beweging, we weten dat veel kerkgebouwen, die hebben op den duur te weinig mensen. Als we de leeftijdopbouw zien, dan denk je van, je houdt je hart vast, als wij over 20 jaar ook achter een rollator lopen, en niks meer kunnen doen. Hoeveel nieuwe mensen staan er klaar? En we zien dat natuurlijk in vele ons omliggende dorpjes, we waren de afgelopen week ook nog weer getuige van de overdracht van de kerk van Spijk en van Losdorp.

A1: En dat gaat nog heel vaak gebeuren. Kijk, als hier nou nog het ombouwen naar een wooncomplex, toen we met de gereformeerde kerk bezig waren, om die van ons weg te zetten, zijn we daar ook heel nadrukkelijk naar aan het kijken geweest van; kunnen we er een wooncomplex van maken. Daar was wel markt voor op dat moment.

Dat vond u zelf ook wel een goede optie?

A1: Dat vond ik zelf een zeer goede optie. Daar hadden we ook begeleiding bij vanuit onze protestantse kerk, mensen waar je een beroep op kon doen om daarover mee te denken. Maar daar zag ik wel heel veel kansen, ware het niet dat dat gebouw ook een monumentaal pand is, en aan de buitengevels niks veranderd mag, dus we kunnen daar geen wooncomplex van maken. Maar dat was wel een hele mooie optie geweest midden in het hart. Een seniorenappartement.

A2: Was dat 7 jaar eerder geweest, dan had daar hele grote mogelijkheden gezeten, maar toen dat gebouw die monumentale status kreeg, toen is in feite een deur dichtgeslagen en die ging niet meer open. Want dat is wel het nadeel, als een gebouw een keer een monument is, dan wordt het heel lastig om er dan weer wat aan te gaan veranderen.

A1: Kijk als wetgeving niet gaat veranderen, stel dat dat zo blijft, dan valt dit weg.

Casino, Pop-uprestaurant, Tv-productie, Informatiecentrum. En dat zou dan komen door de monumentenwetten?

A1: De banken mogen er niet uit.

Maar hoe vindt u dat zelf eigenlijk?

A1: Ik vind dat de wet op het erfgoed, zoals die er nu uit ziet, met alles wat er op ons afkomt, legt ons te veel regels op. Daar zitten te veel beperkende regels op. Want wij lopen dan met herbestemming van gebouwen vast.

A2: En dat zal men ook langzamerhand ook achterkomen, van de overheid zelf uit, want dan is het op den duur dat mensen zeggen van: we doen dan maar niks meer aan dat ding, we trekken de deur maar achter ons dicht en we laten 'm maar gewoon in elkaar storten. En dan verdwijnt 'ie op den duur. Want je bent niet verplicht om een monument te onderhouden, dat ben je misschien uit je eergevoel ben je dat. Maar je bent het niet wettelijk verplicht. Als je zegt ik heb geen geld meer, of je bestaat als kerkgenootschap niet meer, dan kun je de sleutel naar het gemeentehuis brengen.

A1: Je hebt dan ook maar een koper hè? Op dit moment zijn we in de provincie Groningen. Ik weet dat ook van een onze naburige dorpen, die zitten ook met zwaar onderhoud. Financieel zitten die ook aan de grond, hebben weinig eigendommen. Die ene koper die we dan kennen, SOGK, die wil dat wel hebben, maar met bruidsschat. Stel, je zou kunnen zeggen, een projectontwikkelaar mag daar ook op bijten, dan heb je al meer kansen. Maar het zijn allemaal monumentale gebouwen waar

weinig of niks, en zeker niet aan de gevels veranderd worden mag. Intern krijg je dat misschien dan nog wel met een goed gesprek, en met veel druk en nog eens een keer druk en krijg je dat na 1, 2 of 3 jaar nog eens een keer voor elkaar.

Maar wat u betreft zou dat wat losser mogen?

A1: Ik denk dat als wij zeg maar, als er niet te veel kerken dichtgetimmerd zouden gaan worden, dat voorzie ik, dan moet de regelgeving opgerekt worden. Anders gaat dat niet lukken. Want SOGK staat op dit moment natuurlijk hier in de provincie onderhand als grootste kerkbezitter bekend, maar die wil ze wel hebben, maar ze moeten wel in een bepaalde staat van onderhoud zijn, en als ze dan onder dat niveau zitten, dan moet er een bruidsschat meekomen. En misschien zelfs wel terecht.

A2: En we zien langzamerhand dat de SOGK die zegt ook al tegen de vrijwilligers ter plekke van: jongens, jullie moeten proberen om activiteiten in het kerkje te ontplooiën. Dat deden ze in het verleden niet. Er wordt nu al gesproken van: jullie moeten misschien zelf straks dat kerkhof gaan maaën. Wat in het verleden niet zo was. Ook de SOGK die ziet op den duur ook het eind, en daar staat geen pot van een miljard. Dat is iets van 10, 15 miljoen en dat wil wel op. Dat wil wel op. Dat is niet zo'n idioot groot bedrag. Ja, misschien als er een aantal rijke mensen overlijden die hun hele bezitting nalaten. Maar van die stuk of wat donateurs komt ook niet zo'n groot bedrag. Want ik lees die jaarverlagen ook van de SOGK, en dan zie je dus ook dat dat een wankel evenwicht is. Zelfs al voor zo'n goedwillende stichting.

A1: Onherroepelijk, want laat daar ook geen misverstand over bestaan. En ik denk dat die ook een kans moet krijgen, maar ook gemeentes die een kerkgebouw af willen stoten moeten ook een kans krijgen. En omdat er nu eigenlijk maar 1 koper is, en regelgeving ook voor hun soms lastig is, heel lastig is. Ik bedoel, want zij hebben ook hele goede mensen nodig om dat dan wel te laten krijgen, en natuurlijk als je dan tegen mensen gaat zeggen van: moeten we dan de bulldozer er maar voor zetten? Moeten we dat eerst uitspreken voordat jullie wakker gaan worden? Dit kan toch zo niet doorgaan? En misschien hebben we ook wel te veel kerkgebouwen op termijn, misschien moeten er ook wel een paar platgeschoven worden. ( ) Ik zie ook wel kerkgebouwen staan die overgedragen worden, waarvan ik denk van, moet daar mijn belastinggeld nou heen?

A2: Als je tegenwoordig de kaarten van Groningen pakt en je kijkt hoeveel kloosters en hoeveel borgen er allemaal in het Groninger land geweest zijn, en wat daar nog van over is. Die kloosters die zijn weg, en die borgen die zijn ook weg. En misschien is het volgende icoon dat dan gaat verdwijnen misschien wel de dorpskerk. Wie zal het zeggen.

A1: Kijk als het nou zo kon worden in Groningen hè, dat we met het instandhouden van al het cultureel erfgoed dat we hebben. Als daar de economie welvarend mee zou kunnen gaan draaien in Groningen, dan moet iedere euro erin gestopt worden. Maar dat zie ik nog niet helemaal. Dat zie ik nog niet helemaal.

A2: Wij hadden laatst de vraag bij de provincie neergelegd: we willen het orgel restaureren. Een van de vragen die bij de provincie gesteld wordt: hoeveel werkgelegenheid levert dat op? Zo wordt er al gesproken. Nou iedereen kan natuurlijk ook, zonder die vraag te stellen, kan die het antwoord wel begrijpen. Dat levert geen werkgelegenheid op, ja voor het moment levert dat even werkgelegenheid op voor de orgelbouwer. Maar op termijn, daar blijft dezelfde man of vrouw op dat orgel spelen, maar dat gaat geen fte's opleveren.

A1: En ook al gaat dat met een handvol concerten per jaar, of andere activiteiten waar je het orgel bij inzet, omhoog. Stel dat je dat ermee weet te bewerkstelligen. Zo kijk ik er economisch dan nog wel naar. Ook alles wat wij doen moet eraan bijdragen, onder andere dat orgel restaureren, inclusief het uitbreiden met een vrij pedaal, moet er voor zorgen dat we dit economisch goed kunnen blijven

laten draaien. Dus het moet een aanzuigende werking hebben op anderen, om hier wat te willen doen. En dat mag dan wel weer geld opleveren, ook voor diegene die dat dan huurt, die mag daar zijn brood dan mee verdienen, geld verdienen. En wij weten daarmee dan het gebouw en het orgel en alles op een goede manier te exploiteren. En daar hoeven wij verder niet rijk van te worden, maar we moeten de zaak wel voortdurend op de benen weten te houden.

Nou dat lijkt me een heel mooi streven om mee af te sluiten.

A2: Fijn.

A1: Ik hoop dat je er veel aan hebt.

Ja, ik denk het wel.

Interview met Stichtingsmedewerker H

Datum: 17 juni 2014

Tijd: 12.10-13.10

Plaats: Hilversum

Kunt u iets vertellen over uw functie?

Ik ben voorzitter van Stichting Vrienden van de Clemenskerk. En dat is een organisatie die zich sinds 1992 inzet voor het behoud en het cultureel maatschappelijk gebruik van dat gebouw. Ze is opgericht toen de kerk nog kerk was, rooms-katholieke kerk, omdat er toen al problemen waren met de financiering van het gebouw. Dus toen is er een bloeiperiode geweest van 3 jaar ongeveer, dat er veel culturele activiteiten waren. Het bisdom was daar niet zo heel erg enthousiast over. Die wilde het kerkelijk gebruik voorop blijven stellen. Toen zijn er 2 parochies in Hilversum-Zuid gefuseerd. En toen heeft het bisdom besloten, samen met wat parochiebestuurders, om het goedkoopste gebouwtje te houden en de Clemenskerk te sluiten, af te stoten. En ik ben dus pas later erbij gekomen, toen ik hier kwam wonen in de buurt. Toen bleek er al jarenlange procedures te zijn, van het bisdom tegen de gemeente en de Stichting. Omdat het gebouw de Rijksmonumentenstatus had gekregen. En zij wilden het gebouw gewoon afbreken om het als bouwgrond te verkopen, en dat was ons allemaal te gortig. Sowieso ook de gemeente Hilversum, maar allemaal buurtbewoners, oud-parochianen. Dus die hebben toen die strijd eigenlijk voortgezet, terwijl ze eigenlijk opgericht waren voor culturele activiteiten in dat gebouw, om te ondersteunen, is het toen eigenlijk meer een vechtklub geworden om de sloop te voorkomen.

En hoe lang bent u nu al voorzitter?

Ik ben sinds, ik geloof 2004, of 2006? Dat zou ik even moeten nakijken. Ik geloof 2006. Ik kwam hier wonen in 2004 en ben in 2006 voorzitter geworden.

Kunt u iets vertellen over de visie vanuit uw positie op de kerk? Hoe die eruit ziet?

Het gebouw zelf?

Ja, hoe u naar het gebouw kijkt.

Toen ik hier kwam was het een heel raadselachtig, wonderlijk, bijzonder gebouw dat dichtgetimmerd zat. Met prikkeldraad eromheen, helemaal begroeid. En dat was duidelijk dat er een soort patstelling was. Niemand mocht erin of uit. Het bisdom had de sleutel. En verder was het alleen maar een juridische toestand. Maar wel heel wonderlijk, want het is een heel bijzonder gebouw, midden in een leuke dertigerjarenbuurt. En je ziet meteen, het heeft aparte dakdelen, het is een heel bijzonder bouwkundig gebouw. Het was eigenlijk gewoon vooral nog een soort vraagteken, van hoe kan dit nou zo fout zijn gelopen? Dat speelde voor mij natuurlijk vooral. Voor de mensen die langer betrokken waren bij de Stichting, die wisten wel hoe het was gelopen. Die zaten nog vol met het conflict, ook onderling in de parochie, met mensen die ze in de steek hadden gelaten, en hoe dat dan was gedaan met die besluitvorming over het gebouw. Er speelde heel veel wrok, de hele situatie had mensen ook echt uit elkaar gedreven.

En hoe kijkt u precies vanuit uw functie? Hoe kijkt de Stichting Vrienden van de Clemenskerk naar de kerk?

De Stichting Vrienden van de Clemenskerk wil gewoon dat het gebouw behouden blijft, voor de buurt en voor de maatschappelijke functie. Want dat gebouw was altijd al een soort spilgebouw in die wijk. En ook als dat gebouw dan geen kerk meer is, vinden mensen toch: dat gebouw is gewoon bijzonder en dat is een stuk historie en dat moet gewoon blijven. En het moet ook voor de buurt een

functie houden. En dat is best een puzzel, van hoe organiseer je dat dan. En hoe krijg je dat financieel rond.

Dan gaan we even naar het puntje conflicten. Kunt u iets vertellen over wat voor soort conflicten er kunnen ontstaan in de erfgoedsector, meer in het algemeen?

In het algemeen. Ja, je hebt in het algemeen op dit moment het probleem dat de overheid enorm aan het bezuinigen is. Publieke gebouwen die worden zo veel mogelijk afgestoten. Er heerst bij Monumentenzorg en de ministeries het idee: erfgoed moet zichzelf zo veel mogelijk bedruipen. Waar dat vroeger eigenlijk normaal was dat je monumenten gewoon met elkaar ook onderhield en subsidieerde, is die monumentenzorg, de subsidies, zijn enorm teruggedraaid, daar is bijna niks van over. Dat is een soort loterij bijna, als je net binnen een regeling past, dan moet je heel erg je best doen. Eigenlijk is erfgoed een beetje, vind ik, overgedragen aan de wolven. De handige partijen met geld, die goede connecties hebben met ontwikkelaars, met overheden, die krijgen het voor elkaar. Tenzij mensen gewoon nog een historisch netwerk hebben, of in de kerken zelf, of met een hele grote kring van ondersteuners vanuit de samenleving. Dan zie je dat een aantal van de Stichtingen het ook heel goed doen, kerkenstichtingen. Maar dan is het ook een flinke klus, om inderdaad die monumenten op die manier met heel veel hulp van vrijwilligers, om die in stand te houden. Daarom zie je dus nu ook dat vraagstuk, vooral met die kerkgebouwen, de overheid weet inmiddels dat er gewoon heel veel kerkgebouwen leeg komen te staan. Die kerkgebouwen zijn eigenlijk een beetje verweesd. Want de kerkelijke organisaties die hebben het idee: wij hebben ze niet meer nodig, want we hebben geen leden meer. Die zien ook niet dat ze daarin een maatschappelijk taak hebben, om met het erfgoed nog iets te doen. Of ze zijn alleen maar heel kritisch, van wat mag er wel wat mag er niet, vooral in de katholieke kerk. Ja die hebben ook wel financiële tekorten, dus die willen van die gebouwen af. Maar die denken ook: ja wat dan. En eigenlijk zie je hetzelfde bij gemeentes. Gemeentes hebben heel lang zich afzijdig gehouden. Die dachten, kerken dat is van kerkelijke organisaties, en daar moeten we ons verre van houden, want dat is tricky business, zeg maar. Als je daar niet genoeg afstand houdt dan word je op de een of andere manier gecompromitteerd, want er moet een soort gezonde scheiding zijn tussen staat en kerk, daar ben ik het ook wel mee eens. Maar dat betekent dus ook dat ze de instandhouding van die kerkgebouwen, dat ze zich daar eigenlijk helemaal nooit in verdiept hebben.

Vindt u dat ze daar meer aandacht aan moeten besteden? Niet zozeer omdat het een kerk is, en kerk en staat moet gescheiden blijven, maar dat ze toch meer doen om die kerken te behouden?

Ik vind dat ze die gebouwen als maatschappelijk erfgoed, moeten ze daar inderdaad aandacht aan besteden. En ook veel meer in kaart brengen; hoe vertegenwoordigt dat de geschiedenis. Want je kan er ontzettend veel aan aflezen, aan al die kerkelijke twisten en weet ik wat. Hoe dat het landschap, en het stedelijke landschap heeft bepaald. En nog los van dat het gewoon prachtige gebouwen zijn, bouwkundig en qua architectuur. Maar het is als historisch erfgoed, is dat juist heel interessant. En het aparte is, omdat natuurlijk veel mensen zelf eigenlijk niks meer met de kerk te maken willen hebben of er ooit uit weg zijn gegaan, hebben ze vaak ook een soort afweer tegen die kerkgebouwen, want daar hangt nog een zweem omheen van intolerantie of van muffigheid. Maar die stap verder moet eigenlijk nog gemaakt worden in de samenleving, dat mensen snappen: wacht even, het is wel historie en hoe behoud je nou wel dat voor samenleving, voor de toekomst. Dat je nog kunt zien wat er gebeurd is.

En heeft u daar ideeën over hoe dat beter overgebracht zou kunnen worden?

Daar heb ik zeker wel ideeën over, want daar zijn ook wel voorbeelden van. En daar kan je natuurlijk ook op een museale manier, informatieve manier, zoals je dat met andere historie doet, kan je dat

ook wel in die gebouwen zichtbaar maken. Wat is de historie van het gebouw, hoe verhoudt dat zich met die religieuze stromingen in Nederland. Dat is natuurlijk ook voor jongelui, voor kinderen, nu ook heel interessant om te zien. Ook van andere religies, dat je ziet: oh, dat is ook niet allemaal koek en ei geweest onderling, tussen die christenen. De educatieve kant is daar ook heel belangrijk in. En hoe je met die gebouwen omgaat, dat is dus apart die zoektocht van hoe geef je ze wel een bestaansbasis, hoe vind je voldoende financiële middelen als samenleving om die gebouwen te kunnen betalen. Dus dat is onze visie, ook als Stichting, steeds geweest. Je redt dat niet in je eentje. Je kan het alleen doen als je dat met meer partijen samen echt je schouders eronder zet. Want het zijn natuurlijk kostbare gebouwen, ze zijn heel groot. Juist gebouwd om het hoogste en het mooiste, wat mensen aan geestelijke waarden zagen, om dat te weerspiegelen. En dat is dus ook kostbaar in onderhoud. Dus daar moet je een koppeling hebben van steun vanuit de overheden en van particulieren, en op een manier een nieuwe functie geven waarin je ook die betrokkenheid juist van mensen vast kunt houden. Daarom is het zo jammer als die gebouwen echt een particulier nieuwe bestemming krijgen. Of het nou woonruimtes zijn, of winkels of een ander particulier bedrijfje. Dan is gewoon de nieuwe eigenaar verantwoordelijk voor de financiering, maar dan heeft zo'n gebouw niet meer een echte functie voor de omgeving, niet meer een gemeenschapsfunctie, een sociale functie. En dat is natuurlijk juist het bijzondere van die gebouwen, dat ze zo centraal in die buurten liggen, dat iedereen daar naar binnen kon. Dat je echt zo onder de indruk kon zijn van die grote ruimte. En dat je daar ook van alles kan organiseren, als er een debatavond moet zijn over de politiek dan kan je er terecht, als er een herdenkingsbijeenkomst nodig is dan kan je er terecht, of andere activiteiten organiseren.

Dus dat zijn dan voornamelijk maatschappelijke activiteiten voor de buurt?

Ja. En het probleem is dat nu dus niemand zich verantwoordelijk voelt om dat soort activiteiten te faciliteren. Eigenlijk is er geen idee meer van we moeten gebouwen hebben waar de buurt nog elkaar kan treffen. Dan denken ze, ja ze bezuinigen zelfs alle buurthuisjes en dat zijn eigenlijk alleen voor kleine ontmoetinkjes van burens en cursusjes. Dat is een beetje het algemene dilemma, van hoe houd je dan die monumentale ruimtes in die steden en in die dorpen, hoe houd je die in stand?

En dan iets specifiek, naar de Clemenskerk: met wat voor soort actoren krijgt u te maken als er conflicten spelen?

Nou we hebben dus zelfs, ook in overleg met de gemeente, steeds onderzocht: wat is er nodig, om zo'n gebouw bijvoorbeeld cultureel centrum te maken? En daar ook een heel plan voor opgesteld. Alleen toen zaten we dus met het dilemma van: nog 2/3 miljoen restauratieachterstand. Zo ga je eigenlijk stapje voor stapje, als je in overleg gaat, loop je tegen de grootste knelpunten op, en dan ga je kijken; hoe kan je daar weer oplossingen voor vinden, zodat je stapje voor stapje zo'n probleem eigenlijk verder brengt. Of niet het probleem, maar de oplossingen in zicht krijgt. Zo is de monumentenstatus verkrijgen was eigenlijk al een eerste wapenfeit, dat je in elk geval er voor kon zorgen dat het gebouw niet werd gesloopt, anders was het er niet meer geweest. En dan die rechtszaken. Maar vervolgens die restauratiesubsidies, daar hebben we bijvoorbeeld in samenwerking met de gemeente voor gelobbyd om die subsidie te krijgen, maar toen werd die afgewezen. Toen is er toch door het ministerie is, eigenlijk omdat ze ook voelden: het is ook wel heel sneu dat dat niet in beweging komt, is er vanuit een heel ander ministerie dat niet eens meer bestaat, van Wonen Werk en Inkomen, is toen ineens vanuit een crisismaatregel is er een budget toegekend. Toen was er alleen ineens weer geen partij die dan die restauratie kon gaan uitvoeren en die het eigendom op zich durfde te nemen. Want je moet natuurlijk toch ook weer een stevige partij hebben die dat kan doen. Wij zijn natuurlijk maar een klein stichtinkje, dus dat kun je ook niet alleen

bolwerken. Dus de gemeente heeft gelobbyd, die heeft geprobeerd de woningcorporaties daarvoor warm te maken. Toen heeft Dudok Wonen, die daar ook allemaal woningen in de omgeving heeft, was eerst daar wel toe bereid. Toen hadden ze nog een plan om dan appartementen te bouwen op de plaats van de pastorie, om zo dan weer het onderhoud van de kerk te financieren. Daar waren we op zich niet zo heel gelukkig mee, maar goed, wij gingen steeds in gesprek over alles. Veel van die gesprekken waren wij ook niet bij, want wij werden vaak gezien toch als een lastige club die een luis in de pels was.

Dat waren gesprekken tussen?

Tussen de gemeente en Dudok Wonen. En dan soms met het bisdom erbij. Toen heeft Dudok Wonen zich eerst wel bereid verklaard, de woningcorporatie, om dat project te gaan trekken. En wie daar ook erg voor gelobbyd heeft is bijvoorbeeld de toenmalig monumentenambtenaar: Arie den Dikken. Die heeft ook ooit een studie gemaakt van hoe belangrijk het gebouw is in de buurt, hoe de architect Dudok, die natuurlijk in Hilversum een heel belangrijk figuur is, zijn stratenplan zelfs helemaal heeft gericht naar die Clemenskerk. Er is flink gelobbyd vanuit Hilversum, en ook door ons. Ik heb zelf contact gehad bijvoorbeeld met mensen van de provincie, de Statenleden die dan mij belden om informatie van: hoe zit het nou precies met die situatie. Of iemand van het ministerie die mij belde, want dan wilden ze gewoon nog een onbevangen blik van hoe zit het nou eigenlijk. Wat mag nou wel van het bisdom en wat niet, en waarom komt er geen beweging in?

Dus u werd in sommige, als ik het goed begrijp, in sommige delen weer een beetje buitengesloten en in andere juist weer niet?

Ja. We waren natuurlijk financieel geen serieuze partij. Daar werd vaak ook lacherig over gedaan, van als je iets wilt, dan moet je het ook maar zelf gaan betalen. En het bisdom zei ook: kom eerst maar eens met een exploitatieplan. Wij konden niet alle cijfers dichtbreien als kleine stichting. Dus zo is eigenlijk toen langzaam via die lobby van alle kanten is er eerst subsidie gekomen vanuit de provincie en toen ook subsidie van het rijk, van het ministerie van WWI. Alleen toen trok Dudok Wonen zich ineens terug, omdat er een nieuwe directeur ontwikkeling kwam, die gewoon naar de cijfers keek, die iets minder maatschappelijk betrokken was. En toen lag er wel subsidie klaar, maar was er niemand die dat zou gaan benutten. Bovendien had het bisdom het ook moeilijker gemaakt, want die reageerde afwijzend op het plan dat Dudok Wonen dan had voor de kerk. Want het bisdom wilde altijd precies weten van wie het wilde kopen, wat ga je ermee doen. Want het bisdom is heel huiverig voor alles wat misschien aanstootgevend is. Toen had Dudok Wonen aanvankelijk het plan om daar, ook een heel kort briefje hadden ze opgesteld, een huiskamer van de stad van maken. Dat merkte je wel, dat was nog verder niet zo uitgedacht, maar we dachten daar vinden we wel iets op. Toen kwam er een officiële brief van de bisschop naar de gemeente, dat het bisdom dat geen waardige herbestemming vond voor een voormalig rooms-katholiek kerkgebouw. Wel dat er nog afgewacht werd wat het standpunt was van de hele bisschoppenconferentie, maar dat dit dus niet akkoord werd bevonden. En daar mocht ook, verder mocht de brief ook niet, er mocht geen richtbaarheid aan gegeven worden aan de media. Daar zijn we altijd wat ondeugend om ons daar weinig van aan te trekken. Dus als wij via de gemeente toch een kopie krijgen, moeten we open op tafel leggen hoe de situatie is. Maar goed, toen was er dus niemand, en de subsidie dreigde te verlopen, de deadline. En toen heeft de monumentenambtenaar ook verder gezocht, en die heeft toen BOEi benaderd: van willen jullie die kerk niet kopen? Stadsherstel Amsterdam is daarvoor nog in beeld geweest, die had ook interesse. Daar hebben we zelf ook goede contacten mee. Maar die kreeg geen toestemming van het ministerie, omdat ze, toen waren ze wat huiverig voor de uitbreiding van allerlei vastgoed van stichting Stadsherstel. En toen hadden ze de regel ingesteld dat

stichting Stadsherstel alleen maar vastgoed mag aankopen als ze al woningen ook in die plaats bezitten. Dus zij kregen geen toestemming om deze te kopen. Wij waren wel blij dat BOEi zich ineens, die heeft in een korte tijd besloten om dat te doen, de subsidie ligt klaar, ja we hebben nog nooit een kerk herbestemd, maar ze werden toch al benaderd door allerlei contacten vanwege de problemen met al die leegkomende kerkgebouwen. Dus toen heeft de directeur, Arno Boon, heeft gezegd: ik doe het. Dat was ook een moedige beslissing. Hij heeft ook zijn aandeelhouders, heb ik begrepen, flink moeten overtuigen om dat te doen. Dus toen is de restauratie van start gegaan en werden wij wel, aanvankelijk dus ook, betrokken bij gesprekken erover. Er zijn twee denktanks georganiseerd die werden geleid dan door de projectleider die was aangesteld door BOEi, Klaas Telgenhof. Die kreeg het gewoon als klus op zijn bord. Er waren wat verkennende gesprekken met iemand van de gemeente erbij, met iemand van Stadsherstel, met iemand van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed en wij. Nou ja wat kun je met zo'n gebouw en hoe moeten we dit aanpakken, de eerste stap met restauratie. En daarna viel het stil. Dus we hebben er wel als Stichting ook aangegeven wat voor ons het belangrijkste was. Én dat het monument in zijn waarde wordt gelaten, ook het interieur zo veel mogelijk, met de monumentale ruimte én dat het een maatschappelijke functie zou behouden. Maar dat was ook vastgelegd al bij voorbaat, omdat het bestemmingsplan van de gemeente zo was. En dat werd ook door BOEi bevestigd, en ook door de wethouder, van nou, dat zijn de kaders. Het moet passen binnen het bestemmingsplan, een nieuwe functie. Het moet het monument respecteren, met alle eisen die daarbij horen. Het moet voor de eigenaar natuurlijk financieel rendabel zijn, haalbaar zijn. En de gemeente, de wethouder, had zoiets van nou, die was niet bij dat soort gesprekken trouwens, die was verder niet in beeld, maar hij zei alleen: BOEi is verder vrij om het gebouw te verhuren aan wie ze willen, wij bepalen alleen de randvoorwaarden, wij toetsen op randvoorwaarden. Nou BOEi is toen druk bezig gegaan met die restauratie, daar werden wij af en toe over geïnformeerd, dus bijgepraat. Soms had hij ook een vraag aan onze Stichting, van hoe zit dat met de geschiedenis. De projectleider was hier helemaal niet thuis, dus ik had hem in het begin al aangegeven van wie de sociale partners in Hilversum waren met naam en telefoonnummer, enzovoorts. Want ik dacht dat zal toch best ingewikkeld zijn.

Als je hier niet bekend bent.

Ja, maar hij had zoiets van, ach, als we het gebouw eerst gewoon opknappen dat die belangstelling vanzelf komt. En dat bleek ook, hij zei: we worden lopend benaderd door geïnteresseerden voor het gebouw, dus ik kijk wel wat realistisch is. We hebben zelf ook nog iemand naar voren gebracht, iemand die interesse had om er echt een muziekcentrum van te maken. Die heeft nog gesprekken gevoerd met BOEi en met de gemeente, maar die zei uiteindelijk: ik kan het alleen doen als ik 2 ton startsubsidie krijg van de gemeente. De wethouder zei meteen van: ik heb geen geld.

Dan houdt het op.

Ja, die was juist met een grote sanering bezig van allemaal culturele instellingen in Hilversum, met bezuinigingen. Toen kwam er nog een andere kandidaat, diende zich ineens aan, die eerst met ons contact opnam zelfs voordat hij naar BOEi stapte, van: ik zou wel geïnteresseerd zijn om daar een sociale onderneming van te maken, in combinatie met jullie Stichting. Dus een ruimte voor muziekpodium in het gedeelte, en in het voorgedeelte iets van een theeschenkerij en misschien nog iets van bed & breakfast in de pastorie. Hij had zoiets van: nou zien jullie dat überhaupt zitten en zouden jullie mee willen werken met vrijwilligers. Dat vonden we op zich heel interessant, om daar ook verder over mee te denken, dus daar hielden we nauw contact mee. Maar wij zeiden: ja BOEi is degene die beslist, dus ga maar met hun praten. Nou dat bleken intensieve gesprekken te worden, maandenlang, waarbij dat zich verder uitkristalliseerde. Er bleek toen, ik werd door die projectleider

van BOEi geïnformeerd dat er 3 serieuze kandidaten waren, dus ook een kinderdagverblijf, een groot kinderdagverblijf en een winkel, een keten, in tweedehands artikelen. Troc werd dat toen genoemd. En dus deze jongen, deze ondernemer, sociaal ondernemer. Ik dacht nou ja, BOEi zei ook van: een winkel past natuurlijk niet in het bestemmingsplan, maar ze zetten die gesprekken voort met alle 3 kandidaten. Werd ook, op verzoek van BOEi, werd door ambtenaren, werden alle 3 de presentaties van alle plannen op het gemeentehuis getoetst. Van hoe is dat voor de buurt, hoe is dat voor het monument, wat met het bestemmingsplan. Hoorden wij toevallig, want daar werden we verder niet over geïnformeerd, dat hoorden we van de sociaal ondernemer die open met ons in contact stond over alles, van nou ik moet op het gemeentehuis komen zus en zo en dit is de reactie van de ambtenaren. En toen ineens kregen wij het bericht, terwijl wij dus hoorden van die sociaal ondernemer dat hij in overleg was over het huurcontract en over de voorwaarden, hij zegt: ja het is wat vreemd want eerst was de voorwaarde 3 maanden huurvoorschot, maar nu wordt er gesproken over een jaar. Dus hij zegt: ja, dan moet ik wel zien hoe ik dat financieel rondkrijg, en ook de renovatie van de pastorie. Dus hij was daar echt nog mee aan het puzzelen. En toen kregen we een telefoontje van BOEi: er is een principebesluit genomen dat het kinderdagverblijf komt in het gebouw. En daar was ik toch heel verbaasd over, ik zeg: hoe kan het nou dat er een besluit wordt genomen terwijl wij niet eens in de afwegingen worden betrokken als Stichting. Dat was eigenlijk een klap in mijn gezicht. Want wat ik weet, uit de buurt, is dat er helemaal geen behoefte is aan extra kinderopvang.

Waren die al in de buurt?

Er zijn vrij veel van die kinderdag-, hoe heet dat, van die crèches en kinderopvang in de buurt. En ik wist juist dat er zelfs een met faillissement, omdat het aantal kindplaatsen enorm terugliep, omdat ineens nu de ouders meer zelf moesten betalen. Ik dacht ook, een groot kinderdagverblijf, ik moet het nog zien, maar daar heb je veel ramen voor nodig. Daglicht, kamertjes. Dus waarschijnlijk wordt dat hele gebouw dan volgebouwd, dus ik kan me niet voorstellen dat dat nou een mooie oplossing voor het monument was. Bovendien ben je dan dan ook het gebouw voor de buurt kwijt als het echt helemaal vol wordt met het kinderdagverblijf. Maar wij hadden het plan helemaal niet gezien. Dus ik was echt verontwaardigd eigenlijk, dus ik heb ook een mailtje naar de directeur gestuurd van BOEi, van: wat maak je me nou? Maar die verwees me direct weer terug naar de projectleider, van laat die je maar toelichting geven. Die zei: ja, het was misschien beter geweest om met jullie dat eerder te overleggen. Maar hij zegt: de directeur beslist toch, zo gaat dat bij BOEi, met de financieel adviseur, en ik word wel om mijn mening gevraagd, maar zo gaat dat bij BOEi. Nou ja, ik dacht, ik wil ook eerst wel eens weten hoe de raadsleden erover denken, want de raadsleden hadden aangegeven: wethouder, wilt u het tijdig melden als er plannen zijn voor de Clemenskerk. De raad wist nog van niks. Die wist niet welke kandidaten er waren, die wist niet dat er überhaupt gesprekken waren, die dachten alleen maar: oh het gebouw wordt gerestaureerd. Dus toen heb ik een brief gestuurd aan de raadsleden, zus en zo, met afschrift aan de krant, van: BOEi heeft al een principebesluit genomen voor een kinderdagverblijf en een andere kandidaat en een sociaal ondernemen blijken dus, ik heb op een rijtje gezegd wat wij wisten dat de andere opties waren, met het verhaal van: wat heeft dit voor gevolgen en waarom wordt dit zo besloten. Nou toen was er een spoedoverleg, op verzoek ook van de sociaal ondernemer, want die was ook gefrustreerd, dat hij zo aan de kant was gezet zonder duidelijke toelichting. Die heeft ook een mail gestuurd aan BOEi, van: wat zijn jullie keuzes en klopt het wel dat jullie een non-profitorganisatie zijn of gaat het nu alleen om het geld? Nou vervolgens bleek dat nogal explosief uit te pakken.

Vanuit BOEi of vanuit de ondernemer?

Er kwam toen een spoedoverleg op het gemeentehuis, de wethouder begreep ook van: wacht even, dit kan zo niet, er komt van alles in de media. Dus er was een spoedoverleg met de wethouder, directeur BOEi, wij, die sociaal ondernemer en de projectleider van BOEi en de monumentenambtenaar en de ambtenaar planologie en stedelijke ontwikkeling. En daar kregen wij een tirade over ons heen dat we überhaupt naar buiten hadden gebracht, zonder de wethouder persoonlijk privé te informeren, dat we dit direct aan de grote klok hingen. De wethouder was boos. De directeur BOEi was furieus dat de sociaal ondernemer de geloofwaardigheid van BOEi in twijfel trok. Die vloog hem zowat aan. En er was een bijzonder agressieve sfeer van: als jullie als stichting iets willen, dan moet je het ook zelf betalen, en die sociaal ondernemer werd gezegd: als jij 2 ton volgende week hebt dan zetten ik mijn handtekening, dus ik wil je best nog een opening geven, maar er werd steeds gezegd: wij moeten de ruimte hebben om zelf te beslissen wat er gebeurt en dat bevestigde de wethouder ook weer. Ik heb toen weer gezegd: ja, volgens mij zijn er eisen van dat het moet passen in het bestemmingsplan, en dat is met het kinderdagverblijf misschien wel zo, maar dan vraag ik me af: wordt het monument daar niet helemaal voor verknald? En de andere opties, de andere optie van die meubelzaak, ik zeg: dat lijkt me sowieso niet aan de orde, dat past niet in het bestemmingsplan. Dus dat kan niet eens. Goed, de wethouder die begreep dus wel dat hij nu toch ineens moest gaan nadenken over wat daar gebeurde in de Clemenskerk, die had daar blijkbaar wat achterover geleund. Maar de sfeer was zo agressief en zo geladen, dat er amper meer een gewoon gesprek mogelijk was. Ook de sociaal ondernemer, werd door BOEi eigenlijk niet meer welkom geheten. De vraag was toen: wat nu? De raadsleden die hadden al zoets van: wij willen nu wel goed geïnformeerd worden. En GroenLinks die zei: wij willen dat er een onderzoek komt in de buurt en daar ging de wethouder verder niet op in. In elk geval, het werd dus in die raadsvergadering kritisch, heel kritisch, besproken. En er werd gevraagd van de wethouder een toezegging dat de raad tijdig geïnformeerd werd weer. En dat de Stichting ook actief betrokken zou worden bij de besluitvorming. Toen werd ik nog een keer op het gemeentehuis uitgenodigd voor een gesprek. Oja, dat kwam ook niet zomaar spontaan, dat was omdat ineens een aantal weken later, er een kapvergunning gepubliceerd werd voor 38 bomen rond de Clemenskerk, terwijl wij van niks wisten.

En dat werd ook door BOEi..?

Dat werd door BOEi aangevraagd, een kapvergunning voor 38 bomen. Dus ik werd ook door buurtbewoners gebeld, die lazen dat in de krant: is er dan al iets besloten, en ik heb nog niks gehoord! Dus ik eerst die projectleider gebeld, van: wat is er aan de hand? Ja het gaat alleen maar om noodkap. Ik zeg nou dat wil ik graag zelf zien dan. Dus die heeft mij toegelicht in de tuin wat er gepland was om te kappen, en dat dat ook in overleg met de gemeente allemaal ging. En dat bleek inderdaad voor een deel om noodkap te gaan, maar ook wel om vast al bomen uit de weg te krijgen voor de parkeerplaats. Maar ik heb bij de wethouder weer aangedrongen van, hoor eens, dit kan zo niet. Er moet gewoon transparantie komen over wat er wanneer besloten wordt, zodat we niet elke keer overvallen worden door frustratie. En toen zei de wethouder, die heeft me toen dus uitgenodigd voor een gesprek, maar dat was dus mij persoonlijk alleen met zijn ambtenaren en hij, waarin hij zei: we kunnen jullie wel informeren als Stichting. Hij herhaalde eigenlijk het aanbod wat weer eerder was gedaan ook door BOEi, van: wij zijn bereid jullie om de paar weken te informeren, maar dan moet die informatie niet naar buiten gaan. Dat aanbod herhaalde hij, maar ik zei: kijk wij willen natuurlijk als Stichting graag geïnformeerd worden over hoe het verder gaat met de plannen en de geïnteresseerden, maar ik zei: we kunnen naar de buurt toe niet maken dat wij niks melden over die gesprekken en dat het dan ineens een voldongen feit blijkt te zijn. Ik zeg: we hebben als Stichting ook een verantwoordelijkheid. Dus ik had aan BOEi zelf apart nog het verzoek gericht: is het

niet mogelijk om meer transparantie over welke kandidaten, waarom, en zodat ook als er knelpunten zijn en het lukt niet, een bepaalde oplossing, financieel, dat ook duidelijk is waarom, en ook eventueel gekeken kan worden of er oplossingen voor te vinden zijn. Maar van BOEi kreeg ik helemaal geen reactie meer, en de gemeente die stelde dus ook deze voorwaarden van: ja, maar het is toch ook wel begrijpelijk dat ze toch ook wel een bepaalde vertrouwelijkheid nodig hebben om met die kandidaten te kunnen onderhandelen. Dus dat was eigenlijk een heel lastig dilemma weer voor ons als Stichting. Toen heb ik toch gezegd: nou we gaan met geheimhouding niet akkoord, want we vinden dat ook de raad geïnformeerd moet worden. Toen heeft de wethouder toegezegd om een informatiebijeenkomst te organiseren voor de buurt en voor de raadsleden. Dat heeft hij toen eerst voor de zomer gedaan, in april was geloof ik dat hele drama met het krantenbericht. Toen was er nog een tweede gesprek, en toen heeft hij dus in juni voor de zomer, 4 juni, heeft hij een informatiebijeenkomst belegd. BOEi heeft daarvoor de uitnodigingen verstuurd, in de buurt, alleen de direct omwonenden. En de ambtenaar heeft dus de andere partijen uitgenodigd. En daar werd eigenlijk alleen maar een tekening vertoond weer van hoe het zou kunnen in het gebouw met een halve eerste verdieping, maar er werd helemaal niks gemeld over wie dan in beeld waren. Er werd alleen gezegd: er zijn gesprekken gaande. Verder werd er iets verteld aan de buurt over het plan om een parkeerplaats aan te leggen en een parallelweg daarachter. Nou er werden wat kritische vragen over gesteld. Maar ja, het was volstrekt onduidelijk wat er dan zou komen, het was wel duidelijk dat hij, ten minste dat idee kreeg ik uit alles, dat het kinderdagverblijf zich teruggetrokken had.

Maar dat wist u ook niet zeker?

Nou, dat wist ik niet zeker nee. De projectleider van BOEi had me alleen bij dat bomenonderzoek in de tuin verteld, dat die kinderdagverblijf zelfs had gedreigd om ons een proces aan te doen door de negatieve berichtgeving in de krant. Nou schrik ik daar niet zo van, maar goed. BOEi had hen dat afgeraden. Dat was het enige dat hij zei, BOEi had hen dat afgeraden. Ik dacht: dat zegt mij alleen maar meer wat voor soort bedrijf dat is, als dat op zo'n manier gaat, want uiteindelijk moet het natuurlijk duidelijk zijn of er überhaupt behoefte is in de buurt aan zo'n organisatie, en of dat kan. Wij hadden het idee dat het qua verkeer ook niet kon, met die straatjes, met de bezoekers. Maar verder wisten we niks. Verder hoorden wij niks. Tot na de zomer, werden we weer uitgenodigd voor een bijeenkomst. Nee eerst op het gemeentehuis. Ik kreeg een telefoontje van de ambtenaar. Dus met BOEi was er geen contact meer, ik kreeg een telefoontje van de ambtenaar: BOEi heeft een principebesluit genomen om in zee te gaan met een tweedehands meubelzaak. Oh. Dus werden we uitgenodigd voor een bijeenkomst op het gemeentehuis waar de ondernemer dan zijn plan zou presenteren. Wij hadden zoiets van: dit past niet in het bestemmingsplan, dus wij zijn heel benieuwd hoe ze dat dan willen aan gaan pakken. Het klonk meer als het verhaal van, oh het kinderdagverblijf is afgehaakt, en die andere meneer mag niet meer binnenkomen en dat is financieel niet aantrekkelijk, dus er is blijkbaar maar een overgebleven voor BOEi. Dus wij kregen toen dat op het gemeentehuis uitgelegd, waar ook de directeur BOEi bij aanwezig was, twee ondernemers, ambtenaren weer, en de wethouder. De wethouder was heel enthousiast over het plan voor de winkel. De monumentenambtenaren waren positief, die zeiden: het wordt amper aangetast, het gebouw. De wethouder zei ook: je kan de monumentaliteit van de ruimte nog steeds ervaren, het gebouw is open te bezoeken, elke dag door mensen die in de winkel komen. Dus hij zei: ja, we moeten gewoon alleen kijken kan het met de vergunning, past dat binnen de richtlijnen. Maar hij was enthousiast. De ondernemer was echt een verkooppraatje aan het houden, die zat het helemaal aan te bevelen met: we gaan het zo leuk doen, ik ben helemaal verliefd. Hij begon al met: we zijn jullie Stichting zo dankbaar, dat jullie het gebouw zo goed hebben gered, wij vinden dat er een

plakkaat moet komen voor jullie Stichting. Toen dacht ik: ik wacht eerst maar eens af met wat voor plan hij komt. En ja, we zijn zo verliefd op het gebouw en we hebben het plan om daar een onderneming te starten. Ik vroeg: is dat een van de keten, waar eerder over gesproken werd, van die Troc? Daar had ik niet zo'n goede indruk van, met een soort internetwinkel met tweedehandsartikelen waar mensen hun spullen kunnen inbrengen. Er was net een failliet gegaan in Helmond. Een keten die in België vooral winkels had en in Frankrijk. Een soort kringloopzaak met een iets andere formule, maar het zag er een beetje shabby uit vond ik allemaal, dus ik dacht: nou ik moet zien hoe dat zit dan. Maar zijn jullie daar een franchise daarvan? Nee, wij zien niet een franchise van Troc, wij gaan zelf een keten starten, wij hopen er ook meer, ten minste in Nederland, van de grond te krijgen, juist in zo'n mooi monument. Nou ja ik heb even gevraagd: wat is jullie achtergrond? Bleek achtergrond in de zakenwereld, die ene man, en zijn partner in de reclame. Zij hadden dus een heel enthousiast verhaal van mensen, we willen vooral mikken op de betere tweedehands artikelen, en het moet ook een beetje fun worden, een beleving. Dus met muziek in de winkel en het gaat om mooie vintage spulletjes, en bijvoorbeeld het sjieke oude speelgoed dat mensen nog op zolder hebben staan, betere mooie boeken, ook merkkleding, maar ook restpartijen tweedehands laptops zeg maar, die inruilartikelen, daar had hij al een deal mee gemaakt met een ondernemer voor dat je toch voor garantie een laptop kan. Hij zag het al helemaal voor zich, maar hij was heel enthousiast, want ze wilden het gewoon ook heel leuk doen, ook niet te veel parkeerplaatsen maken. En met een leuke oude auto de spulletjes vervoeren. Zij zagen het helemaal voor zich.

Het leek een aardig idee vond u?

Ik vond het een zwak verhaal, ik vond het een beetje een verkooppraatje. Ik zei: licht je plannen maar toe, ik zeg: het kan zijn dat je ons tegenover je vindt. Omdat wij toch streven naar een maatschappelijke bestemming van het gebouw. Maar hij zei: ja maar we willen ook juist met de buurt, voor de buurt iets betekenen. Daarom hebben we ook de tuin erbij gehuurd, dat we daar ook oranjemarkten kunnen laten plaatsvinden. En we willen ook mogelijk maken dat er concertjes in de winkel zijn en we willen graag een repaircafé, bijvoorbeeld eens in de maand op een zondag in de koffiehoek op zolder, op de orgelzolder. Dus ik heb dat uit zitten vragen van: hoe stel je dat dan voor? Nou ja, dat blijkt dan een ruimte te zijn in het koorgedeelte, daar moest dan de kassa, daar stond eigenlijk wel de kassa gepland normaal. Ja de kassa moet dan aan de kant, maar dat maken we flexibel, dus we zetten gewoon de boel wat opzij. En dan wil ik ook best helpen met de stoeltjes neerzetten zei hij. Ja, iemand moet het natuurlijk wel verder organiseren zegt ie, dat gaan wij niet doen. En dus ja, we hebben dat plan, en dat idee van het repaircafé's is heel erg in, en dat was ook net aan het rondzingen in Hilversum, dat was net gestart ergens anders, maar dat was dan het idee om het om de zoveel tijd op een andere locatie te doen, dus ook een vrijwilligersidee. Dus dat heb ik ook zo uit zitten vragen: hoe stel je dat voor? Want als mensen vrijwillig daar een koffiemachine gaan repareren in het repaircafé, zet je die vervolgens dan te koop weet je wel? Het is toch wat anders of je zoiets in een buurthuis doet of dat je dat in een winkel doet. Dus ik zat me uit te vragen van hoe stel je dat voor, om het beeld zo goed mogelijk te krijgen van het plan. Want ik dacht ook, het andere bestuurslid was erbij, ik zei: we gaan alleen het plan aanhoren, we geven onze positie weer en daarna gaan we in overleg, en dat idee van die concertjes..

Ik moet tijdtechnisch een beetje oppassen..

Goed, nouja. In elk geval, die maatschappelijke activiteiten bleken toch nogal tegen te vallen, want het is inderdaad eens in de zo veel weken zou dan in de avond daar een concertje georganiseerd kunnen worden.

Maar dus niet heel vaak?

En dat moet dan midden in de winkel, en dan moet je in de winkel de spullen wat voor opzij schuiven. We hebben dat toen overwogen, we hebben gezegd: we gaan daar gewoon niet mee akkoord, we vinden dat geen goed plan, en bovendien; het kan niet, we hebben het aan alle kanten bekeken en we hebben gezegd; het past niet in het bestemmingsplan. Het gebouw heeft niet voor zonder reden, nog steeds, als bestemming maatschappelijke doeleinden. En als je daar zomaar een grote winkel in vestigt, ja dan kan je in alle maatschappelijke gebouwen wel commerciële bedrijven onderbrengen, maar dan ben je dus die maatschappelijke plek kwijt in de buurt. Er is in Hilversum-Zuid geen een culturele voorzieningen meer.

Dat zijn zo'n beetje de laatste onderhandelingen met die partij?

Dat zijn de laatste onderhandelingen. En de gemeente ging akkoord, we hebben toen nog met de raadscommissie vergadering erover gehad. De raad was ook een beetje overvallen, maar die zat ook vlak voor het campagnevoeren voor de nieuwe verkiezing. Ja een aantal waren kritisch, maar de meerderheid is toen toch akkoord gegaan, want er is geen alternatief. Toen dachten we, nou dan is het enige wat we nog kunnen doen is wachten tot de vergunning wordt aangevraagd. Want dat was dan het plan, niet eens een uitgebreide procedure om het bestemmingsplan te wijzigen maar alleen aan afwijking toestaan, en dat was dan dus binnen bepaalde uitzonderingen mogelijk. Toen hebben we dus daar een zienswijze over ingediend, dat dat naar ons idee niet kon, ook niet in de buurt verantwoord was, om daar zo'n grote winkel te vestigen. En daar zitten we dus nu, we hebben een bezwaar ingediend waarin we al die punten hebben toegelicht, de gemeente heeft heel zwakke verdediging. Het deugt aan alle kanten niet het is echt erg onzorgvuldig gedaan vinden wij. Want je mag niet zomaar van een bestemmingsplan afwijken, je moet kijken of daar mensen niet schade daar lopen, of het kan ook in de buurt.

Ja, dus dat zijn nog wel echt conflicten die spelen?

Dat zijn echt conflicten.

Ik wil even naar een interactief deel. Ik heb kaartjes gemaakt met allemaal waarden erop. En dan is mijn vraag aan u of u die waarden in de volgorde kunt leggen die voor u belangrijk is, dus van meest belangrijk naar minst belangrijk. Dat zijn allemaal waarden die te maken met de kerk.

Moet ik ze op volgorde leggen wat voor mij het belangrijkste is? Voor onze Stichting?

Ja voor de stichting. En als u denkt van nou dit is wel even belangrijk dan mogen ze ook naass elkaar, als u het maar uitlegt.

Even kijken hoor, moet ik dat ook mondeling toelichten tegelijk of niet?

Ja dat is handig.

Ik zie inderdaad, er zitten een aantal religieuze waarden in, dat speelt inmiddels voor onze Stichting iets minder. Band met het hogere en spiritualiteit. Het is mooi als het nog een plek kan krijgen, maar dat staat niet voorop, want we zien ook dat de betekenis van het gebouw breder kan zijn. Dus nut voor de samenleving, nou ja nut is misschien, maar band met verleden, draagvlak, traditie, dat zijn wel dingen die ook het belang van het gebouw bepalen, ook in zo'n buurt. Daar zitten dan ook wel bepaalde dingen aan vast. Dus de schoonheid en spiritualiteit eigenlijk die in het gebouw besloten liggen. Het nut voor de samenleving, ja dat is voor ons ook heel belangrijk, dat zo'n gebouw wat ooit echt zeg maar door crowdfunding gebouwd is en onderhouden is met allerlei vrijwillige inzet, dat dat op de een of andere manier weer nut houdt. Dus dat draagvlak zit daar automatisch bij. Dus ik zit even te kijken wat nou precies bovenaan moet. Marktwaaarde dat is voor ons dus onderaan, wij zien dus dat het nu gewoon, dat er alleen op die manier naar het vastgoed wordt gekeken. Het geld verdienen dat is voor ons allemaal secundair. Dat is alleen maar als een noodzakelijk stap om dingen

te kunnen blijven doen die maatschappelijk nut hebben. Vervoering en spiritualiteit zitten in een beetje in dezelfde hoek, van dat ligt in het gebouw besloten en ook in de monumentale waarde. Dat is iets wat je inderdaad wel moet koesteren. Publieke belangstelling hoort ook een beetje bij dat draagvlak, maar goed ik kan me ook voorstellen dat je dat niet altijd kwantitatief meet. Dat dat ook lastig soms is hoe je dat interpreteert. Multifunctioneel is eigenlijk meer een instrument, je kan zeg maar, om een duur gebouw voor maatschappelijke doeleinden te onderhouden is multifunctioneel gebruik heel nuttig, want dan kan je dus meerdere activiteiten erin onderbrengen. Het kan ook zeg maar weer bouwkundig, meer structureel worden gesplitst. Goed onderhoud is altijd fijn en altijd belangrijk, dat is heel algemeen. Reputatie dat speelt voor ons niet eigenlijk zo. Eigenlijk hebben we daar een beetje lak aan. We staan gewoon voor een heel sterk doel vinden wij, voor dat maatschappelijke doel, dus als het goed is dan levert dat vanzelf een goede reputatie op.

Dus als ik het goed begrijp, die laatste drie zijn minder belangrijk, en daarboven is het nog wel belangrijk.

Ja.

Ik maak er even een foto van.

Band met verleden en traditie, ik weet niet welke helemaal nou het meest voorop moet staan.

1Traditie

2Nut voor de samenleving

3Band met verleden

4Draagvlak

5Publieke belangstelling

6Schoonheid

7Spiritualiteit

8Vervoering

9Band met het hogere

10Multifunctioneel

11Goed onderhoud

12Marktwaaarde

13Geld verdienen

14Reputatie

En zou u ook kunnen uitleggen waarvan u denkt dat er conflicten tussen komen? Tussen welke waarden?

Nou er zijn natuurlijk een aantal conflicten rondom die traditie en die reputatie zeg maar naar de vorige eigenaar. Die heeft dus in een kettingbeding bedongen dat de bisschop 10 jaar lang zeggenschap heeft. Er mag ook geen alcohol worden geschonken en verkocht. Wij hebben als Stichting steeds geprobeerd om naar de onderlinge redenen daarvoor te kijken en daarom hebben we ook ooit een notitie gemaakt; passend gebruik. Dat je zeg maar zoekt naar hoe kan je op zo'n manier het gebruik toch wat ruimer invullen zonder dat je mensen echt schoffeert. En kijk er zijn partijen die vinden dat je daar helemaal maling aan moet hebben, die denken: een kerk is geen kerk meer, klaar. Ze moeten niet zeuren, ze moeten niet over hun graf regeren. Maar wij denken, voor een deel zitten er ook wel weer legitieme argumenten in. De bisdommen hebben bijvoorbeeld erg slechte ervaringen met de Orangerie in Den Bosch, dat dat dan een soort partycentrum wordt waar dan heel decadente feesten worden gehouden. Dan denk ik: ja je kan een beetje zoeken naar dat je

toch rekening houdt met die historie van het gebouw, waar het voor stond, terwijl je toch toegeeft van: ja je kan niet alles bij hetzelfde houden.

En hoe kijkt u met de Stichting naar andere partijen die misschien andere waarden bovenaan zetten?

Nou wij denken steeds, je moet in gesprek gaan met alle partijen, want dat is de enige manier om zo'n gebouw overeind te houden. Dus je moet rekening houden, ook met de financiële vraagstukken die er liggen van de eigenaar, en je moet rekening houden met de buurt, met overlast, je moet rekening houden met in dit geval de politieke besluitvorming.

En bent u dan ook bereid om compromissen te sluiten als andere partijen andere ideeën hebben, om ze dan tegemoet te komen?

Ik denk dat je steeds zoekt naar compromissen, maar door steeds te blijven uitleggen waarom dingen wel of niet zeg maar passen bij dat bredere maatschappelijke plan wat je probeert te bereiken, wat zo veel mogelijk draagvlak vindt. Dus je probeert niet je vast te bijten in een bepaalde visie, maar steeds te kijken van wat is de reden dat partijen zich schrap zetten. Waardoor je dan weer verder kunt zoeken naar hoe kun je dingen inderdaad bereiken die dan wel passen binnen alle mogelijkheden, en die voor iedereen acceptabel zijn. Daarom hebben we ook steeds gehoopt, we hebben natuurlijk een conflict gehad, jarenlang, met het bisdom. En we hebben steeds gehoopt op een herbestemming die toch ook acceptabel zou zijn ook voor het bisdom, hè? Want anders bewijst de toekomst alleen maar, voor de oorspronkelijke eigenaar, zie je wel, het kan toch niet. Je kan zo'n gebouw geen maatschappelijke functie geven, en als het dan allemaal winkels worden, ja dan slopen wij dat liever, want dat vinden wij niet respectvol.

Dus dat is wel te begrijpen.

Ja.

En reputatie en traditie kunnen dus botsen, zijn er nog andere waarden die kunnen conflicteren?

Ja, de financiële waarden kunnen natuurlijk botsen met de maatschappelijke waarden. De publieke belangstelling is heel groot voor zo'n religieus monument, want mensen hebben daar heel veel historie mee, positief en negatief. Dus dat botst soms met de belangen van een marktpartij die gewoon snel oplossingen wil, en kijkt; wat is het financiële plaatje, ja dat is voor ons het meest aantrekkelijk. Dat botst dan met het feit dat heel veel mensen daar een mening over hebben en denken: ho ho, het is een eeuw lang ons gebouw geweest, jij komt hier binnen fietsen omdat jij toevallig handig kan goochelen met miljoenen, dat wil niet zeggen dat je dat zomaar mag doen op de manier waarop jij dat wil.

Dus het gaat misschien ook niet zozeer om de ideeën, maar ook om de manier waarop er gesproken wordt en gecommuniceerd wordt, voor een heel groot deel?

Ja dat klopt, en dat is natuurlijk iets dat altijd heel interessant is. Maar zowel de gemeente, heeft natuurlijk, heeft in haar doelstelling staan dat ze burgers wil betrekken in de besluitvorming. En dat heeft ook BOEi natuurlijk in zijn doelstelling staan, dat ze draagvlak willen.

Dus in de praktijk werkt het soms iets anders?

In de praktijk is democratie natuurlijk erg lastig. En dan hangt het er echt vanaf hoeveel tijd neem je ervoor, hoe luister je naar mensen? Kijk de projectleider van BOEi klaagt nu ook dat hij te weinig uren kreeg, om dat soort dingen te doen. Maar de directeur vindt dat ie genoeg uren heeft.

Dus dat zijn ook weer logistieke bezwaren..

Ja, van hoeveel geld trek je daarvoor uit, om de besluitvorming te organiseren, om de buurt te informeren. Het is ook best een complex zoekproces. Van waar vind je draagvlak voor? En eigenlijk moet de gemeente daar natuurlijk veel actiever zich in opstellen, want die weet de situatie

plaatselijk. Die weet aan welke functies maatschappelijk behoefte is. En dat heeft ons erg verbaasd dat de wethouder dat helemaal op het bord van BOEi heeft gelegd. Zeker als je denkt het gebouw heeft een maatschappelijke bestemming, dan kan dat niet. Je kan niet een maatschappelijke bestemming vinden als je niet als gemeente en als buurt echt actief meezoekt van wat hebben we hier nodig, en hoe organiseren we dat? Wat willen we het liefst? Wat is het mooist, en welke vrijwilligers kunnen daarbij helpen? Dat is dan echt een puzzel.

Ja dat is echt lastig. Nou dan heb ik nog zoiets, maar dan met herbestemmingsmogelijkheden, wat in het geval van de Clemenskerk natuurlijk wel interessant is. En ook of u deze dan op volgorde kunt leggen wat het meest geschikt lijkt volgens u.

Tentoonstellen van het interieur van de kerk

Tentoonstellingsruimte

Wijkcentrum

Informatiecentrum

Tv-productie

Hindoeïstische tempel

Pop-uprestaurant

Casino

Ik denk dat de meest commerciële opties dan onderaan komen. Dan denk ik inderdaad, een casino helemaal, dat is natuurlijk een berucht voorbeeld ook in Breda. Een tv-productie, dat hangt natuurlijk heel erg af van hoe het georganiseerd wordt, want dat natuurlijk ook met respect in een monument zijn. Informatiecentrum klinkt erg maatschappelijk, het is hier wel een heel lelijk plaatje, maar.. En inderdaad tentoonstellingsruimte, wijkcentrum, dat zijn natuurlijk echt maatschappelijke functies. Tentoonstellen van het interieur is natuurlijk geweldig, maar dat is natuurlijk iets dat heel kostbaar is, dus dat is bijna een onhaalbare droom.

Ja, daarom ook het plaatje van Versailles.

En tentoonstellingsruimte/wijkcentrum dat zou lastig zijn als je daartussen moet kiezen. Want dat zijn natuurlijk allebei heel mooie sociale functies. Een hindoeïstische tempel is iets wat door veel overheden wordt gezien van: dat zou eigenlijk mooi zijn, want zo'n gebouw heeft van oorsprong een bestemming religieus maatschappelijke doeleinden, dus kan het niet door een andere religie worden gebruikt? Wij staan daar ook open voor, alleen de realiteit is dat dat vaak heel moeilijk past zeg maar, binnen de symbolen die in een gebouw aanwezig zijn.

Ligt dat dan meer aan de symbolen, want zou het anders wel kunnen? Stel het is een lege ruimte.

Ja dat hangt dan heel erg af van het gebouw, kijk het is wel zo, bij de bestaande grote kerken, katholiek en protestant, daar heerst ook wel een beetje een soort concurrentiegevoel, van: geen andere godsdiensten, en de rooms-katholieke kerk heeft dat echt vastgelegd in zijn beleid. Dat vind ik behoorlijk onverdraagzaam. Maar in de praktijk zie je dat de toepasbaarheid inderdaad vooral stuit op; kan het inderdaad in een gebouw of niet? En als er veel religieuze symbolen zijn is dat een probleem. Een moskee kan niet als er symbolen zijn.

Dus dat zou dan meer een beetje een praktisch probleem zijn dan dat het echt een bezwaar is?

Ja en dan kom je ook met Monumentenzorg in botsing. Informatiecentrum heb ik nu eigenlijk te laag zitten volgens mij hoor, die moet eigenlijk omhoog. Ik denk dat dit zo beter is. Kijk dit zou nog anders zijn, als tv-productie publieke omroep is, dat is nog anders dan dat het commerciële tv is, dat hangt

dan nog weer van de programma's af. Daarom zijn de bisschoppen ook zo voorzichtig, omdat ze denken: je kan voor het een toestemming geven, dan weet je nooit wat er gebeurt.

Ja precies. Ik heb nog een prikkelende vraag: stel de kerk zou worden herbestemd tot iets wat u liever niet zou willen, zoals een casino, zou u dan liever willen dat de kerk wordt afgebroken of vindt u dan het behoud van de kerk toch belangrijker ook al zit er een functie in die u misschien niet..

Het is, emotioneel zijn er wel veel oudere Stichtingleden die zeggen: als het een winkel wordt, of dit, dan had het van mij net zo goed gesloopt mogen worden. Er heerst in ieder geval wel het gevoel, dan hebben we voor niks geknukt. Want die inzet is natuurlijk geleverd voor het behoud van zo'n gebouw voor de buurt. En dan ben je het eigenlijk kwijt, dan heb je de ziel een beetje verkocht, dat is het idee. Maar heel veel mensen vinden het toch fijn dat zo'n gebouw er nog staat. En dan hebben ze ook vaak zoiets van: je weet nooit of het later toch wel een mooie functie kan krijgen, van misschien dat het over een aantal jaar dan wel anders kan.

Dat het toch nog, iets dat hoger op de lijst staat.

Ja en dat verschil zie je ook bij monumentenorganisaties, erfgoedorganisaties, die vaak meer gericht zijn op: wees toch blij, het gebouw staat er nog. En dat is, dus waar maak je een punt van. Kijk het feit dat je zo betrokken bent bij de buurt en bij de historie van het gebouw maakt dat je ook eigenlijk meer vast zit, innerlijk, aan dat zo'n gebouw ook die sociale functie houdt.

Nou dan zijn we er doorheen.

Ja, zo duidelijk het verhaal denk je?

Ja, heel erg bedankt.

Interview met Omwonende A

Datum: 19 juni 2014

Tijd: 10.34-10.59

Plaats: Appingedam

Kunt u iets vertellen over uw betrokkenheid bij de kerk, bij de Nicolaïkerk?

Nou dat heeft geen religieuze achtergrond, ik ben puur omwonende. Ik heb al jarenlang aan de voet van die kerk gewoond natuurlijk. Maar daarnaast, organisatorisch heb ik natuurlijk wel wat met de kerk. Je hebt wel gezien, wij zitten een beetje in de kunst. Mijn vrouw is kunstenares. Wij organiseren dus ieder jaar, in de kerk, in de maand december een hele grote kunstmarkt. En daarnaast, ik ben jarenlang gemeenteraadslid geweest. Dus ik heb natuurlijk heel veel met die kerk van doen gehad met de laatste restauratie, en de financiering, en weet ik veel wat allemaal. Dus er is wel een duidelijke relatie met die kerk.

Ja. En hoe zou u dan uw visie op die kerk beschrijven?

Nou kijk, daar zitten twee kanten aan. Daar zit een bestuurlijke en een gevoelsmatige visie aan natuurlijk. De bestuurlijke kant is dat wij, er is natuurlijk heel veel geld in gestopt om dat ding te restaureren, en de voorwaarden, en dat vind ik ook terecht die daaraan gesteld zijn, is dat de kerk min of meer een multifunctioneel karakter heeft gekregen. Dus niet alleen maar meer voor de zondagse erediensten, maar ook daarnaast, en dat gebeurt dus ook en dat gaat perfect. Ik heb daar al een voorbeeld van gegeven: er worden concerten georganiseerd, er gebeurt van alles. En ja, ik vind ook, het is natuurlijk nou een kerk van de Nederlandse Protestantse Gemeente, die vroeger samen op weg, die daar samen nou kerken, dat is natuurlijk prachtig. Ik ben ook heel erg blij dat de keus op deze kerk is gevallen, de oude gereformeerde kerk heeft gelukkig weer een bestemming gekregen. Dat was natuurlijk ook een Amsterdamse School-kerk, dus dat is natuurlijk ook heel bijzonder, die is ook prachtig gerestaureerd, dus. Het plaatje valt volledig in elkaar. Maar ik ben toch wel blij dat men ondanks het feit dat deze kerk natuurlijk technisch gezien qua stookkosten en onderhoud van een andere orde is als die andere kerk, heeft men toch voor deze kerk gekozen. En daar ben ik wel blij om.

En hoe zou u de visie vanuit uzelf als omwonende beschrijven, op de kerk?

Nou ja, de kerk heeft natuurlijk een heel markante plek in de historische binnenstad van Appingedam. Daar hoort ie, en daar is ie al sinds de middeleeuwen. Dus dat is natuurlijk prachtig. Je zou er niet aan moeten denken dat ie er niet meer zou staan. Dus nee, dat is natuurlijk gewoon de hele totale beleving van de historische binnenstad die speelt daar natuurlijk een hele grote rol in. Het is het hele gebiedje natuurlijk, het is niet alleen die kerk, maar ook de omgeving daarvan.

Kunt u iets zeggen over welke conflicten er in het algemeen, volgens u, kunnen ontstaan in de erfgoedsector? Heeft u daar een idee van?

Ja, hoe bedoel je? In welk opzicht?

Nou mensen die verschillende waarden toeschrijven aan de kerk?

Nou nee, ik geloof dat eigenlijk niet. Ik geloof wel dat iedereen, ook mensen die dus absoluut niks met geloof of wat dan ook te maken hebben, kijk de een komt natuurlijk vaker in die kerk als de ander. Vanwege de geloofsbeleving, maar ook natuurlijk met allerlei concerten en allerlei manifestaties. En dat is natuurlijk zo mooi dat vandaag de dag, laten we het zo zeggen, het gebruik van de kerken in zijn algemeenheid loopt natuurlijk terug, en wat je dus nu ziet dat men dus probeert aan alle kanten om die kerken een nieuwe bestemming te geven. En dan in combinatie met. We hebben net een groot project ook in de kunsten, dat is Feest van de Geest, dat is in allerlei kerken in

Groningen en de kop van Drenthe geweest, dat is een schoolvoorbeeld van dat je dan samen met een kerkgemeenschap, met kunstenaars, dus iets gaat organiseren, een manifestatie op touw gaat zetten, waarin dus kunst in de meest brede zin van het woord in zo'n kerk te zien is. Nou wat zie je dan? Dan zijn er twee categorieën: er zijn mensen die komen bewust op de kunst af, dan zijn er ook mensen die zeggen nou ik heb niet zo veel met kunst maar ik wil die kerk wel eens bekijken. Nou het doel heiligt de middelen. Dus ik bedoel: prachtig. En wat je dan ook ziet is dat mensen van zo'n kerkgemeenschap daar iets voor gaan organiseren en met mensen in contact komen die dus niet van hun kerk zijn. En dat vind ik juist prachtig. En ik geloof niet dat er sprake is van een conflictsituatie, ik denk dat er juist sprake is van een enorme dosis creativiteit. Stichting Oude Groninger Kerken is daar natuurlijk een voorbeeld van, die heeft ook hier in Appingedam heel veel gedaan. Dat is natuurlijk een geweldig voorbeeld van hoe je dan op een bepaald moment met een oude kerk toch weer probeert een nieuwe bestemming te genereren.

Dus u hebt dat in het verleden ook niet meegemaakt dat er een conflict was of strijd om de kerk?

Ja, maar goed, dan hebben we het over 40/50 jaar geleden. Toen had je dus ook nog heel duidelijk de scheiding in allerlei kerkgenootschappen. Dat is natuurlijk nog wel een beetje zo, daar moeten we ook eerlijk in zijn. Maar ik bedoel, als je 30 jaar geleden had gezegd dat de gereformeerden en de hervormden, de Nederlands hervormden, bij elkaar zouden gaan dan zou iedereen je voor gek verklaren. Maar dat is dus niet. En dat heeft natuurlijk alles te maken met, dat heeft met geld te maken, daar moeten we ook eerlijk in zijn. Ik bedoel, het is natuurlijk niet meer te financieren- of te exploiteren, zo'n kerk. En dat is met de meeste grote kerkgebouwen zo. Ik bedoel, ik stam nog uit de tijd, dat als je vroeger op een zondag, bijvoorbeeld de gereformeerde kerk, die had 3 diensten op een zondag, en dan zat die kerk alle 3 diensten tot aan het plafond toe vol. Nou kerken ze dus samen in dit gebouw. Nou daaraan zie je dus al wat daar voor een verandering heeft plaatsgevonden. Maar dat is overal zo. Je ziet dus overal, nou met de gereformeerd vrijgemaakten, want dat had ik eerst ook niet in de gaten. Ik zei van: waarom moeten jullie nou weer zo'n grote kerk hebben? Die komen dus uit de oude Joodse synagoge, dat is wel een heel groot verschil natuurlijk. Maar die zijn dus ook al samengegaan. En die zochten dus hier in dit gebied, heel blij dat dat nou dan hier gekomen is, maar die zochten dus in dit gebied een groter onderkomen. Nou en dat hebben ze dus gevonden in deze kerk. Maar dat kan dus omdat ze nou dan die kerk weer vol hebben, dus die hebben zo veel leden dat dat ook financieel een klein beetje haalbaar is, met wat steun en weet ik veel wat allemaal. Maar wat ik het belangrijkste vind is dat al deze monumenten gewoon bewaard blijven, en ook een functie hebben. Want kijk, je kunt met elkaar van alles restaureren en opknappen, maar dan moet je het vervolgens ook nog exploiteren, en dat is vaak het grootste probleem. Probeer nou voor al dit soort dingen, ik ben ook nog voorzitter van de gemeentelijke monumentencommissie in Appingedam, dus wij hebben daar heel vaak die discussie over een monument restaureren dat is 1, dat lukt dan meestal nog wel met middelen, maar dan moet je het exploiteren.

Maar dan daarna.

En dan komen de echte problemen. Nou zo werkt dat nou eenmaal.

Even kijken, dus echt van conflicten is niet..?

Ja er zijn natuurlijk zijn er conflicten geweest, wat ik ook gezegd heb. Je had natuurlijk vroeger dat kerkgenootschappen haaks op elkaar stonden, dat was natuurlijk ook een heel andere tijd. Dat is niet meer met elkaar te vergelijken, goden zij dank, denk ik dan ook hè. Natuurlijk zijn er nog best wel op geestelijk niveau conflicten, maar ik zie dat dus niet in relatie tot het gebouw. Ik vind dat van heel andere orde. Daar houd ik me ook niet zo mee bezig, eerlijk gezegd. Ik kijk natuurlijk heel specifiek naar de gebouwen en het gebruik van die gebouwen. We willen graag ons cultureel erfgoed

bewaren, hoe proberen we daar een goede oplossing voor te bedenken. En ik denk dat we daar hier in Appingedam heel goed mee bezig zijn.

Kunt u iets zeggen over waarom dat zo goed gaat? Hoe dat wordt gedaan? Wordt daar op een speciale manier aan gewerkt?

Ja, daar wordt op een speciale manier, wij noemen dat in Appingedam een beetje oneerbiedig het kerkencarrousel, misschien heb je die kreet al wel eens gehoord. Wat gebeurde er op een bepaald moment? De beide kerkgenootschappen besloten om samen hierin verder te gaan, kwam dus die oude gereformeerde kerk er ook nog bij. We hebben het daarvoor al gehad met de oude katholieke kerk, het kerkje Nicolaas in de Solwerderstraat, die dus leeg kwam omdat dus de RK-parochie die ging dus samen met de RK-parochie in Delfzijl. Maar die kerk in Delfzijl was veel groter, dus die kerken dus nu daar. Dus dat kerkje kwam vrij. Toen zat ik dus nog in de gemeenteraad, en dachten we: oh wat gebeurt er nou, voordat er een tapijtenhal of weet ik veel wat in komt. Toen zijn daar dus subsidies voor gegenereerd, die kerk is helemaal gerestaureerd, is vervolgens doorverkocht aan de Novo en die hebben daar dus nu die brasserie. Dat was eigenlijk voor ons een beetje zo van: he zo kan het dus ook. Nou toen dus dit fenomeen gebeurde en op hetzelfde moment kwam dus ook eigenlijk de gereformeerde vrijgemaakten, die dus in de oude Joodse synagoge zaten, eigenlijk wel ook naar iets anders omkeken. Dat wisten wij, dus toen is er actie ondernomen. Is dan die gereformeerde kerk, na een grondige restauratie, nou ja dat is dus allemaal gelukt. Nou zo zie je dus dat dingen verschuiven, maar dat betekent dus wel dat wij al deze drie kerken in de benen hebben gehouden. Ook natuurlijk met overheidsgeld en dat heeft weer met de restauratie te maken. Die overheid financiert geen kerkgenootschappen maar wel gebouwen en kan daar dus inderdaad een bijdrage in leveren. Dat vind ik natuurlijk een hele positieve ontwikkeling. Maar alleen gelet vanuit mijn visie op historische panden, gebouwen.

Nou dan gaan we al naar het interactieve deel. Ik heb kaartjes met allemaal waarden erop die verbonden kunnen worden aan de Nicolaïkerk. Of een andere kerk, maar in dit geval de Nicolaïkerk. En aan u de vraag of u dan de belangrijkste voor u bovenaan kunt leggen en de minst belangrijke onderaan. En als ze even belangrijk zijn mogen ze ook naast elkaar.

Jonge, jonge dat zijn er heel veel natuurlijk. Wat vind ik belangrijk? Die niet, die niet. Nut voor de samenleving dat is natuurlijk een van de belangrijkste. Multifunctioneel, publieke belangstelling, draagvlak, schoonheid, traditie, band met het verleden, band met het hogere, ja dat heb ik natuurlijk niet zoveel dus daar hoort die weer bij. Goed onderhoud natuurlijk ook. Marktwaaarde is niet interessant. Deze zijn dus het minst belangrijk voor mij. En dit zijn de belangrijkste

Ik maak even een foto.

1 Nut voor de samenleving	2 Schoonheid
3 Multifunctioneel	4 Traditie
5 Publieke belangstelling	6 Band met het verleden
7 Draagvlak	8 Goed onderhoud
9 Reputatie	10 Vervoering
11 Geld verdienen	12 Band met het hogere
13 Marktwaaarde	14 Spiritualiteit

Even kijken, kunt u iets zeggen over de waarden die u het minst belangrijk vindt. De reputatie bijvoorbeeld?

Ja, reputatie wat moet ik daaronder verstaan? Ik vind dat eigenlijk niet zo interessant.

Wat verstaat u dan onder reputatie, als u het zo ziet?

Nou dat is natuurlijk de reputatie die zo'n gebouw heeft. Nou ja dat is op zich zelf natuurlijk wel positief. Ik heb nog nooit iemand in Appingedam gehoord die zegt: nou ik vind het allemaal drie keer niks.

Dus u vindt het meer niet belangrijk omdat u weet dat veel mensen het belangrijk vinden?

Ja, ik bedoel het is niet zo dat iemand roept van: sloop dat ding maar ofzo. Dus dat is niet zo. Dus daarom is dat niet interessant. Ja geld verdienen, eigenlijk moet die ernaast staan, natuurlijk is geld verdienen om de zaak in de benen te houden wel belangrijk. Dus dat heeft met exploitatie te maken. Nou vervoering of schoonheid, daar kun je met elkaar over van mening verschillen. Wat ik prachtig vind, dat vind jij drie keer niks en omgekeerd. Marktwaarde is ook niet interessant. Band met het hogere heb ik persoonlijk niet. En spiritualiteit die hoort daar eigenlijk bij, dat is voor mij niet zo interessant. Kijk deze zou ik dan hier nog wel een beetje aan toe kunnen voegen.

Geld verdienen.

Ja maar dat heeft dus meer te maken om de zaak in de benen te houden financieel, als er moet met zo'n gebouw.. maar er kan bij wijze van spreken ook.. Kijk maar naar kerkje Nicolaas, daar is een brasserie in, dat wordt natuurlijk voor het grootste gedeelte door de Novo gedaan. En dat heeft natuurlijk ook weer een ander doel, een andere doelstelling. Maar het is natuurlijk prachtig als ze dat financieel ook een beetje, dat dat geld genereert waardoor je zo'n proces dus langer vol kunt houden. In het weekend wordt dat ding dus geëxploiteerd door een ondernemer, die daar dus die brasserie in heeft, daar kun je dus eten. Voor hem is geld verdienen natuurlijk wel belangrijk, anders stopt hij ermee. Zo simpel is het.

Dus er zijn inderdaad dan wel andere mensen die andere waarden bovenaan zetten.

Zonder enige twijfel.

Probeert u dan, stel er gebeurt iets, en er is iemand anders die andere waarden belangrijk vindt, probeert u die dan tegemoet te komen? Of hoe gaat u daarmee om?

Nou ik vind dat je dus altijd in dit soort situaties moet proberen, als daar dus verschillende belangen gaan spelen.. Kijk, wat is je doel, wat wil je met elkaar? We hebben dus hiervoor gekozen, restauratie, het is een godshuis, het is een kerkgebouw. Maar we hebben gezegd: het is doodzonde dat je zo'n geweldig mooie kerk uit de middeleeuwen alleen maar op zondag gebruikt tussen 10 en 11. En als wij daar gemeenschapsgeld in stoppen dan vinden wij ook dat dat ding een doel moet krijgen voor de samenleving. En dat gebeurt dus. En daar moeten we ook eerlijk in zijn: de bezoekers van de kunstmarkt is van een hele ander orde als dat de Matthäus daar wordt opgevoerd. Er is een heel breed scala aan concerten, maar we hebben er bij wijze van spreken ook een shantykoor in staan, we hebben hier een groot shantifestival in augustus, dan wordt de kerk ook gebruikt. Dus dan heb je een heel ander soort publiek. Nou dat is nou juist de bedoeling. Maar heb je dus een dergelijk gebouw als de kerk en daar komt een ondernemer die zegt: oke ik ga dat ding dusdanig.. Dat kan, ik heb daar hele prachtige voorbeelden van gezien. Dat daar dus inderdaad een horeca-ondernemer in kwam. Ja, dan heb je een hele andere discussie. Qua inrichting, qua exploitatie, en weet ik veel wat allemaal. Nou, maar ik vind wel dat je daar, ook als overheid, daar mag je je wel inhoudelijk mee gaan bemoeien. Dat vind ik wel een goede zaak.

Ja, u vindt dat de overheid wel in mag stappen?

Ik vind dat de overheid daar wel een taak in heeft. Dus vooral ten opzichte van het bewaken en het behouden van cultureel erfgoed, in welke vorm dan ook. Ik bedoel, ik ken ook kerken daar zijn woningen van gemaakt. Ik heb zelf, dat is trouwens niet in Nederland maar in Engeland, een nichtje

van mij die is met een Engelsman getrouwd. Die hebben dus echt zo'n oud anglicaans kerkje verbouwd tot woning, zijn ze 10 jaar mee bezig geweest.

Wat vindt u daarvan?

Dat vind ik prachtig. En aan de buitenkant zie je er dus niks aan. Aan de buitenkant, dat mag dus ook niet..

Aan de buitenkant is het gewoon nog een kerk?

Dan is het gewoon nog een kerk met een kerkhof. Als we daar zitten dan zitten we daar te barbecueën tussen de grafstenen, bij wijze van spreken. Er is natuurlijk wel wat bijgebouwd, maar dat is allemaal in goed overleg. Maar de binnenkant, met heel veel behoud van kenmerken, is daar een woning van gemaakt, dat is geweldig. Want anders was die kerk misschien in verval geraakt of gesloopt of weet ik veel wat allemaal. Want die kerkgemeenschap bestond niet meer. Maar dat dorpje liep gewoon leeg. Kijk maar hier op het Groninger platteland, dan zie je dat ook gebeuren. En het is natuurlijk een stuk lastiger om een klein kerkje, dat hebben ze dus hier ook in Solwerd en weet ik veel wat allemaal, die zijn allemaal bij de Stichting Oude Groninger Kerken ondergebracht, maar daar is het natuurlijk een stuk lastiger om zo'n kerk een bestemming te geven. Kijk in Solwerd zijn we er ook wel mee bezig, maar dat lukt gewoon niet, het is te ver weg. Dat hebben ze al geprobeerd met kunst, ja kijk iedereen is natuurlijk met kunst bezig, op den duur moet je daar natuurlijk ook voorzichtig mee zijn, maar je ziet dus gewoon dat dat dus niet lukt. Er wordt wel eens een keer een concertje gegeven, het is zelfs een trouwlocatie, dat zijn allemaal van die individuele dingetjes, maar daar houd je het niet mee in de benen.

Nee het is lastig als er te weinig animo is.

Ik bedoel ik zie ook de gevaren en de ( ) heel duidelijk hoor.

Nog even terug naar de kaartjes. Zou u ook kunnen zeggen waar conflicten kunnen ontstaan? Of waar de meeste frictie ontstaat tussen waarden?

Onderhoud, is natuurlijk een belangrijk punt. Multifunctioneel, nut voor de samenleving. Dat zijn natuurlijk dingen, daar kun je in principe best, nou geld verdienen hoort daar ook weer een beetje bij, daar zouden conflictsituaties kunnen. Maar ook, maar dat is van een heel andere orde, dat is dus inderdaad band met het hogere. Hoe kijk jij tegen die kerk aan? Wordt die kerk inderdaad nog gebruikt voor de eredienst? Dat heb je natuurlijk ook bij deze kerkgemeenschap. Nou daar is wel heel wat water door de zee gegaan, dat mensen dat ook inzagen: ja jongens, zo redden we het niet, dus we moeten wel meer doen, dus we moeten ook bereid zijn als kerkgemeenschap die kerk af te staan voor andere dingen. En dat heeft ook weer met de inrichting te maken. Kijk als je daar concerten in gaat organiseren, of andere dingen, dan moet zo'n inrichting flexibel zijn. Wij hebben dus hier in de Nicolaïkerk, dat heb je wel gezien, de banken staan er nu nog in, ( ) hebben wij toen al bedacht, eigenlijk moesten de banken eruit. En dat je daar op een stoel zit. Dan heb je natuurlijk oneindig veel meer mogelijkheden met zo'n kerk. Maar dat wou de Rijksdienst dus niet, de Rijksdienst Monumenten zei: daar blijf je dus af. Dus er is aan de voorkant, er zijn wel wat concessies gedaan, vooraan staan wat stoelen. Daar zijn we al heel erg blij mee, dat we dus daar extra ruimte hebben gekregen, want daar kun je een podium neerzetten, en weet ik veel wat allemaal. Nou dat zijn dus inderdaad conflictsituaties.

Ja. Even kijken, nou we hebben het al even over herbestemming gehad. U vindt dat een goede optie, als het hergebruikt wordt.

Absoluut.

Dan heb ik ook nog, nog meer kaartjes. Dit zijn allemaal herbestemmingsopties, en aan u dan de vraag:

Wat vind jij het belangrijkste?

Het meest geschikt?

Dit lijkt wel een beetje op de Nicolaïkerk. Nou een pop-uprestaurant, ja nu hebben we het echt een beetje over een historische kerk hè?

Ja echt over de Nicolaïkerk.

Wijkcentrum. Tv-productie, dat kan natuurlijk wel. Casino vind ik ook niks. Dit vind ik de belangrijkste.

Oke, dan maak ik even een foto.

Tv-productie

Tentoonstellen van het interieur van de kerk

Tentoonstellingsruimte

Informatiecentrum

Hindoeïstische tempel

Wijkcentrum

Pop-uprestaurant

Casino

Kunt u iets zeggen over waarom u dit geschikte opties vindt?

Zo kan je er nog wel tien bedenken natuurlijk, maar dit getuigt dus van een multifunctioneel karakter. En een hindoetempel vind ik geen multifunctioneel karakter, dus dat is heel simpel. Kijk het tentoonstellen van het interieur van de kerk is belangrijk, voor zover die nog aanwezig is, en daar kan je ook andere exposities bij. Nou ja, ik kan ook een tv-productie bedenken van wat je op de zondagmorgen hebt, dat kan natuurlijk ook. Maar het kan ook iets anders zijn, het kan ook naar aanleiding van een concert zijn. Dat is prima, als dat kan moet je dat vooral doen. Nou informatiecentrum, even afgezien van het feit of zo'n kerk.. maar de VVV zou daar een onderdeel van kunnen vormen. Toevallig zit de VVV er hier tegenover. Nou dat is ook prima. En dit natuurlijk ook.

Tentoonstellingsruimte.

Daar wordt ie ook voor gebruikt, dus dat is natuurlijk perfect. En dat gaan we dus ook met die oude gereformeerde kerk doen. Die kerk daar zit een goede akoestiek in, daar zou je ook voorin.. dus die krijgt dus ook wel een beetje dat multi(functionele). En het kerkgenootschap wil dat ook wel, want die zien daar ook wel brood in. Daar zijn ze dan wel weer.. ( ) Kijk je ziet langzamerhand, vooral in de jongere garde bij de kerken, daar wel een omwenteling in komen. Ze zeggen van nou: het moet wel te financieren zijn, nou als we daarmee geld kunnen genereren is er toch niks mis mee. En je doet daar niemand kwaad mee.

En die opties die u minder geschikt lijken, zoals een wijkcentrum?

Ja nee, ik vind het absoluut geen, dan moet je er in mijn beleving te veel aan veranderen om het als wijkcentrum geschikt te maken. Nou ik vind niet dat je dat moet doen, want ik denk dat je dan weer te veel concessies moet doen aan het oorspronkelijke interieur. Dus ik denk niet dat je dat moet doen. Weet je dus hier zit, dus dan heb je de Franse School ernaast staan, dus dan heb je die combinatievorm. Dat is natuurlijk prima, daar is niks mis mee.

En een pop-uprestaurant? Want dat zou ook wel met inbouwappartementen kunnen op zich.

Ja, maar dat vind ik te gezocht. Een pop-uprestaurant heeft natuurlijk een bepaalde uitstraling, nou ik vind dat dat conflicteert met de kerk. In ieder geval met zo'n historisch gebouw, laat ik het maar zo zeggen.

En een casino is dan een beetje hetzelfde idee?

Nee dat vind ik ook geen optie. Ik bedoel, ik ben absoluut niet tegen casino's, begrijp me goed. Wij hebben hier zelfs pogingen in Appingedam ondernomen om hier een casino te krijgen. Dat is mislukt omdat de meerderheid van de raad daar geen voorstander van was. Maar daar ben ik nooit op tegen geweest. De mensen hebben, misschien mijn liberale inslag, maar de mensen hebben daar zelf een verantwoordelijkheid in. Als ze daar naartoe willen dan ( )nou. En als ze niet hier gaan, dan gaan ze wel naar Groningen. En dan moet je niet zielig doen en zeggen van oh god, gokverslaving en weet ik veel wat allemaal. Nee, maar ik vind dat niet in zo'n gebouw passen.

Dan heb ik nog een prikkelende vraag. Als de kerk zou worden herbestemd toch tot een van die opties die u niet geschikt lijkt, zou u liever dan willen dat de kerk wordt gesloopt helemaal, of..?

Nee, absoluut niet natuurlijk. Nee dat is voor mijn geen optie. Kijk als je met elkaar de discussie aangaat, en ik zou dat verliezen. Ja, daar ben ik ook realistisch in. Als de meerderheid vindt dat het wel zo moet, ja oke. Maar dan zeg ik niet: nou breek hem dan maar af.

Dus het behoud gaat wel voor de functie?

Het behoud is voor mij altijd primair. Tenzij, en dan hebben we het inderdaad, in hoeverre is zo'n kerk bouwkundig, is dat ook een reële optie. Het behoud moet ook een reële optie zijn. Ik bedoel je moet ook niet bang zijn, om te zeggen oke:.. Kijk ik snap toen ik begon in die monumentencommissie, toen was ieder pand zo'n beetje in Appingedam wat 100 jaar en ouder was, was een rijksmonument. Dat is dus niet meer zo. Je moet met allerlei criteria voldoen, dat is gewoon niet meer te financieren. Dat vind ik dus ook. Je moet dan ook op een gegeven moment zeggen: oke, als het kan is dat prima. Kunnen we daar op een goede manier mee omgaan? Kunnen we daar wat mee? Dan vind ik dat prima. Maar stel nou voor dat nou zo'n Joodse synagoge, dat is natuurlijk een heel gevoelig onderwerp, maar goed, ik vind de keuzes die nu gemaakt zijn uitstekend: een Joods herinneringscentrum. Maar goed, dat ga je ook combineren met een bed & breakfast, ik vind het prima. Daar heb ik geen moeite mee. Maar goed, ook weer om die financiering weer een klein beetje in evenwicht te krijgen. Maar stel je nou voor, het kerkje van Westeremden. Er worden allerlei krampachtige pogingen worden daar ondernomen om die kerk te restaureren. Ja oke, als het kan, nogmaals, vind ik dat prima. Maar er zijn grenzen. En daar moet je dan inderdaad ook goed naar kijken. En ook het lef hebben om te zeggen: oke dat doen we dus niet. Daar trekken we de stekker eruit, want dan kunnen we misschien op een andere plek wel weer een goede kerk voor restaureren. Of wat dan ook.

Nou ik denk dat er er aardig snel doorheen zijn.

Ja ik heb er een vrij uitgesproken mening over, dus dat scheelt weer.

Ja dat is makkelijk.

En ik ben daar natuurlijk wel heel erg mee bezig, meneer (...) had dat wel goed begrepen.

Interview met Omwonende H

Datum: 26 juni 2014

Tijd: 14.23-15.12

Plaats: Hilversum

Kunt u iets vertellen over de Clemenskerk. Hoe lang u hier al woont?

Ik woon in mijn ouderlijk huis. Dat heb ik gekocht van mijn moeder. Ik ben hier geboren en getogen. Dus vanaf mijn geboorte kom ik al in de Clemenskerk. En trouwden mijn broers en zussen, ik ben niet gehuwd. Dus dat ding vaak om de Clemenskerk. Begraffenissen, vanuit.. Maar dat hield op een gegeven moment op natuurlijk. Kwestie van van je wel of val je niet van je geloof af. En de kerk stopte ergens in 1995, denk ik. Dus in die zin heb ik er wel een historisch verband mee. En wat moet ik verder van die kerk vertellen? Ik heb een heleboel boeken ervan, met oude foto's en de pastoors die er waren. Dus in die zin ken ik de historie, hij is net zo oud als mijn huis. Vanaf 1914, dit is ook van 1914. Dus toen dat gebouwd werd.. Ik denk dat die school wel ook in die tijd, wat er nu staat is alweer nieuw, en dat in die tijd ook deze straat gemaakt is. En hiernaast woonde de koster van de kerk. Eh ja, de Pasen, de kerst. Vroeger zat ik daar op de meisjesschool, dan moest je elke dag, ging je naar de kerk. En ik heb een keer gehad dat ik dan, ik weet niet of het je iets zegt, dat ik dan ter communie ging, en waarom weet ik niet, maar ik ben nog een keer naar de mis gegaan, in de ochtend. Ik weet absoluut niet meer waarom. Want ik ben nu 75, dus trek maar even af hoe lang dat geleden is. En dat werd dus in de gaten gehouden, toen ben ik nog een keer ter communie gegaan, en toen werd ik op school aangesproken dat dat niet mag, je mag niet twee keer op een dag ter communie. Dus zo, en heel streng was het ook hè.

Dus dat soort herinneringen heeft u echt nog, van echt vroeger?

Ja, als je me daar specifiek naar vraagt, dan heb ik dat soort herinneringen. Maar dat zijn dezelfde herinneringen als het gaat om de Kerstnacht. Die hoor ik wel meer mensen uit die tijd. Dan werden wij uit bed gehaald, hartstikke koud. En je liep alleen maar te bibberen en het duurde eeuwig, want het waren 3 missen achter elkaar. En dat gezang en dat gedoe, maar dan kwam je thuis, en dan was de tafel gedekt. Dat was dan hierachter, met de broers en zusjes zaten we daar. En dan had moeder de mooiste theekopjes, waar je normaal nooit aan mocht komen. En dan had ze van die linten over de tafel, en dan gingen die jongens eraan trekken, en met de vingers door de kaarsvlam. Dat soort herinneringen, het was nooit vrede, het was altijd, iedereen was chagrijnig natuurlijk, koud, uit bed gehaald. En dan gingen die jongens en ik linten trekken, dat soort herinneringen, dat heeft ook wel iets met die kerk te maken. Wijwater halen, die jongens van de koster die stonden daar dan en dan ging je daar met een fles heen. Maar dat soort herinneringen heeft iedereen aan de kerk van vroeger natuurlijk, dat is niet specifiek aan de Clemenskerk gebonden.

Hoe zou u dan uw eigen visie op de kerk beschrijven?

Mijn visie op de kerk. Niet het gebouw? Het instituut?

Nee, niet het instituut. De Clemenskerk.

De Clemenskerk? Ja, ik heb er helemaal geen moeite mee dat, en dat heeft te maken met mijn visie op de kerk als instituut, dat is bijna onlosmakelijk. Er zijn mensen van de Vrienden van de Clemens die heel fanatiek dat religieuze er in willen houden? En daarvan denk ik, jongens..

Dat heeft u niet?

Nee. Nee, dus dat stukje van, dat spirituele dat heb ik niet. Ik heb misschien wel spirituele ideeën, maar niet gebonden aan dit gebouw. Maar kijk, als gebouw, en dan kom je op dat andere stukje

natuurlijk maar dat moet ik aan jou overlaten, als gebouw, als onderdeel van de hele wijk waar ook Dudok een aantal dingen heeft neergezet dat je die Clemenskerk ook ziet, in die zin heeft dat z'n waarde. Maar ik ben daar nooit zo opgewonden over, moet ik eerlijk zeggen hoor. Alleen als ze zo'n kerk afbreken, dan denk ik, dat was wat hier niet opstond, mijn woongenot, mijn belang, echt is, wat komt er voor terug?

Dus het is meer de plek dan, als ik het goed begrijp, dan de kerk zelf? Of bedoelt u wat er voor terugkomt in de kerk?

Dat volgt daarop, maar ik ben al wel zo ver.. Kijk hij staat al heel lang leeg, dat is verpaupering. Dan is er een groep mensen die knokken ervoor om het als, ja noem het erfgoed, of als, het is inmiddels een Rijksmonument of monumentenbewaarder. Dat vind ik prachtig dat dat kan, en dat dat ook gelukt is. Als het niet gelukt was, de bisschop, ik praat even heel zwart-wit, die vond dat kon wel weg. Afbreken die hap, we zetten daar.. dat bedoel ik, wat komt er voor terug? Dan heb ik het toch over mijn belang, qua woongenot. Ik denk, als ik in Hilversum-Noord had gewoond, ik denk dat ze denken van: nou ja dat is weer een gebouw, weet je. Dus mijn belang is wel degelijk: ik woon hier en wat komt er voor terug.

Dus die herinneringen van vroeger dan aan de kerk zelf, dat u er in kwam, dat speelt niet zo?

Nee, dat is allemaal gebonden, ik heb onlangs met mijn broers en zussen omdat ik 75 werd, heb ik een midweekje Terschelling aangeboden gekregen. En dan zit je met je oude gezin, en dan denk ik: we hebben aan mijn moeder te danken, die staat daar, dat wij met z'n allen uit zo'n goed nest zijn gekomen. En dat merk ik, naar mate ik ouder word, dan denk ik, dan hoor en zie je dingen, en dan denk ik: wauw, wat kom ik uit een goed nest. En of dat nou religieus gebonden is of gewoon de power van mijn ouders, of gewoon.. dat het mensen waren die hard werkten, dat was ook niet rijkdom ofzo, maar ze hielden van ons. Alleen vroeger, vroeger was het in die zin anders, je werd niet op schoot genomen, ja wel op schoot genomen, maar er werd niet elke dag gezegd: wat doe je dat goed. Dat hoorde niet bij die generatie. Maar dat is niet, dat ontdek ik steeds meer, aan de religie gebonden. Dus of daar nou wel of niet iets religieus in komt, dat heeft te maken met hoe ik nu, ook al jaren, naar het instituut kerk kijk. En het blijft een instituut en het blijft, maar dat geldt voor heel veel kerken, kerkinstellingen. Dus in die zin kijk ik niet naar het stukje spiritueel, of.. En ook de herinneringen aan vroeger die zijn net zo goed gebonden aan de club waar ik lid van was, of wat er dan mogelijk was, of dat je mocht gaan dansen op je 18e. Of het gezin waar ik uit kom. En daar ga ik inderdaad steeds meer anders naar kijken. Zoals kinderen nu naar hun ouders kijken, kinderen van nu, je weet niet beter dan dat het is zoals het is. Of je rotouders hebt of niet, dat begrijp je pas veel later. En ik zie nu dat wij geweldige ouders hadden. In de tijd dat zij leefden. Dus dat speelt bij mij meer mee dan exact.. En dit is een onderdeel van mijn jeugdherinneringen.

De kerk.

Ja. Dus ik weet niet, als ik nou in een hele andere wijk woonde, of ik me überhaupt nog druk gemaakt had over dat pand. Ja ik kan er niks aan doen, dit is de realiteit.

Nu gaan we het even hebben over conflicten in de erfgoedsector.

In de erfgoedsector. Ja dat zijn die punten. Spirituele, cultuurhistorische? Ja dat zijn gewoon de belangen.

Daar kunnen conflicten bij ontstaan.

Jazeker.

Heeft u daar een idee van wat voor soort conflicten daarbij kunnen ontstaan?

Specifiek weer hier?

Ja, of algemeen mag ook.

Je hebt het hier aardig aangegeven. Spiritueel kan dat een conflict vormen. Nou de bisschop is al lang blij, ja ik zeg het weer heel plat: hij heeft er geld voor gevangen. Ja. Dus klaar. En dan is er een groep die zegt van: nee, en dan kom je aan de cultuurhistorische kant denk ik hè? Dus het monument. Nou daarvan denk ik: ja, dat is een conflict, maar het belangrijkste conflict is toch de economie. Dat viert sowieso in de maatschappij al jaren hoogtij. En ik heb er voor mezelf maar bijgezegd: ik snap die economische belangen wel, maar het gaat soms wel eens te ver. En dan krijg je die strijd van mensen die dan nog voor zo'n pand willen strijden, want je hebt ook van die hele periodes gehad dat al die steden de hele binnenstad afbraken en die hele meuk, alsof het oorlog was zal ik maar zeggen. Dus dat zijn die golven die er nou eenmaal zijn, en nu zegt ie: oh zonde dat het weg is! Nou dan mag zo'n pand blijven staan. Nou zo kijk ik daar eigenlijk naar.

En kunt u aangeven of er een grens ergens ligt van wanneer het te ver gaat met die economische belangen die u noemt? Is er een bepaalde grens?

Ja, wat mij betreft gaan ze met keuzes, als ik dan even maatschappelijk kijk, die belangen worden vaak bepaald door mensen waarvan ik denk: jullie moeten niet aan die top gaan zitten. Dan krijg je toch het hele bankenverhaal, wat ze met scholen doen, al die schaalvergrotingen. De zorgverzekering, ik noem maar een dwarsstraat. De economische belangen, als die echt vooraan staan, dan vergeten ze.. de thuiszorg, het afbreken van de bejaardenhuizen. Want daar is de economie, en dan denk ik: daar zitten managers, en daar gaat het echt ver over de grens. Die zeggen, zoals ze vroeger in de fabrieken stonden, met die mannen aan de lopende band, vrouwen vroeger wel, met de stopwatch: oh (...) doet dat 3 seconden sneller, dan maken we dat de norm voor in de fabriek. Dat is heel zwart-wit geredeneerd, maar dat is zoals managers tegenwoordig ook, de thuiszorg, ja ik belde aan, stopwatch in, dat noteren we. Dit is wel een heel grof voorbeeld, maar dan gaat het me te ver. Het gaat voorbij aan de mensen. En ik weet ook wel dat economie, en daar heb ik natuurlijk ook van mee kunnen profiteren na de oorlog, dat economie ook heel goed kan zijn voor hoe je leeft. Maar als ik nu weer kijk, ik ben redelijk zuinig hoor, als ik nu weer kijk, dan denk ik: ja, dan komt het woordje milieu om de hoek kijken. Wat hebben ze allemaal met die mooie economie? Op een gegeven moment wil je een apparaat laten repareren, kan niet. Nieuw kopen is goedkoper. Nu krijg je weer al die repair-café's. Ik moet er wel een beetje om lachen.

Ja het draait weer een beetje terug.

Maar dat is ook, dat blijf ik roepen, als je wat ouder wordt dan zie je ineens, ik zie het in de politiek. Ze hebben allemaal andere namen maar ik zie het allemaal weer terugkomen. De managers die nu op de vingers getikt worden, die allemaal zeggen: oh ik heb het niet geweten. Nou afijn. Nou mijn probleem is misschien een beetje, ik volg al die programma's, nou dat heb ik al eerder gehoord. Dus ik zie ook wel met plezier jonge mensen die dan, ik kijk vrij veel dat soort dingen hoor, die dan hebben ontdekt dat je ook iets kan repareren. En dan denk ik nou Willy, ik heet Willy dus, niet zo cynisch.

Er is nog hoop.

Ja, maar uiteindelijk, en met name maak ik me toch zorgen over het milieu en hoe we omgaan met.. En al die wetenschappers die dat allemaal, en dat iedereen roept: ah het valt wel mee, en de techniek gaat het oplossen. En dan denk ik: ja, ik weet niet wat ik ermee moet, ik ben.. Dus in die zin: zo kijk ik ook naar dit stukje. De economie, ik snap, dan kom ik nog even over die prachtige tuin die wij aan de overkant hadden, nou dat is helemaal.. Van het begin af aan heb ik geweten, dat wordt een parkeerterrein. Ik heb niet voor niets al die boompjes laten plaatsen, ik heb al zonwering, nou die niet hoor, die hing er al, dat vond ik gewoon leuk. Maar ik heb dit genomen, dat je echt op je

eigen manier kan bepalen wat je kan zien. Want ons uitzicht, wat er nu nog aan groen staat, dat gaat gewoon weg. Die paar bomen..

Dat wordt allemaal parkeerplaats?

Dat wordt allemaal parkeer. Die bomen willen ze laten staan, die kastanje blijft staan. Maar wat ze willen, kijk je ziet daar al van die poortjes, daar hoort er eigenlijk nog een tussen. Hier komt de uitgang van het parkeerterrein. En aan de andere kant komen ze erin. Waar nou nog die groene keet staat. Nou daar ben je klaar mee.

Dat is pal voor de deur.

Dus A het hele uitzicht.. Nou daar ga ik nu weer tegen in beroep, zal wel niet werken, maar als je het niet doet heb je niks te zeggen. Dus naast die kastanjeboom komen allemaal auto's en daar komen auto's. Maar tegen dat in- en uitrijden daar kan je niks tegen doen. En die winkel die hoopt dat ie er 80 per dag krijgt. Maar dat is mijn belang, dan zit ik hier, nou ik zit hier niet de hele dag, en dan zeggen zei: het is alleen als de winkel open is. Nou gegarandeerd, met een jaar, zegt iedereen: daar staat de hele zondag staat dat parkeerterrein leeg, daar willen wij staan. Dat weet ik nou al. Dus als het gaat om belangen, dan noem ik mijn belang: het woongenot, die mis ik eigenlijk.

Ja, het waren alleen voorbeelden. Dat is niet alles

Ja, dus want dat hele protesteren, ik heb ook ooit geprotesteerd met hele groepen mensen dat ze een weg over de hei wilden aanleggen. En uiteindelijk gaan ze dan aan de rand van de hei van alles bouwen, en dan moet er ineens toch een weg. Daarvan denk ik: ik ga ook niet meer protesteren, snap je. Ik leef nu zo beperkt, dat ik daar nog tegen in protest ga.

Tegen dat parkeerterrein?

Nou het parkeerterrein nog niet eens. Dat is nou wat ik dus bij die economische waarden heb gezegd, ik snap wel dat er geparkeerd moet worden. Dat is nou eenmaal. Ik heb ook ooit een auto gehad, daarom heb ik als enige in de straat een oprit zonder auto. Slaat nergens op. Dus dat begrijp ik. Maar dat ze nou net precies voor ons, voor hun ook, in dat smalle straatje eruit gaan rijden, en dan misschien aan die kant erin. Dus ik ga nu vragen of ze niet een andere tekening willen bedenken, maar ja, nogmaals. We hebben onlangs een hoorzitting gehad van wat er dan in komt.

Daar was u ook bij?

Daar was ik bij. Alleen toen bleek, ik denk ik ga me daar niet mee bemoeien, dat doet die groep voldoende, Door dus. En alleen dat stukje van het parkeerterrein, dat staat nu in de krant, dus daar moet ik weer een nieuwe brief over maken. Dat bezwaar kon niet besproken worden, want dat was niet apart aangevraagd.

Ja ja, kon alleen voor datgene wat was aangevraagd, en dat..?

Zij hadden dus eigenlijk verzuimd om de gemeente ook toestemming te vragen om die uitritten te maken, want dat is verkeerstechnisch natuurlijk. Dus dat betekent, hij stond nu in de krant, 2 of 3 weken later dus ik denk echt dat dat een vergissing even is geweest van de eigenaar die het pand heeft gekocht en van de toekomstige huurders, dus daar moet ik weer even een nieuwe bezwaar schrijven. En ik doe dat ook, helemaal niet in verwachting dat daar ook maar iets uit komt. Dus mijn grote belang is, jongens ik snap het allemaal wel, maar ik ben er niet blij mee.

Maar bent u dan ook niet blij met, ja dat u niet blij bent dat er een uitrit komt dat snap ik heel goed, maar is het dan meer het hele proces eromheen, de communicatie ook, wat..?

Nee, dat weet ik wel hoe dat gaat. Dat communiceren gaat nou eenmaal volgens die juridische regeltjes. Want ik heb vorig jaar ook die wethouder nog geschreven: wordt het niet eens tijd dat je de buurt inlicht? Nou dat heeft ie toen vervolgens gedaan, ze zeggen dat dat hun eigen initiatief was. Kijk, dat snap ik ook allemaal wel, zo werkt dat gewoon. Het is een prutonderdeeltje in het hele, dus

alles is afgebakend in regeltjes. En als een ambtenaar even met z'n ogen knipt heeft ie dat regeltje niet gezien. Dat weet ik inmiddels wel. Daarvoor moet je ook altijd acteren als je iets in de krant ziet. En nogmaals, en dat die bomen weg zijn dat snap ik ook wel, want toen er 1 of 2 omlagen dan zie je ook wel: die bomen zijn ook oud. En ze waren niet te beroerd, ze proberen bomen te bewaren en ze gaan ook herplanten. Zo werkt dat gewoon. Dus dat is de botsing van de economie, en als jij dan aan mij vraagt: wanneer gaat de economie te ver, dan is dat op al dat soort fronten. Dat zijn tekentafelingen.

Maar niet meer de mensendingen.

Nee, en dat is dus ook die manager in de zorg. Die nu al die huizen leeggooit, want hij zegt: er komen geen bejaarden meer. Nee, die bejaarden mogen niet meer komen want daarvan wordt gezegd: die willen zo graag thuis blijven. Ja, maar op een gegeven moment zijn er ook een hoop mensen die zeggen: ik kies voor de veiligheid en ik wil een bejaardenhuis. Nou dat soort, nee, de economische belangen zijn veel groter en dat is het. Mensen worden ouder, de zorg is duurder. Dus daar gaat het economische belang. En dat is op vele fronten altijd voor. En eigenlijk is dat hier ook, de andere kant is: dat ding had niet gerestaureerd geworden als er niet subsidie was geweest. Dat snap ik ook allemaal. En je kan ook zeggen: er moet cultuur in die kerk. Natuurlijk, maar als je ziet hoe de cultuur uitgekleeft wordt, die kunnen die huur niet betalen. En waarom is de huur zo hoog? Dat pand moet wel onderhouden worden. Dus die firma BOEi heeft dat pand gekocht voor een miljoen. Er is voor, ik denk, 4,5 miljoen via subsidies, even plat gezegd: verspijkerd. Daar heb ik allemaal hele leuke videotjes van. Hoe ze die dakpannetjes maken, die leisteentjes. Dat is geweldig. Dus qua wat ik gezien heb aan vakmanschap in dat restaureren, dat vond ik geweldig. Regelmatig contact gehad met die man. Dus dat vind ik ook leuk, en dat zie ik ook wel. En ik zie ook wel dat dat mooi is. Nou ja, dus als het gaat om belangen, die economie gaat vaak te ver. Ik snap ook hoe het werkt, maar het is niet goed.

En bent u zelf ook wel eens in conflict gekomen? Ja, dan nu misschien met die uitrit, maar eerder ook al wel eens? Met andere mensen van de kerk, of met mensen die iets met die kerk wilden?

Over dit gebeuren bedoel je? Conflict? Nee. Als je dit een conflict noemt, dan heb ik heel veel bezwaar, ja misschien ervaren zij het wel als een conflict.

Of een meningsverschil?

Ja, maar dat is dan een meningsverschil. Ik had geen meningsverschil over hoe ze die kerk gingen restaureren. Je kunt nu zeggen: wat moet er in komen? Wat er ook in komt, of het nou cultuur is, geparkeerd moet er worden. Dat kan ik zelf bedenken. Dus een conflict zou ik het niet noemen, ik ga tot het uiterste om te proberen om het voor mij en voor de burens dan, gunstig te houden. Conflict is een te groot woord. Meningsverschil kun je daar over hebben, maar die wereld is te groot. Mijn belangetje is zo klein. En dat is wat er gebeurt. Daarom is de groep van Door, die werden daar ook bij dat bezwaar, toen zeiden ze, want het gaat erom: wat voor belang heb je erbij? En het belang van die vriendengroep van de Clemens, daarvan zeiden ze: er staat in uw doelstelling, ik wist niet eens dat ze een doelstelling hadden als groep, dat u culturele dingen wilt organiseren, of iets in die geest. En het slimme van die lui is, dat kan. Zij stellen delen van de kerk beschikbaar om concertjes te geven. Dat vind ik wel heel slim. En voor een repair-café. En persoonlijk dacht ik: ja, dan wordt het in ieder geval verhuurd.

Ja dan zit er in ieder geval iemand in.

Ja. Want er waren 3 gegadigden. Nou een was een kinderdagverblijf, daarvan dacht ik al: wat moeten die in zo'n groot.. dat kunnen ze helemaal niet betalen. De tweede was iemand die wilde iets met een theetuin en esoterische dingen. Nou ik heb begrepen, dat is wat Door niet mee eens is, maar ik

heb wel begrepen van de andere kant dat hij helemaal niet kredietwaardig was. En dat is natuurlijk wel belangrijk voor hun. Ja dat is het zakelijke.

Ja dat is natuurlijk weer het economische en het zakelijke.

Ja dat is meer het zakelijke, maar ook het economische. Ja, en dat is het lastige, ik hang er altijd tussen van dat ik dat ook wel snap, en daarom heb ik niet echt een conflict maar wel een meningsverschil ja. Maar in wezen heb ik ook een meningsverschil met Door. Maar ja, daar ga ik met haar maar verder ook maar helemaal niet over in zee.

En wat is dat dan precies?

Nou zij vinden dat daar iets cultureels en religieus in moet.

U vindt gewoon dat er iets in moet?

Het zou fantastisch zijn als dat lukte.

Het staat natuurlijk al bijna, is het al 10 jaar leeg?

Langer. Maar het punt is, de kerk is gekocht, het gebouw is gekocht, klaar. En de eigenaar is BOEi, is niet meer de bisschop. En zij zeggen: die heeft bepaald dat er bepaalde dingen niet en wel, er mocht geen moskee in. Dan denk ik ja, dat is ook weer haatdragend, waarom zou er geen moskee in? Dat is wel religieus, zo kun je er ook nuchter over denken. Dus als er iets cultureels in komt, ja fantastisch, maar ik snap, wat je er ook in zet, er moet zwaar geld bij. Klaar. Want de overheid heeft hele prachtige orkesten weggesaneerd, die gaat toch hier geen geld in steken, wat moet er dan cultureel? Koortjes en dingetjes?

Ja, dan moet er wel eerst iets zijn.

Moet jij eens amateurkoren, die willen ook allemaal voor niks ergens zitten. Nee hoor, dat is wat ik wel snap. Die kunnen dat niet betalen. Ik heb een beetje last van mijn begrip voor alles. Ik ben een actor met last.

Een actor met begrip voor alle andere actoren. Even kijken hoor, hoe zitten we met de tijd. Nu wil ik graag naar het interactieve deel. Ik heb een aantal kaartjes met daarop verschillende waarden die toegeschreven kunnen worden aan de kerk. En mijn vraag aan u is dan of u ze dan op volgorde van belangrijkheid voor uzelf kunt leggen.

Ondertussen is mevrouw bezig met even te kijken wat er allemaal is. Ze gaan op elkaar liggen, dat komt natuurlijk omdat. Zo wat een keus. Wat ik belangrijk vind.

Ja.

Dan ga ik sowieso voor schoonheid. Volgorde van belangrijkheid. Ja nut voor het algemeen daar leef ik ook voor. Je moet een doel hebben in je leven. Reputatie, mwah. Multifunctioneel is een mogelijkheid, is niet een voorwaarde. Geld verdienen, marktwarde is voor mij niet echt interessant. Maar dat is voor mij persoonlijk hè? Daar gaat het om. Publieke belangstelling, als voorwaarde voor iets? Er hoeft van mij geen publieke belangstelling, voor zo'n winkel wel. Voor alles wat je organiseert moet er wel belangstelling zijn. Dus in die zin wel. Reputatie, bedoel je daar PR mee?

Ja, de reputatie van de kerk eigenlijk, van het gebouw. Hoe mensen er naar kijken.

Ja, maar ik vind het niet een eerste voorwaarde. Je hebt dat natuurlijk nodig om geld te verdienen. De traditie, vervoering, oh moeilijke dingen. Draagvlak dat hoort een beetje bij reputatie hè, of niet? Band met het hogere. Nee. Spiritualiteit, nee niet meer. Nee dat vind ik ook heel persoonlijk dit, dat moet niet aan een gebouw, maar dat vind ik, maar dat mag, het gaat nu om mij. Het gaat zomaar om mij. Goed onderhoud, ja of bedoel je het onderhoud tussen ons tweeën.

Dat is ook belangrijk, maar ook het onderhoud van de kerk.

Goed onderhoud is natuurlijk altijd, dat doe ik met mijn eigen huis ook. Band met het verleden, ja, dat is maar net inderdaad, band met het verleden is voor mij veel breder, maar goed, het hoort er wel een beetje bij. Traditie, wat is traditie.

Misschien de traditie van de dingen die plaats vinden in de kerk?

Vonden. Tradities, stoelt op het verleden. Vind ik niet meer belangrijk, zoals het er nu voorstaat hè. Ik vind tradities op zich wel belangrijk, ja ik vind het op zich wel belangrijk. Het zit ergens hier tussen in. Vervoering, ja dat heb ik niet zo. Nee. Daar ben ik, vrees ik, iets te nuchter voor. Dat is niet omdat ik ertegen ben. Maar in verband met dit, vervoering, nee. Dus die dingen gaan gewoon even weg. Maar moet dat ook nog in volgorde.

Ja, dat is wel het handigst, want dan maak ik er een lijst van.

Nou in ieder geval staan voor mij als laagsten: vervoering vind ik persoonlijk niet interessant, marktwaarde vind ik een slechte zaak omdat het met die economie te maken heeft. Spiritualiteit.

U mag het ook wel even op dat tafeltje op volgorde leggen, dan maak ik er even een foto van.

Dan gaan we even naar de tafel in de achterkamer, dat is misschien wel handiger. Marktwaarde, ja ik weet wel dat het belangrijk is, maar ik vind het in deze zin niet zo belangrijk. Spiritualiteit vind ik al helemaal niet. Band met het hogere dat hoort bij de spiritualiteit. Draagvlak, ja draagvlak, dat is van de mensen hè. Geld verdienen, nee, dat gaat voor mij onderaan. Dat is natuurlijk wel makkelijk, want ik heb mijn AOW, dus ik hoef er niks meer voor te doen. Nut voor de samenleving, waar wil je, bovenaan het beste? Of onderaan?

Ja, bovenaan is goed.

Band met het verleden, schoonheid, ja.

Het mag ook een beetje naast elkaar, als dat even belangrijk is.

Publieke belangstelling, multifunctioneel. Oh, wat lastig, ik vind dit moeilijk hoor. Ik denk dat dit wel redelijk belangrijk is, dat is natuurlijk heel praktisch. Nou dan moet het publieke belangstelling zijn, dat kan niet anders. Band met het verleden en traditie, dat vind ik een beetje bij elkaar horen. Dit is sowieso voor mij niet interessant, spiritualiteit ook niet, in deze zin, alleen maar in deze zin. Vervoering, dat staat bij mij onderaan, want dat heb ik gewoon niet. Reputatie, draagvlak, multifunctioneel, ik word er helemaal nerveus van. Dit vind ik de meest belangrijke.

De belangrijkste liggen links?

Ja, en traditie, band met het verleden, nou ja, dat komt dan. Daarna denk ik toch. Draagvlak, multifunctioneel, reputatie, ja dat is meer voor die lui die het geld willen verdienen, denk ik dan.

Zo ligt het goed?

Ja. Ik dacht ik maak er mooi 4, maar er blijft er eentje over. Zo, doen we de spiritualiteit hier, en de vervoering daar heb ik niks mee. Nou, doen we het zo. Ik houd op. Ik word er helemaal nerveus van, nee hoor, valt wel mee.

En dit is ook nog belangrijk van boven naar beneden?

Nou ik denk eigenlijk dat ik nut voor de samenleving erg belangrijk vind. En als je de schoonheid en goed onderhoud, dat hoort echt bij elkaar. En dit is een voorwaarde om dat goed te laten draaien, zo moet ik dat zien. Dus laat ik zeggen dat ik dit het belangrijkste vind. Nut voor de samenleving, en dat het goed onderhouden wordt, en dat er ook nog schoonheid is en publieke belangstelling. En dan komt inderdaad denk ik dit:

Draagvlak, multifunctioneel, band met het verleden..

Ja, daar kan je ook nog mee goochelen, en dan, daar verander ik niet zo veel aan. Dus dit is eigenlijk, hier begint het bij mij.

1 Publieke belangstelling	5 Draagvlak
2 Goed onderhoud	6 Multifunctioneel
3 Nut voor de samenleving	7 Band met verleden
4 Schoonheid	8 Traditie

9 Band met het hogere	13 Vervoering
10 Reputatie	14 Spiritualiteit
11 Geld verdienen	
12 Marktwaaarde	

Zou u nou ook nog kunnen zeggen waar er conflicten kunnen ontstaan, waarvan u denkt dat er snel conflicten kunnen ontstaan tussen 2 verschillende waarden?

Oh ik vrees dat dat gewoon dit is.

Geld verdienen?

Ja, dat denk ik wel. Alles wordt afgewogen aan de hand van de economische waarden. Want als dat niet zo was, dan was het al lang klaar. Dan zat daar gewoon het kinderdagverblijf en dan gaf de overheid een hoop subsidie en dan was het klaar. Dus dat staat voor mij vast, maar dat is met eigenlijk alles waar ze nu over strijden, wat ik net al zei: de zorg, de scholen, en waar het mis gaat, de wooncorporaties. Eigenlijk de hele decentralisatie van alle nutsbedrijven. Een school vind ik ook een nutsbedrijf. Daar is het begonnen. En dat is allemaal de economische waarde. Als mensen alleen maar zo kijken, economisch, dan is de rest gauw.. En dan ook nog, en dat is dan wat nu met al die banken en nu, met al die dure directeuren en die grote auto's van die wooncorporaties. Nou je zal het allemaal wel meekrijgen, dan doen ze weer heel ingewikkelde verhalen en dan zit er zo'n man met staal heet ie he, staalblauwe ogen te zeggen: goh, dat ben ik even kwijt. Daaag. De economie, en dan je eigen belang hè, dat is vaak, dat is voor mij het slechtste. Geld verdienen.

Geld verdienen, dus daar ontstaan..?

Niet dat geld verdienen, je moet geld hebben. En tegenwoordig hebben we bedacht, vroeger bakte de bakker een brood, dat was 1-op-1. Nou dat is allemaal veranderd, dat weet ik wel. Dat is wel belangrijk, maar in het verband met waar we het nu over hebben en de hele gemeenschap. We zijn niet meer met elkaar bezig. Misschien dat de kerk daar vroeger iets meer aan deed, maar goed.

En heeft u bij andere waarden ook nog het idee dat er snel conflicten kunnen ontstaan?

Bij de andere waarden, behalve de economische?

Naast geld verdienen?

Ja dat is allemaal economie hè? Oh hier bedoel je. Waar meer conflicten voor zullen zijn. Nou, ik vrees zelf dat het allemaal hierom draait. En dat verhaal, in dit geval, spiritualiteit omdat het een kerk was. Ik vrees dat daar nog wel conflicten door ontstaan, maar dat conflict daar neem ik geen deel aan. Ik ga niet op basis van dit, hiernaar kijken.

Niet op basis van spiritualiteit?

Nee, want zo kijk ik ook niet naar een school. Alleen omdat dat ooit een kerkgebouw was, ja helaas. Dus het zal er wel door ontstaan, maar ik maak daar geen ruzie over zal ik maar zeggen. En nou ja, eigenlijk hoort dit bij elkaar hè, band met het hogere. En deze horen een beetje bij elkaar, ja reputatie. Maar goed, dat is natuurlijk mijn persoonlijke beleving. Mijn marktwaaarde is ook al dik gedaald. Nee daar kan ik wel nuchter naar kijken hoor. Dus vandaar dat die vervoering er ook niet zo is. Maar goed onderhoud is ook economisch. En schoonheid, er is ook schoonheid in een ruïne te

zien, maar wil je dan economisch nut hebben.. Dan is het.. Ja zo. Dus het is volgens mij bijna allemaal.. En nut voor de samenleving vind ik heel belangrijk. Nou dat is, hoe noem je dat, kind met het badwater, nee, ondergeschoven kind, als het over de economie gaat. Dus als je vanaf mijn redentatie, dan zal je altijd zien dat dit - geld verdienen - het is nodig, maar daar liggen grenzen. Dat is eigenlijk het punt. Goed onderhoud, dat kun je ook doen, dat moet ik met mijn huis ook. Nou ben ik zuinig, en dan spaar ik geld. En dan kan de schilder, die is toevallig net geweest, zelf ben ik daar niet meer toe in staat. Nou dan sparen we geld. En die onderhoudt mijn huis. Nou die man moet ook brood verdienen, voor zijn gezin. Dat vind ik logisch. Dat snap ik. En dan kan je huis een schoonheid worden. Dit is belangrijk voor het gebouw daar. Dus conflicten, voor mij is het de economie, altijd.

Dan kunnen we direct door met deel twee.

Neem je je apparaatje mee of niet?

Nou dit kan ook wel even bij tafel, als we hier toch staan.

Die moeten weg? Ik hoop dat je het allemaal nog weet.

Ja het staat op de film.

Ik hoop dat het allemaal goed gaat, het gaat goed.

Kijk nu heb ik hier ook nog herbestemmingsopties. Nou ja bij de Clemenskerk is het het geval dat de kerk wordt herbestemd, en waarschijnlijk naar een winkel, maar er is nogal wat gedoe heb ik vernomen.

Ja.

En deze herbestemmingsopties zijn in theorie ook mogelijk. En aan u weer de vraag of u de meest geschikte bovenaan wilt leggen, en de minst geschikte..

1 Wijkcentrum

2 Tentoonstellingsruimte

3 Hindoeïstische tempel

4 Informatiecentrum

5 Tentoonstellen van het interieur van de kerk

6 Casino

7 Pop-uprestaurant

8 Tv-productie

En dan moet ik niet denken aan de economische effecten?

Nee, gewoon wat u vindt.

En dan mag ik wel mijn eigen persoonlijke problemen?

Ja juist.

Als ik kijk naar een pop-uprestaurant, dat is misschien wel heel leuk, maar dat wordt me een herrie.

Ja als dat voor u geen goede optie is, dan komt dat onderaan.

Ojee. Alles heeft voor mij een heel groot nadeel. Het tentoonstellen van het interieur van de kerk. Ja, dat is met Monumentendag leuk, maar voor de rest is het geen eindbestemming. Wijkcentrum hebben we al. Dat is heel praktisch, maar dat hebben we al: De Lelie. Casino is natuurlijk buiten kijf voor mij, helemaal niks.

Maar zou u dat een geschikte optie vinden voor een kerk, een wijkcentrum? Als een kerk wordt herbestemd?

Oh een kerk, ja dat mag, maar we hebben er een. Maar dat vind ik, nee. Daar heb je weer..

Als het er niet zou zijn, zou u het dan een goede optie vinden?

Dan zou het van mij een wijkcentrum mogen worden. Ja. Ik heb dat probleem niet met die kerk als zodanig. Maar een casino in mijn omgeving, ik vind het best als mensen willen gokken, maar dan heb ik zoiets van ja hallo dat wordt een drukte. Wijkcentrum ook, maar dat zijn dan toch mensen uit de wijk, die komen lopend of met de fiets. VVV, dat is een informatiecentrum, ja, het is een groot gebouw hoor. Tentoonstellen, kijk dit is breder hè. Tv-productie. Pop-uprestaurant lijkt me ook niks. In dat is allemaal in het kader van: het wordt hartstikke druk. Dit wordt laat. Ik slaap aan deze kant. Nee, ga ik dan heel even plat allemaal doen. Dit mag van mij.

Hindoeïstische tempel?

Ja. Mag van mij ook een, 't is alleen dat ze nu zo radicaal worden, die mannen van de islam, maar het zou van mij ook een moskee mogen. Maar daar is iedereen geloof ik heel erg tegen. Een tentoonstellingsruimte, ja, het is bijna niet haalbaar, dat is vrees ik.. Maar dit zou van mij ook wel mogen, een tv-productie, maar dan heb je ook van dat moet dan altijd, want anders levert het ook niets op. Dus eigenlijk zeg ik, als ik in de volgorde van drukte en gedoe, deze dus niet. Dit mag van mij, dit mag van mij. Ja, dit mag, maar ik denk dat het weinig nut heeft, en dit ook, wat moet je daar voor ( ) het is een groot gebouw hoor. Ze gaan er nu een mobiele tweede etage in maken voor die winkel. Nou dan heb je ( ) informatiecentrum. Dus praktisch gezien denk ik, ik ben er niet tegen, dus dat is dan de volgorde. Hier ben ik tegen, en niet vanuit het religieuze, maar gewoon, niet doen.

Meer vanuit uw woongenot?

In de hele wijk, het is allemaal zo smal en klein, dat hoort in het centrum. Dit hebben we al genoeg in Hilversum, mediagebeuren, en dan gaan ze toch nog naar Amsterdam, dus dat heeft gewoon geen zin. Dit hoeft van mij echt niet, dit ook niet. Ik wil het onder elkaar leggen, nou dan is het wat voor mij wel mag. Dit mag van mij ook maar ik zie het niet als zinnig, dit vind ik helemaal niks. Krijg je het er allemaal op?

Dat staat er ook op. En stel, de kerk wordt toch herbestemd tot een van die opties die u niet zou willen?

Dan maak ik weer bezwaar. Meer kan je niet doen.

Maar mijn vraag is dan, zou u het dan belangrijker vinden dat de kerk behouden blijft, ook al heeft het dan een functie die u niet zou willen?

Weet je, dit is een vraag, dit pad is bewandeld, ze gaan de kerk niet meer afbreken.

Het is een prikkelende vraag.

Ja, maar ze gaan de kerk niet meer afbreken, dat zou ook raar zijn. Dan hebben ze 4,5 miljoen..

Maar wat zou u daar zelf van vinden? Afgezien van het geld. Meer om het gebouw alleen.

Wat ik er van vind? Nee, het gebouw, dat moet je niet vervangen door zoiets, dat staat voor mij vast. Maar bij mij komt er dan meteen: als ze dat besluiten, wat kan ik dan nog. Maar die eigenaar, dat is iemand toch, het is wel een projectontwikkelaar, maar die heeft toch redelijk ideële gedachtes, die doet veel monumenten. En dit was z'n eerste religieuze erfgoed, van de firma BOEi. Dus ik ga er eigenlijk van uit dat zij daar dat soort dingen niet gaan doen. En dat pand afbreken? Nee, nu het zover is, moet het dan maar bewaard blijven. Is dat een antwoord op je vraag?

Ja, dat is een antwoord. Even kijken, heb ik nou genoeg? Ik heb mijn vragen al gehad. Ik ga nog even kijken of ik alles heb. Oja ik had nog wel een vraag over die waarden. Hoe gaat u ermee om als andere actoren, personen, andere waarden belangrijker vinden? Dus de waarden die u net op volgorde heeft gelegd, hoe zou u dat vinden als..?

Ja dat is dan mijn persoonlijke levensinstelling. Dat is net als wat daarachter gebeurd is. Ik doe mijn uiterste best om daar, volgens mijn recht, bezwaar te maken. Dat doe ik daar ook. Maar mijn

levenshouding is al, ik houd er rekening mee dat in het grote gebeuren, dat kleine belangetje van mij, daar zullen ze zich niks van aantrekken. Ik krijg vriendelijke blikken enzovoort. En hoe ik daar mee omga? Ja, relativëren. Maar niet zo, dat ik zeg van: ohh ik ben boos. Ja dat doe ik wel, totdat ze zeggen: ja mevrouw, sorry, juridisch is het zo en zo, jammer voor u. Ja dan kan je daar gaan blijven tobben, maar dat is met zoveel dingen zo. Dingen die in het leven gebeuren als ik het daarmee vergelijk. Je kan mensen verliezen, je kan ziek worden, dus je gezondheid verliezen, nou noem maar op. Daar kan je in gaan hangen, dat moet je ook voorlopig even een paar dagen, maandjes, misschien doen. Maar dan moet je jezelf beetpakken, en hop dan gaan we weer verder. Dus daar zou ik er op die manier ook in staan. Mijn moeder had nog wel eens vroeger dat ze dan: en dit en dat, dan zeg ik altijd: dan moet je erover in gesprek gaan. Ook als ik met mijn buurman, heb ik wel eens conflictjes gehad, en dan vroeg ik vriendelijk.. en dan: bwahbwah. En dan ging ik net zo lang door, en zei ik: nee, kijk nou eens naar mijn kant. Dat doe ik wel.

Dus u probeert het op te lossen door gewoon te gaan praten?

Ja, ik ga in gesprek.

En bent u dan ook bereid om anderen tegemoet te komen?

Jawel, maar als je eenmaal in gesprek bent, dan krijg je ook weer begrip voor de ander. Klein voorbeeldje: ik heb een oprit. Het is hier heel smal. Ik heb dan wel nu even geen auto, die zal d'r wel niet meer komen, daar gaat het nu even niet om. Hij wil per se zijn auto voor z'n deur, begrijp ik allemaal. Maar als hij weg is, dan staat er prompt.. want parkeren is natuurlijk overal een probleem, ook in dit straatje. Dan gaat hij zijn auto daarachter zetten, ook al is er plek ergens anders, zet hij zijn auto daarachter. Komt ie nou zo'n eindje voorbij de heg, dan kunnen mijn gasten er niet meer uit of d'r in. Dat is heel smal. Want er is aan de overkant ook geparkeerd. Dat is het basisgegeven. Dan ga ik dat eerst vriendelijk vragen. Tot op een dag, toen kreeg ik dan de schilder, en die man heeft een grote kar enzovoort. Dus ik vraag vriendelijk aan de buurman: joh.. En die valt me toch uit: jij, met je.. wordt dit opgenomen? Een net woord. Met je gezeur over die 10 centimeter. En hij was kwaad. En dan ga ik thuis ook kwaad zitten wezen, maar dat doe ik met alles. Ik ga altijd eerst zitten: oh nou, en dan ga ik nadenken. Nou oke, die man was boos. Ja zo zit ik wel in elkaar. Toen heb ik wel een brief geschreven, van goh. Je bent boos, bedenk nou eens, jij bent de chauffeur, hoe dat zit enzovoort enzovoort. En sindsdien, hij zet wel eens, en dan zit ie altijd te kijken, als de ander weggaat dan gaat hij gauw naar voren. Hij houdt er helemaal rekening mee. Of hij klopt aan en zegt hij: mag ik 'm even op de oprit zetten? En dat heb ik bereikt. Er gaat wel even een paar dagen dat ik ontzettend chagrijnig ervan word. Maar dat is dan iets, dat is een beetje Rijdende Rechter-achtig.

Kleine dingen, maar het is wel gewoon compleet verschillend.

Het is jouw territorium, dat is het. Het is allemaal territorium. Ik breng ook alles steeds meer terug, dat soort dingen, maar ook: we willen allemaal bevestigd worden. Daar heb ik ook nog steeds last van. We willen allemaal aardig gevonden worden. En om aardig gevonden te worden zeg je maar niks, niet doen. Dat heb ik inmiddels geleerd. En ik merk, want de buurvrouw had ook een keer een probleem met haar buurvrouw, dus ik zei: ga er wat mee doen, ga er wat van zeggen. Dus ik ben wel van overleg. En men vindt het ook wel eens bemoeierig. Verderop was er iets van een paar boompjes, dat ik zei: jongens, pas op, dat staat in de krant. En jij ziet ook altijd alles, boing, dan denk ik: wat doe ik nou weer fout? Dan denk ik, ja ik bemoei me ermee maar ik bedoel het goed. Klaar nou. Dat doe ik wel. Ik ben een navelstaarder, heet dat? Ik zit mezelf altijd uit te vinden van: waarom zeg ik dat?

Ja, reflecteren.

Ja reflecteren. Waarom doe ik dat? Waarom reageer ik daarop? Nou omdat ik toch vind dat ik daar gelijk in heb. Nou en dan ga ik in actie. Dus zo zou ik ook, om maar even de vraag terug te roepen, met dat omgaan. Ik ga mee, en ik protesteer, want meer kan je niet, bezwaar, en dan hoop je dat ze er begrip voor hebben. Ik ga nu vragen of ze echt niet op een andere manier die tuin kunnen indelen. Ik weet nou al, dat ze in de verre toekomst waarschijnlijk, daar ook nog huizen willen neerzetten. Maar goed, dat denk ik. Dus, zo ga ik ermee om. En daarna zal ik me misschien doodergeren, maar je ziet, ik ga dan al wel preventief, ik heb dat al gedaan.

Ja u bent al aardig bezig.

Omdat ik denk, ik kan daarover wel blijven ergeren, maar ga je dan maar inzetten. Dus zo sta ik in het leven. Neem nog een chocolaatje.

Ja lekker. Dan zet ik 'm uit.

Interview met Stichtingsmedewerker A

Datum: 3 juli

Tijd: 11.03-11.37

Plaats: Groningen

Kunt u iets vertellen over uw connectie met de Nicolaïkerk? Uw relatie tot de kerk?

Ja dat is tot het kerkgebouw, daar zit de Protestantse Gemeente Appingedam zit daar natuurlijk in. Dus daar zit nog wel verschil in. Met het kerkgebouw heb ik wel degelijk een relatie. Want we hebben daarvoor een stichting in het leven geroepen, die probeert het gebruik en het bevorderen van dat gebouw en het onderhoud ervan te stimuleren. En van die stichting ben ik voorzitter. Dus dat is heel eenvoudig. Dus dat is mijn formele relatie. En verder, in waarderende zin: het is gewoon een heel fascinerend gebouw. Oude patronen zitten daar in, en het wordt vandaag de dag nog steeds gebruikt. Dus dat is een brug tussen nu en vroeger. En eigenlijk doen we daar ook dingen die soms met de toekomst te maken hebben.

Ja, en daarmee bedoelt u nevenactiviteiten?

Ook, maar ook in het gebouw zelf. Nevenactiviteiten doen we erin. En het is de vraag of je dat nevenactiviteiten moet noemen. Want dat is een soort perspectief, waarin mensen die vanuit de Protestantse Gemeente Appingedam zullen zeggen, van dat is het gebouw voor de kerkdienst, voor de eredienst - dat gebruiken ze dan ook, en vervolgens; alles wat erbij is zijn nevenactiviteiten. Maar dat is een heel klassiek idee over wat kerk zijn is en over hoe men zo'n gebouw gebruikt. Je kunt ook zeggen van dat kerk zijn, en kerkdiensten zijn erediensten, maar ook allerlei andere activiteiten. Wat we straks in september gaan doen, 1 september, we gaan er een musical uitvoeren. Dus heel veel mensen zullen zeggen: dat is naast de kerkdienst, dat is leuk. Nee, dan roep ik van: nee, dat is ook een vorm van kerk-zijn. Dus dat is geen nevenactiviteit. Dus ik weet niet hoe jij dat ordent?

Ja nevenactiviteit, ik bedoel wel echt in de kerk. Dus ook wel iets wat in de kerk past, volgens veel mensen. Want dat is natuurlijk een moeilijk punt.

Dat is altijd een moeilijke vraag. Dus de eerste vraag is van: wanneer is het nevenactiviteiten en niet. Daar zit een bepaald kerkmodel achter. Dus dat heeft iets te maken met hoe men naar dat gebouw en naar die kerkdienst, en naar die gemeente kijkt. En vervolgens wat past er in. Dat is natuurlijk wel een vraag, waar je met elkaar over na moet denken. Waar in Appingedam ook stevig over gedebatteerd wordt. Over wat kan en wat kan niet?

En wat vindt u daar zelf van?

Ik vind dat er een heleboel in die kerk kan. In dat kerkgebouw moet ik zeggen. In dat gebouw kan een heleboel dingen. Dat gebeurt nu ook, dat er allerlei niet-kerkelijke activiteiten plaatsvinden. Er zijn wel grenzen aan. Er zijn activiteiten in de kerk die we daar niet doen. We gaan er geen casino openen. We gaan geen peepshow houden. Geen paaldansen. Zulk soort dingen. Die te veel botsen met wat we in die kerkelijke gemeente willen doen. Mensen met elkaar, eens nadenken over hoe ze in relatie tot God staan, in hoeverre ze in relatie tot elkaar staan, wat voor betekenis dat zou kunnen hebben voor henzelf en voor hoe ze daar wonen en wat dat is. Als dat te veel bijt met een activiteit dan vind ik dat we dat niet moeten doen. Maar die is niet zo zwart-wit als dat zo in eerste instantie lijkt.

En hoe bedoelt u dat?

Nou, in managementzin is het eenvoudig om criteria, schijnbaar eenvoudig om criterium te stellen en te zeggen van: bij elke vraag die binnenkomt weten we dat we dat rationeel kunnen oplossen. De vragen die binnenkomen, om daar iets te gaan doen of die we na gaan streven, zijn soms niet zo

helder. Niet zo helder af te tikken met: oke we scoren op een 1 tot en met 10 en als het een 1 tot en met 5 is doen we het niet en 6 tot en met 10 wel. Maar de score is ingewikkelder. Ik bedoel, als daar mensen binnenkomen, een van de hamvragen de laatste paar jaren was, althans door sommige mensen ( ) was: als we daar een soort festival houden waarin mensen allemaal streekproducten laten zien die gaan over kaas en over drank, en dan moeten we dat wel of niet doen? Mensen die er tegen zijn noemen het een whiskyfestival, mensen die het mooi vinden noemen het een, over spirituele, ik weet het niet eens, spirituele? Ze hebben er een ander soort naam voor bedacht.

Oh een spiritfestival?

Ja zoiets. Daar zal je ongetwijfeld over gehoord hebben. Dus daar wordt over gepraat. Dan denk ik: is dat nou de hamvraag? Ja dat is wel een goede vraag, maar het gaat meer over dat we heel veel van die dingen in die kerk willen laten gebeuren, omdat we dat aantrekkelijk vinden. Omdat daarmee helder wordt dat dat gebouw een soort brug is tussen wat we doen als kerkelijke gemeente en hoe die daar in Appingedam staat. Mensen die niet naar de kerk gaan, mensen die daar niks mee hebben, die gaan toch naar dat gebouw toe af en toe. Afgelopen zaterdag was de stadsloop en dan wordt 'ie gebruikt voor de inschrijving. Volstrekt niet-kerkelijke activiteit.

Maar dan meer voor de gemeenschap?

Ja. Het is een heel mooi gebouw.

En hoe lang bent u al voorzitter van de stichting?

Dit is volgens mij het tweede jaar. En vanuit die stichting zijn we ook bezig om de kerk, we hebben die notitie liggen, die gaan we gebruiken om bij de kerk, dat hebben we nu ook gerealiseerd, om daar een nieuwe commissie voor te maken die echt bij de kerk hoort om te zeggen van: wat voor soort activiteiten moet je nu stimuleren en hoe ga je dat doen? Dus daar zitten 4 mensen in waar ik ook in zit. Maar we proberen in ieder geval een breder spectrum te krijgen van activiteiten, en dat we ook nadenken over: zouden we de catering die we nu ook doen in de kerk, kunnen we die ook nog upgraden? Dus schenken we een kopje koffie in een plastic bekertje, zouden we ook een Segafredo of weet ik veel, een of andere topkoffieproducent neer kunnen zetten. We serveren nu af en toe een glaasje wijn dan denk ik in een prutglas, dat kan in een mooier, echt wijnglas, met een fatsoenlijk..

Dat het er wat chiquer uit ziet?

Ja, dat je dat hebt. In de bediening helpen mensen mee, dan help ik ook mee, dan hebben we allemaal bedrijfskleding, dat staat al wel. Maar dat zijn de eerste stappen op weg om het nog te verbeteren en te verdiepen.

Dus u bent eigenlijk op verschillende manieren een beetje met de kerk verbonden, want u bent voorzitter van de stichting, maar u helpt ook wel eens mee. En woont u ook in Appingedam?

Ja, ik woon in Appingedam.

Oh, u woont er ook nog.

Ik woon er ook nog, ja.

En hoe zou u uw visie, uw persoonlijke visie, op de kerk beschrijven?

De visie op het kerkgebouw? Ten aanzien van het gebruik?

Ja dat is bijvoorbeeld ook al een visie met een waarde erin.

Oke, de visie, als dat de vraag is. Ik denk dat de kerk, dat het kerkgebouw, de hoofdgebruiker is de Protestantse Gemeente Appingedam, zowel voor kerkdiensten als voor andere dingen die ook in het hart van die kerk horen. Daarnaast is het gebouw, dat zijn hooguit 40 of 50 keer, 52 keer op een zondag, een aantal keren op de avonden. Dan is er sowieso nog wel, 200 avonden, en overdag, dat ding leeg staat. Dan zijn er nog begrafenissen overdag, een stuk of 30, 40 per jaar, weet ik niet. Dan nog staat een heleboel dagen staat dat ding leeg. En dat is doodzonde, want het is een mooi gebouw,

het kan een hele goede functie hebben. Het is een van de grootste sociale ruimtes, ruimtes die we sociaal kunnen maken in de gemeente Appingedam, en ik vind dat dat gebruikt moet worden. Dus hoofdmoot voor de Protestantse Kerkgemeente, maar daarnaast ook een hele duidelijke uitnodigende functie voor allerlei activiteiten die in Appingedam plaats zouden kunnen vinden. Die de plaats beter aanzien, aantrekkelijker kan maken in termen van cultureel opzicht. Dat is ongeveer de visie.

Dan gaan we nu naar het onderwerpje conflicten. Nou er zijn wel conflicten in de erfgoedsector. Kunt u zich daar iets van voorstellen, of kunt u daar voorbeelden van noemen?

Nou conflicten nog niet zo zeer, wel meningsverschillen. Nou in Appingedam in de Protestantse Gemeente is er duidelijke conflicten onderling geweest ten aanzien van dat spiritfestival, of dat whiskyfestival, dat is helder. Zo'n soort activiteit. Maar ook heel veel conflicten zijn er niet. Dus ik kan het me voorstellen, maar ik zie ook dat rondom die Nicolaïkerk en wie daar over nadenken, dat dat langzaam gaat. Langs de lijnen der geleidelijkheid. 15 jaar geleden kon men zich niet voorstellen dat er zoveel activiteit in de kerk plaatsvinden als dat er nu zou gebeuren. En dat gebeurt nu wel. Zonder dat er iemand ook maar echt hevig chagrijnig over is.

Dus dat is ook gewoon wennen vooral.

Het is wennen voor mensen. Het is wennen. En accepteren van dat die kerk en zien dat als die kerk gebruikt wordt, dat dat mooi is. Hij is open voor bezoekers, er komen zowat 10.000 bezoekers per jaar. Dus dat is een enorme klap. En die komen allemaal in de zomerperiode, dus die genieten daar allemaal van. Dan denk ik: oke dat is de moeite waard. Ik kan me conflicten voorstellen, maar die zijn er nauwelijks. Ja 1 grote.

En wat voor soort conflicten kunt u zich voorstellen?

Nou dat mensen het volstrekt niet met elkaar eens zijn. En dat men zegt van: dat gebeurt niet weer. En dat er toch ook mensen in die kerkelijke gemeente zitten, die ook mede-eigenaar zijn die roepen van: dat willen we wel.

En dat gaat dan eigenlijk om de inhoud van de activiteiten die in de kerk plaatsvinden?

Ja. Natuurlijk. De meest strakke opvatting is, als ik het niet conservatief noem, is dat die kerk wordt gebruikt voor erediensten en verder, ja erediensten daar vallen ook begrafenissen onder, en verder niet. En iets minder strak, die worden ook al geaccepteerd, is dat er concerten zijn, klassieke concerten. Nog iets minder strak is dat er ook allemaal happeningen zijn, zoals inschrijving voor de stadsloop. Maar ook als de gemeente een grote happening heeft met de buurgemeente of met de partnerschaftsverein, met Aurich, dat dat ook in de kerk gebeurt. Dat er opera's gehouden worden, dat we er nu een musical houden, daar zou je conflicten over kunnen krijgen, maar tot mijn verbazing zijn die er niet. Soms gebeurt het dat mensen het pas achteraf zien, soms gebeurt het wel omdat ze het niet weten, en soms gebeurt het wel en zien ze: oke dat kan. Dus ik zou conflicten kunnen zien, maar langs de lijnen der geleidelijkheid gaat het helemaal niet slecht.

Valt mee. Maar u hebt zelf ook niet conflicten meegemaakt dan? Waar u zo een voorbeeld van kan geven?

Nou dat laatste conflict over dat spiritfestival, toen zat ik nog niet in die stichting. En die stichting probeert het te bevorderen, maar die gaat daar niet over, dus de eigenaren die zitten bij de kerkrentmeesters, en de kerkvoogden en bij de kerkraad.

Maar wat voor soort rol speelt de stichting daar dan in? Is dat dan een adviserende rol?

Nou die stichting heeft daar niet zo veel over te zeggen. Wel nu we die club hebben opgericht van Kerk & Cultuur, daar kunnen we pushen, en kunnen we gaan roepen van: we willen ook graag dit.

Maar we hebben die twee dingen wel gescheiden want voor die stichting, die moeten we strikt gescheiden houden van de kerk.

Dat moet objectief blijven?

Ja en ook omdat voor subsidieaanvragen willen ze heel vaak niet aan kerkelijke activiteiten gebonden geld geven, maar wel aan het kerkgebouw. Dus we willen straks, als het meezit horen we, eind juli, misschien nu of begin augustus, of de provincie ons een aanzienlijk bedrag van ongeveer 170.000 euro wil geven voor een restauratie en uitbreiding van het orgel.

Kan ik u feliciteren, want ik heb gister gelezen dat u dat krijgt.

Dat is mooi, dat had ik nog niet door gehoord.

Ik loop stage bij Stichting Oude Groninger Kerken en die krijgen ook wat voor de Molukse kerk, maar ik las ook dat het orgel in Appingedam ook, 178.000 was het geloof ik.

Ja ik zei het nog wat voorzichtig, dat klopt ook, die cijfers had ik ook al gezien, die waren eerst wat hoger maar nu is het 178.000 euro. Onze kerk stopt er 90 in en dan moet er nog een heleboel meer geld komen. En voor die stichting zijn we dus al bezig om brieven te maken, en we hebben een mooie glossy folder, hadden we al maar die was nog met oude gegevens, daar maken we weer een nieuwe van. Dus dat is ons werk in de stichting. In de club van Kerk & Cultuur zijn we bezig om invloed uit te oefenen naar kerkrentmeesters en naar de kerkenraad van: dit zou ook kunnen. Dus daar maken we plannen over.

Dus de stichting raakt niet echt in conflicten omdat die zich afzijdig houdt en meer bezig wil zijn met..?

Omdat wij een meer neutrale functie hebben, zo van: wij moeten gelden binnenhalen. En daar zit natuurlijk enige overlap in, want sommige mensen die in die stichting zitten zitten ook in die stichting Kerk & Cultuur en hebben ook nog wat meer van doen daarin, zodat we dat wel met elkaar meekrijgen. Maar in de stichting is redelijk neutraal. Maar we hebben wel vanuit de stichting geïnitieerd dat de kerk daar meer aan zou moeten doen. Zeiden we: als er meer in dat gebouw gebeurt, kunnen we ook makkelijker subsidies aanvragen. En het wordt natuurlijk nog makkelijker als er meer in dat gebouw gebeurt wat niet alleen kerkgebonden is, kerkgelieerd, of kerkvriendelijk is, dan is het natuurlijk makkelijker. Als we een schitterende agenda hebben met 40, 50 keer een tophappening daar, dan zijn andere subsidiënten heel makkelijk, makkelijker bereikbaar, en zeggen van: oja, die mensen doen het niet alleen voor hun eigen gemeente, voor hun eigen kerkelijke gemeente, ze doen het voor iedereen. En er zijn fondsen die willen grotere bedragen, hopelijk, gaan geven. Daar gaan we naar op zoek.

Ja dat zou mooi zijn.

We hebben nog 2 ton nodig. Restaureren en uitbreiden, dus dat is een klap.

Even kijken, o ja, stel dat er conflicten zouden zijn, die zijn er dus gelukkig niet heel veel, maar vindt u dan dat de overheid een rol moet spelen om dat op te lossen? Stel, niet alleen binnen de kerk, dus de kerkrentmeesters bijvoorbeeld dat die met elkaar een conflict hebben, maar ook andere partijen, dus stel een projectontwikkelaar wil zich ermee bemoeien?

Nouja, mijn antwoord terug is, dat mag je natuurlijk niet doen in een interview, maar stel je voor als je zelf in een huis, als je met iemand anders samenwoont, en die organiseert voortdurend feestjes die jij niet leuk vindt, vind jij het dan leuk dat als de gemeente langskomt en de burgemeester zegt tegen jou van: jij moet het maar gewoon slikken of je moet er wat aan doen. In huis heeft de burgemeester niks van zeggen. Dus dit is gewoon eigendom van de Protestantse Gemeente Appingedam en die mag als eigenaar zelf zeggen wat ze daarmee wil doen. Als je dus ruzie hebt hoor je er geen buitenstaander bij te vragen.

Maar stel een kerk wordt niet meer gebruikt voor de kerkelijke dienst?

Dat is een ander soort, dan is het anders. Maar dan moet je afvragen wie de eigenaar is. En die zul je moeten vragen van: ben je gediend van dat er buitenstaanders bij komen. Dus als de Stichting Oude Groninger Kerken daar de eigenaar van is, dan moet die zijn eigen probleem oplossen. En niet roepen van: ja daar moet de burgemeester maar iets over zeggen, want dat zeg je. Dus ik zie iemand in huis, die heeft ruzie: oh volgens mij moet jij de burgemeester even vragen, die komt langs om te vertellen wat je moet gaan doen. Nou zou dat kunnen omdat ik die in Appingedam ken, maar dat is iets heel anders.

Maar dan misschien, wat nuanceren, niet het probleem oplossen maar wel een rol spelen in het om tafel gaan om het op te lossen?

Ja maar die burgemeester zal zeggen: ik bemoei mij niet met zaken die mij niet aangaan. Die brandt, in negatieve zin, die brandt haar vingers daar niet aan. En in positieve zin zal ze zeggen van: ja dat moet je toch zelf doen, anders ben ik bij al die 12.000 mensen die in Appingedam wonen, zijn er 4 of 5000 huizen, dan moet ik bij 10% bij langs want die hebben allemaal een probleem en ik moet zorgen dat ze om tafel gaan zitten. Dat werkt natuurlijk niet.

Nee dan blijf je bezig.

Dus je vraag is, in die zin denk ik van, ja het gaat over het eigendom. En dat is hier ook af en toe herkenbaar, iedereen zegt het ook: nee formeel is er een eigenaar, en we hebben in de kerkelijke gemeente afgesproken wie dat verwoordt.

Ja dat is heel duidelijk.

Ja heel helder, klip en klaar.

Het is ook niet wat ik zelf vind hoor.

Nee het is gewoon een vraag.

Dan heb ik een interactief deel. Ik heb namelijk kaartjes met allemaal waarden erop die verbonden kunnen worden aan de kerk. En dan aan u de vraag of u als voorzitter van de stichting dan, in die rol, de waarden bovenaan kunt leggen die het belangrijks zijn, en onderaan welke het minst belangrijk zijn.

Over hoe ik naar het gebouw kijk. Dat heeft iets te maken met, moet ik ze stipt ordenen? Mag ik ze ook in groepjes bij elkaar leggen?

Ja dat mag ook, als ze even belangrijk zijn dan mogen ze ook naast elkaar.

Oke, dat is handig. Ik moet kiezen hè? Zo zou mijn eerste ordening zijn.

En dan zijn de bovenste vier het belangrijkste?

Die zijn het belangrijkste. En die zijn het minst belangrijk. Ik realiseer mij dat ik nu nog niet echt goed antwoord geef, want ik zou deze dan ook nog moeten ordenen? Of mag het zo?

Het mag zo, als u dit vindt, dan ligt het zo. Dat is prima. Kunt u iets uitleggen over de waarden die u bovenaan hebt gelegd? Dus bijvoorbeeld band met het hogere..

Ja deze zitten erin, zo van, ik zei al, dat heeft iets te maken met: voor de Protestantse Gemeente is dat belangrijk. Dat gebouw, als je er zelf af en toe bent, en ik ben er best vaak, dan is dat gewoon, ja ergens zit dat op de achtergrond heeft het er mee te maken. Er zit een heleboel historie in, maar dat zou doodzonde zijn als die er niet bijzitten terwijl dat gebouw ook heel mooi is. Dus deze horen er heel expliciet bij.

Ja dus nut voor de samenleving en schoonheid horen er bij.

Ja het gebouw is heel mooi en heeft iets met vroeger te maken, maar ook iets religieus zit er toch aan vast. Hoe je het wendt of keert, als ik daar over dat gevoel nadenk. En deze vier, ja dat zijn, zo zit het in elkaar.

En dan daaronder, die rij is ook nog wel belangrijk maar wat minder belangrijk dan de bovenste?

Als ik het goed begrijp?

Dat denk ik wel. Dit is het belangrijkste, en deze heeft wel met spiritualiteit en vervoering, dat heeft iets met draagvlak en publieke belangstelling te maken maar ook multifunctioneel maar ook deze, dat heeft ook met geld te maken.

Kunt u daar iets meer over zeggen?

Nou als wij genoeg, dus het is dit, maar als we dit kunnen doen in de vorm van meer ondernemingsgericht dat we in dat gebouw én dit kunnen narekenen én dit, zoiets. Dan hoort dit er wel bij. Als we alleen dit doen, (**alleen dat bovenste**) dan missen we een kans. Het gaat over in het Noorden en in alle plaatsen wil je activiteiten in zo'n gebouw meer sustainable, langdurig maken. En houdbaar. Dan moet er ook geld aan verdiend worden. Dus als we nu een concert geven dan verhuren we die kerk, dan verdienen we aan die verhuur. Maar we kunnen ook nadenken van wat kunnen we die verhuurders nog meer bieden als kerk. Een soort geoliede machine voor reclame maken, een soort geoliede machine voor het opbouwen en afbreken van al dat gedoe, dat doen we ook. Dus dat zijn allemaal dingen, hoe dat gaat, dus als we betere wijn verkopen, en betere koffie, kunnen we nog betere dingen doen waardoor mensen dat mooier vinden. En dat levert ons geld op voor het onderhoud van die kerk. Want daar stoppen we natuurlijk best heel veel geld in. Die kost heel veel geld. En het heeft ook wel iets te maken met wat je daar beleeft, en het heeft natuurlijk iets wel met traditie en reputatie te maken, maar..

Ja, die zijn minder belangrijk?

Die vind ik minder belangrijk, want hier zit de band met het verleden in. Traditie is meer zo van: omdat het zo is, moet het zo zijn. Er is een band met het verleden, maar wat er in het verleden gebeurt weten we heel vaak niet. Want we kijken nu naar hoe oud is dat gebouw, maar bijvoorbeeld de vloer is helemaal niet zo oud, want die is gewoon gereshufflet. De grafstenen zijn allemaal uit de kerk her en der verspreid op een plek neergezet. Dus dat is veel later gedaan, die waren veel ouder. Een aantal keren is de vloer opengeweest, ( ) oke dat is oud, de preekstoel staat nu achterin maar die heeft ook voorin gestaan. Dus we kijken naar iets wat we denken van uh nee, dit pand en het verleden is ingewikkeld, wat we daar zien is niet het alleroudste.

Dat is toch wel weer veranderd in de loop der jaren.

Heel erg duidelijk. En dat is heel leuk om dingen van te weten, wat daaraan veranderd is. We denken alsof het altijd zo was, nee er is een band met het verleden maar die is ingewikkelder dan traditie en reputatie.

En waarom vindt u die niet zo belangrijk?

Omdat deze veel belangrijker zijn, wat is de reputatie van die kerk? Nee ja natuurlijk dat hoort hierbij, schoonheid is reputatie.

Ja dat kan weer leiden tot een betere reputatie bijvoorbeeld.

Ja dus dan denk je van, dit streven we na, en niet een goede reputatie.

Oke. En zou u ook kunnen voorstellen dat er conflicten kunnen ontstaan tussen bepaalde waarden die u nu al ziet van, dat gaat misschien frictie opleveren?

Dit (**nut voor de samenleving**) zou kunnen bijten met dit (**band met het hogere en spiritualiteit**). Dat zou kunnen, dat zien we. Dat sommige mensen zeggen van: nee, wat is de band met het hogere, en het religieuze en met spiritualiteit wordt deze, bijt daarmee. Deze kan ook heel dwingend worden (**ja, band met het verleden**) als het meer traditie is. Dat zou kunnen. Rondom hier zou strijd kunnen ontstaan. En natuurlijk dit, zou ook met dat kunnen bijten. (**ja geld verdienen met band met het hogere**). Maar dat hoeft, ja dat weet ik niet. Als we dit willen realiseren hebben we in ieder geval dit

nodig, en dit ook. (**Ja dus geld en het goed onderhoud**). En het nut voor de samenleving hangt samen met het multifunctionele. Dus daar zullen we ook over na kunnen denken. Dat kan ook nog.

En hoe gaat u ermee om als andere mensen of actoren andere waarden bovenaan zetten?

Dat is fascinerend, om met ze erover te praten en te luisteren te zeggen van: we kunnen er een waardendiscussie over houden. We kunnen ook gaan kijken naar als we nu een activiteit hebben van in hoeverre zit die hierin, en als iemand anders zegt: maar ik wil dit gewoon vooraan hebben, dan roep ik gewoon van: ja maar dit is er ook en dit moet er ook zijn. Dan laat ik zien dat die niet wordt aangetast maar dat dit ook nagestreefd kan worden. Dus dan is het uitleggen wat je graag wilt. En soms blijft iemand alleen maar hierin, en ziet ie andere waarden niet. Dan heb je gewoon van wie heeft het slimste argument naar de eigenaar om te zeggen van dat het toch moet. Dat is toch een kwestie van met elkaar steggelen en praten en soms zeggen van ik heb de betere argumenten. En die kunnen soms qua gevoel, en soms kan iemand zeggen van ik moet het niet op het spits drijven, maar van de 40 keer als ik iets voorstel en het wordt 41 keer afgeblazen dan is het volgend jaar van nou dan gaan we nu maar eens een keer met de schoffel er overheen en met de bulldozer met alle argumenten die er zijn. Dus dat is het serieuze spel.

Even kijken, nog meer vragen hierbij.. Wat vindt u in het algemeen van het herbestemmen van kerken? Dus in het geval van de Nicolaïkerk is dat niet echt aan de orde want er zijn nog kerkdiensten.

Ja we doen allebei. Dat is het aantrekkelijke eraan. Maar in de Der Aa-kerk bijvoorbeeld worden geen kerkdiensten meer gehouden volgens mij. Dat is een schone zaak, dat is goed.

Dat ie dan in ieder geval nog gebruikt wordt?

Ja, dat is cultureel erfgoed, dat hoort erbij, dat is belangrijk. Dus laat dat helder zijn, anders deed ik ook niet zoveel in die kerk. In dat kerkgebouw in ieder geval.

En we hebben het ook al even gehad over een casino, dat dat niet zo geschikt lijkt. Nou heb ik ook nog kaartjes met herbestemmingsopties erop.

Ah, die mag ik ook ordenen.

Toevallig ook een casino.

Nou die heb ik dus al aangegeven.

Die kan onderaan dan.

Nou dit doen we al, want we hebben een archeologisch informatiepunt in de kerk. Tentoonstelling doen we al. Tentoonstellen van het interieur van de kerk die doen we ook al.

En dat vindt u ook allemaal geschikte..?

Dat zijn uitstekend geschikte dingen om daar te doen. Dit lijkt me helder. Een tv-productie, waarom niet? Het ligt er wel aan wat voor soort tv het is.

En wat zou dan wel kunnen en wat niet?

Sputten en Slikken van hoe is dat?

Van BNN.

Van BNN, dat niet. Om iets aan te geven. Hoe heet dat programma met die mensen, Utopia, niet.

Is ook wel een moeilijke locatie.

Nou ja nee maar om aan te geven. Nou het zou kunnen, stop mensen gewoon een jaar lang in die kerk en laat ze daar overleven. Ik kan wel iemand verzinnen die dat zou kunnen.

Kijken of ze daarna geloven.

Ja dat zou kunnen he, wat is het effect van een religieuze omgeving? Als ze het gaan uitvoeren wil ik graag een percentage van de opbrengst van het programma.

Ja nou ik ook.

Ik denk een andere religieuze beleving niet. Dus een hindoeïstische tempel niet. Alhoewel, het hindoeïsme is wel heel verdraagzaam, dus dat is mooi. Wel het gesprek erover, maar niet een ander soort religieuze.. Nou ja dat..

En waar ligt dat dan aan?

Als de kerk, bij de Nicolaïkerk zou ik het niet doen, maar ik kan me voorstellen: als het gebouw niet meer gebruikt wordt dat dat zou kunnen. Dus in de Aa-kerk zou dit kunnen. In een kerk waar, twee religieuze belevingen in 1 kerk die zover uit elkaar liggen lijkt me ingewikkeld. Dus dat roept iets op van: nee.

Dat er misschien ook nog symboliek aanwezig is ofzo.

Dat zul je wel weghalen, maar dat denk ik, nou zo modern is onze samenleving niet dat dat zou kunnen. Nee, nee dat zou bij heel veel mensen niet kunnen. Dus die leg ik daar een beetje heen. Een pop-uprestaurant, nou ja we houden soms recepties, bij culturele bezigheden komt de catering, dus dat is maar hoe je, als je dit zo formuleert, dat weet ik niet. Een wijkcentrum is ook zo'n activiteit, dat zou ook in het gebouw kunnen. Waarom niet?

Dus aan deze kant liggen de meest geschikte en daar wordt het minder.

Hier wordt het minder, ja.

Dan ga ik daar even een foto van maken.

Oja ik heb nog een prikkelende vraag. Stel, de kerk zou toch worden herbestemd tot een van de opties die u niet zou willen, wat vindt u dan belangrijker? Het behoud van de kerk of de functie van de kerk? Dus zou u dan liever willen dat het gebouw toch blijft bestaan met een heel andere functie, of zou het dan gesloopt mogen worden?

Oh nee, dan, zo hard, als het een kwestie is van slopen of een nieuwe functie, dan wordt het een nieuwe functie. Het zij zo.

Ja dat is erg zwart-wit geformuleerd hoor.

Ja dat is ook zo, maar als het zo zwart-wit is, dan, het zij zo. Zo lang een kerk nog, nee het zou kunnen. Kan me voorstellen dat ze in de Aa-kerk, als die niet meer gebruikt wordt, er uiteindelijk een casino inzetten. Dan zou ik nog wel graag met die eigenaar, die op dat moment eigenaar is, willen discussiëren van vind je dat echt gepast? En als ik invloed zou hebben in termen van ik zou projectontwikkelaar zijn of daar inzitten, of ik zou in de gemeenteraad zitten, dan zou ik daar invloed proberen uit te oefenen om daar over te spreken van: zou je dat echt willen? Maar dat zou alleen maar binnen die kanalen kunnen. Via de eigenaar en als de eigenaar zegt, en als de gemeente eigenaar zou zijn, of de Stichting Groninger Kerken, dan zou je zeggen: dan moet ik daar een briefje heen sturen van vindt u dat echt geslaagd? En als je het daar niet mee eens bent dan moet je lid worden van die club en dan moet je daar op die manier invloed gaan uitoefenen zodat het niet nog een keer weer gebeurt. Want dat zou de discussie moeten zijn.

Kent u ook nog andere herbestemmingsopties die geschikt zouden zijn? Gewoon vanuit Nederland bijvoorbeeld?

Nou in Zwolle weet ik dat ze er een winkel in hebben gemaakt. Soms maken ze er een huis in. Als je aan niet grote kerken denkt, in Jukwerd staat een huis daar woont een kunstenaar in, die geeft ook cursussen. Dus dat zijn een aantal keren zijn die gebouwen omgezet tot woonhuis, tot school, nee niet tot school, wel tot een soort winkel, kunstenaarscentrum, dat zijn allemaal wat mij betreft hele acceptabele doelen.

Wat vindt u van herbestemmingsopties die dan vereisen dat er iets aan het gebouw verandert van binnen? Bijvoorbeeld dat er een nieuwe verdieping in moet ofzo.

Nou ja als het dan is of afbreken of die optie, dan is het helder, dan is het die optie. En een aantal keren zie je ook dat in oudere gebouwen, want we doen net wel van aanpassingen, in de loop der eeuwen is die kerk, zijn de meeste hele grote oude kerken, vol van aanpassingen geweest. De vraag suggereerde ook alsof dat niet zo is geweest, als ik even tussendoor mag zeggen. In de Nicolaïkerk weten we dat hij heel sterk veranderd is, in ( ) staat ook zo'n kerk, als je naar 't Zandt gaat en naar Zeerijp, al die kerken zijn van binnen, als ik daar gewoon met die mensen ga praten weet ik gewoon dat er een heleboel veranderingen zijn geweest, meer als dat wij weten.

Ja dat wel, maar meer dat het dan zo veranderd is dat het ook niet meer echt zichtbaar is dat het een kerk is, en dat het ook niet meer omkeerbaar is?

Ja oke, maar dat is dan niet anders. Ja maar met bouwen kan je praktisch alles weer terugherstellen. Dat wil je niet weten hoe in de bouw mensen dingen kunnen veranderen en daarna zeggen van: dan halen we het er weer uit. Kost alleen veel geld.

Ja dat is het dan wel weer natuurlijk.

Dat is bij de Nicolaïkerk natuurlijk ook. Als je zo'n glazen deur erin zet en aan de ene kant die opening maken naar een bijbouw erbij..

Ja want al die deuren aan de zijkanten, dat had (...) laten zien, van daar was een deur en daar en daar, en dat is allemaal weer weg en er zitten nu weer daar deuren.

Ja dus dan weet je gewoon, die weten er nog veel meer van, in de loop van de tijd hebben er allemaal op verschillende plekken deuren gezeten en nu doen we net van: nee zo is het altijd geweest. Dat is dus niet zo.

Ja dat is ook het lastige met als ze zo'n kerk weer gaan restaureren, van welke tijd pak je dat dan weer terug?

Ja natuurlijk, dat is ook een goede vraag. Maar heel veel mensen denken van, ja zo is het dus dat moeten we zo laten zijn. Ja wat raakt dan de essentie van de kerk? Dat is eigenlijk heel ingewikkeld. Is het de structuur? Het dak? Plafond? Ja dat ook niet. Soms breken ze het plafond op, halen ze de balken weg, zie je daar achter het gemetselde werk, vinden ze dat weer mooi en later niet.

En weer wit en weer niet wit.

Ja, nou.

Ja dat is erg lastig. Nou ik denk dat ik dan alles al heb.

Nou, leuke vragen.

Dat ging mooi snel.

Kreeg je genoeg vragen, eh antwoorden?

Ja hoor, ik heb genoeg.

<i>Band met het hogere</i>	<i>Nut voor de samenleving</i>
<i>Band met het verleden</i>	<i>Schoonheid</i>

<i>Marktwaaarde</i>	<i>Goed onderhoud</i>	<i>Spiritualiteit</i>	<i>Vervoering</i>
<i>Geld verdienen</i>	<i>Multifunctioneel</i>	<i>Draagvlak</i>	<i>Publieke belangstelling</i>
<i>Traditie</i>	<i>Reputatie</i>		

Wijkcentrum

Tentoonstellingsruimte

Tentoonstellen van het interieur van de kerk

Informatiecentrum

Pop-uprestaurant

Tv-productie

Hindoeïstische tempel

Casino

